

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Duale Master Dramaturgie
Universiteit van Amsterdam
Faculteit Geesteswetenschappen
Academiejaar 2020 - 2021

Masterscriptie
Eline De Mey
11600659

Supervisie dr. Kati Röttger
Assessor dr Sruti Bala

Sois belle et tais-toi

Seksisme en grensoverschrijdend gedrag in het Nederlandstalige
post-#MeToo theaterlandschap

Inhoudstafel

Inleiding	1
<i>Probleemstelling</i>	2
<i>Methodiek</i>	2
<i>Belangrijke disclaimers</i>	3
Slachtoffer - overlever.....	3
Genderbinariteit in een queer maatschappij.....	3
Hoofdstuk 1: "Me too."	6
1. <i>De aanloop naar MeToo</i>	7
1.1 Rodger's wraak op vrouwen	9
1.2 You should cower with shame	10
1.3 Campusverkrachting: (carry that weight)	11
1.4 Seksisme	14
2. <i>Sociale elite: machtsmisbruik op de werkvloer</i>	16
2.1 Cosby's langverzwegen misbruik	16
2.2 Veranderde wereld?	17
2.3 De laatste druppel.....	18
Hoofdstuk 2: Een Vierde Golf	20
1. <i>Discoursanalyse</i>	21
1.1 Michel Foucault	21
1.2 Literaire overleveringen	23
2. <i>Zwijgen</i>	25
2.1 Zwijgen door onderdrukkende dader	25
2.2 Stilte door de maatschappij.....	28
2.3 Stilte door jezelf.....	34
2.4 Silence breakers	35
3. <i>Over macht</i>	37
3.1 Condition masculine?	38
4. <i>#MeToo: enkele verdiensten</i>	39
4.1 Verkrachtingsmythes doorbreken	39
4.2 <i>Cancel culture</i>	41
4.3 Over grenzen en dialogen	44
Hoofdstuk 3: #MeToo in de kunstwereld	46
1. <i>Inleiding</i>	46
2. <i>De kunsten: rijp voor misbruik?</i>	47
2.1. Kleine community	49
2.2. Familie	50
2.3. Financiële onzekerheid.....	50
2.4. Weinig alternatieven	50
2.5. Walking CV	51
2.6. Machtshierarchie.....	53

3. <i>Aangeleerd gedrag?</i>	57
3.1 Representaties.....	57
3.2 Kunstscholen.....	60
4. <i>#MeToo's roofdieren</i>	69
4.1 Manipulatie.....	71
4.2 Grooming.....	74
5. <i>Omstaanders</i>	75
5.1 Medeplichtigheid?.....	76
6. <i>Nieuwe vraagstukken sinds MeToo</i>	78
6.1 Consequenties.....	78
6.2 Onvoorbereide justitie.....	79
6.3 Cultuurecuts.....	80
Hoofdstuk 4: Hoe nu verder?	81
1. <i>Reshape the canon</i>	81
1.1 Vrouwenrollen.....	81
1.2 Stukken door daders.....	82
2. <i>Duurzaam werkklimaat</i>	83
2.1 Transparantie en mensenkennis.....	83
2.2 Vertrouwenspersonen.....	85
2.3 Tools.....	91
2.4 Ode aan het gevaar.....	91
3. <i>See something? Say something</i>	92
3.1 Collectieve inspanning.....	92
3.2 Gebruik je stem.....	93
3.3 Check-in, calling in.....	94
3.4 Nieuwe moed.....	95
4. <i>Preventie</i>	95
4.1 Als artiest.....	96
4.2 Als organisatie.....	97
4.3 Als maatschappij.....	98
5. <i>Veranderlijke instituten</i>	100
5.1 Diversiteit.....	103
5.2 Veranderen?.....	104
5.3 <i>#Unsubscribe</i>	105
5.4 De gevestigde kunstenaar als instituut.....	106
6. <i>Externe hulplijnen</i>	108
6.1 Engagement.....	108
6.2 Andere initiatieven.....	109
Conclusie	110
<i>Voorstel voor verder onderzoek</i>	113
Dankwoord	114
Bijlage: verklarende woordenlijst	115
Bibliografie	120

The most revolutionary
 Thing one can do
 is always to proclaim
loudly what is happening.

— Rosa Luxemburg

Inleiding

Een mannelijke collega vroeg me om zijn geslachtsdeel in mijn mond te nemen voor de foto van de uitnodiging van zijn nieuwe expo. Toen ik daar negatief op reageerde, zei hij: “geen erg, dan vraag ik het wel aan mijn stagiaire.”¹

De podiumkunsten maken een ethische zuivering mee. Het laatste decennia ontstond nieuwe aandacht voor seksueel grensoverschrijdend gedrag, dat door #MeToo's doorbraak in een stroomversnelling kwam en naar genuanceerde taal wordt gezocht om over de urgente problematiek te spreken. De online getuigenissen betroffen vooral de kunstwereld, waarbij grote namen publiekelijk worden aangeklaagd als oplossing voor een lange geschiedenis van verzwegen misbruik.

Mijn passie voor de theaterwereld startte als actrice, breidde zich uit naar theater- en filmwetenschappen en vervolgens dramaturgie. Al snel werd ik gefascineerd door de representatie van vrouwen. Als queer vrouw voelde ik mezelf niet vertegenwoordigd in het medium waar ik zoveel liefde voor had, en ook als actrice kreeg ik steeds te maken met hetero- en ondergeschikte vrouwen. Ik merkte dat ik enkel krachtige en autonome personages vertolkte wanneer het oorspronkelijk mannenrollen waren. Ook na academische analyse van lesbische en vrouwrepresentaties, merkte ik een tekort. Toen kwam 2017 en werd de multinationale MeToo-beweging gestart. Ik vreesde dat de problemen van vrouwenrepresentaties al vroeger starten, met name bij de wortel van die films en theaterstukken; bij de interacties tussen producenten, regisseurs, en artiesten. Wanneer men over feminisme en theater spreekt, spreekt men voornamelijk over representaties en feministische narratieven op podia. Dit onderzoek tracht een blik verder te werpen, voorbij de coulissen en in de repetitieprocessen en audities. Vele #MeToo-getuigenissen uit de kunstsector vertellen gelijke verhalen van seksisme en grensoverschrijdend gedrag, voornamelijk uit Hollywood. Hoe zit het met de Nederlandse en Vlaamse podiumkunstensector?

Dit onderzoek is slechts drie jaar na de start van deze stroomversnelling afgerond. Vanwege een steeds snellere ontwikkeling van dit recente activisme is er een beduidende schaarheid aan een beschikbaar academisch kader, hoewel er langzaam wel academische bronnen verschijnen. Deze zijn echter nog geen deel van het feministisch canon, en worden dus eerst besproken in deze scriptie. Een beperking van deze thesis is de onmogelijkheid om retrospectief naar deze huidige golf te kijken, maar een verdienste is om deel te kunnen uitmaken van diens ontwikkelingen. Daarom begint dit onderzoek met analyse van de aanloop naar de MeToo-mediastorm (hoofdstuk 1), alsook een contextualisering van de huidige maatschappij vanuit meerdere perspectieven. Feminisme, sociologie, psychologie en dergelijke bieden een complex beeld van onze huidige leefwereld en discussies (hoofdstuk 2). Deze twee eerste hoofdstukken vormen een tussenstand van de actuele situatie, die overigens nog in ontwikkeling is en misschien binnen één jaar al niet meer dezelfde is. Toch is het cruciaal om dit te bespreken, want een genuanceerd begrip van deze systematische onderdrukkingen verkleint de stap naar het begrijpen van seksisme en grensoverschrijdend gedrag in de unieke wereld van de podiumkunsten (hoofdstuk 3). Na het onderzoek over hoe (seksueel) grensoverschrijdend gedrag en seksisme voorkomt in de podiumkunstensector, wordt gezocht naar eventuele oplossingen voor deze onderdrukkingssystemen (hoofdstuk 4).

¹ Anonieme getuigenis in Hesters & Hillaert.

Dit onderzoek is wel onderdeel van het debat, maar bevat geen eenduidige antwoorden. In deze zin is het een scriptie van een dramaturg: door de juiste vragen te stellen, hoop ik de lezer te laten reflecteren, zoals ikzelf ook heb gedaan tijdens dit onderzoek. Klare antwoorden bieden op deze complexe kwesties is dan ook onmogelijk, en dat tracht dit onderzoek niet te doen. Dit onderzoek bestudeert #MeToo en haar invloed op de maatschappij en vooral op de podiumkunstensector, in de hoop oplossingen te vinden die eerstvolgende jaren nog aandacht nodig hebben. Dit is dus een tijdelijke evaluatie van een zeer korte periode van verandering in de hoop tijdig bij te sturen waar nog verlangens liggen en om tekorten te vereffenen.

Dit is ook de scriptie van een queer vrouw die door een sterke moeder en sterke zussen is opgevoed. Maar ook van een feministische actrice en dramaturg die op en naast het podium als gelijke wilt behandeld worden en wilt meewerken aan een veilig klimaat in de kunsten. Wat dat veilig klimaat precies inhoudt, wordt in deze uiteenzetting onderzocht.

Probleemstelling

Hoewel de MeToo-discussie zeer recent is, verschenen sporadisch enkele academische beschouwingen. Gezien de schaarsheid kon ik haast alle beschikbare bronnen doorlezen, maar wat hierbij opvallend was, was dat geen van deze boeken de kunstenwereld analyseerde. Ergens is dat begrijpelijk: deze recente discussie is nog bezig discours op te bouwen, en iemand die deze discussie vanuit een sociologisch, juridisch, psychologisch of seksuologisch perspectief bekijkt, heeft mogelijks niet de nodige kennis van de podiumkunsten waarbij het fysieke lichaam en amicale relaties op de werkvloer de norm zijn. Als iemand die geschoold is in zowel theaterwetenschappen als acteren, hoop ik het nodige artistiek gebaseerde perspectief te bieden op deze discussie en een aanzet te geven tot een objectieve aanschouwing die ook op de kunsten toepasbaar is. Mijn onderzoeksvraag was daardoor eerder aftastend: heeft #MeToo invloed gehad op seksueel grensoverschrijdend gedrag en seksisme in de podiumkunsten? Door deze aftastende onderzoeksvraag hoopte ik open te blijven voor wat deelnemers me aanboden in interviews. Deze onderzoeksvraag is driedig:

- 1) Wat was de situatie in de podiumkunsten voor 2017? Met andere woorden: welke situaties hebben geleid tot de noodzaak voor een transnationale mediastorm van lang verzwegen getuigenissen?
- 2) Is deze post-#MeToo podiumkunstensector veranderd? Zo ja, hoe?
- 3) Wat moet er nog veranderen?

Methodiek

Het veldbegrip van de eerste twee hoofdstukken is ontleend aan literatuuronderzoek naar sociologische, psychologische en juridische elementen die seksisme en onderdrukking in onze Westerse samenleving tekenen. Ook werd beroep gedaan op zeer recente casussen die vaak nog geen objectieve analyse kenden, maar door middel van (online) feminisme binnenin het discours werden geplaatst. Vervolgens werd onderzocht welke feministische discussies deze casussen teweegbrachten.

De podiumkunstenwereld kent haar eigen regels en omgangsvormen, dus liet ik voor hoofdstuk 3 en 4 artiesten zelf aan het woord, die een *insider's perspective* kunnen bieden op deze unieke wereld waarin grensoverschrijdend gedrag en seksisme prominent aanwezig zijn. De interviews duurden tussen 1-3 uur en werden verbatim getranscribeerd. De transcripties worden niet als bijlage toegevoegd aan deze

scriptie om anonimiteit van de deelnemers te verzekeren.² Relevante citaten worden wel uitvoerig in hoofdstuk 3 en 4 gebruikt als ondersteuning van de conclusies uit de interviews. Hun getuigenissen van (seksueel) grensoverschrijdend gedrag en namen van daders werden ook geanonimiseerd, tenzij het ondersteund kon worden door een journalistiek artikel.

Belangrijke disclaimers

Slachtoffer – overlever

Een complexe discussie met zoveel parallele waarheden in tekst vastzetten is confronterend, en uiterst moeilijk; zeker binnenin een discours dat nog volop wordt ontwikkeld. De gehanteerde taal in deze scriptie is zoveel mogelijk conform met de meest recente opvattingen, en werd tijdens het schrijven van deze scriptie meermaals gewijzigd. Zo kreeg ik steeds andere inzichten omtrent de benamingen “slachtoffer,” “strijder,” of “overlever.” Ik stelde op verschillende sociale media de vraag welke termen het meest actueel toepasbaar waren, en ik merkte dat veel mensen de emancipatorische term “overlever” verkozen, maar dat de mensen die in therapeutische omgeving over soortgelijke trauma’s spraken veel rust vonden in “slachtoffer.” Ik realiseerde me dat wie zich met welke term identificeert uiterst persoonlijk is, dus probeer ik een zo algemeen mogelijk gebruik van deze twee termen te hanteren.

Een consensus over beide termen is dat ze beide noodzakelijk zijn, en ook een klein onderscheid hebben. “Slachtoffer” is doorgaans iemand die zeer recent seksueel geweld meemaakte, en wordt ook vaak in jurisdictie gebruikt bij het beschrijven van een misdaad.³ “Overlever” wordt dan gebruikt door mensen die kracht vonden in hun genezingsproces en misschien al een gevoel van rust teruggevonden hebben in het leven.⁴ Tot zover het mogelijk was, heb ik beide termen op deze grond gehanteerd. Indien ik hier inschattingfouten over maakte dan spijt me dat; dit was dan oprecht niet met opzet en volkomen zonder waardeoordeel.

Genderbinariteit in een queer maatschappij

De laatste tijd komt meer en meer aandacht voor queer en non-binaire opvattingen over seksualiteit en genderidentiteit en -expressie. Waarom benadert deze scriptie seksueel grensoverschrijdend gedrag dan vanuit een binair gendermodel? Rebecca Solnit kreeg dezelfde vraag op een Noord-Amerikaanse universiteit, maar, zegt ze, verkrachting is “vaak een vijandige daad jegens een gender” en geen seksuele drift.⁵ Ik ben me bewust van de generalisatie die hierdoor ontstaat, waarin daders mannelijk omschreven worden en slachtoffers/overlevers vrouwelijk, maar statistisch gezien is dit de meestvoorkomende opstelling bij verkrachtingen. Hoogleraar linguïstiek Penelope Eckert spreekt ook over gegenderde taal in de context van seksuele intimidatie. Vanuit een feministisch perspectief, zegt ze, is gender een ideologische structuur dat mensen in twee klassen verdeelt, mannen en vrouwen, gebaseerd op een hiërarchische relatie van dominantie en onderschikking, respectievelijk.⁶ Volgens onderzoek naar verkrachtingen blijkt ook dat bij 98% de dader een man was; een opmerkelijke

² Met uitzondering van Ilse Ghekiere en Geneviève Lagravière, die met naam in deze scriptie voorkomen met hun toestemming.

³ “Victim or Survivor,” 1.

⁴ Ibid., 1.

⁵ Solnit, 144.

⁶ Cfr. Eckert.

statistiek.⁷ Deze scriptie onderzoekt dus grensoverschrijdend gedrag en seksisme dat vrouwen onderdrukt en vertrekt vanuit een machtsongelijkheid gebaseerd op gender. Dit sluit, voor deze specifieke scriptie, onderdrukking uit van vrouwen gebaseerd op seksualiteit, etniciteit, validiteit, etc. Dit begrenst het onderzoek in kleine mate, en door het genderbinaire perspectief op seksueel geweld zal wel degelijk een genderonderscheid gemaakt worden wanneer deze relevant is. Hierbij wil ik allereerst benadrukken dat niet – *niet* – alle mannen daders zijn. De meeste daders blijken statistisch gezien mannen te zijn, en dit onderzoek verdiept zich in hoe het komt dat één gender aanzienlijk meer soortgelijk gedrag stelt en hoe de maatschappij dit ook beschermt.

⁷ Goosen, 46.

Suggested by a friend: ‘if all the women who have been sexy harassed or assaulted wrote “Me too.” as a status, we might give people a sense of the magnitude of the problem.

If you’ve been sexually harassed or assaulted write “me too” as a reply to this tweet.

Me too.

— Alyssa Milano, 15 oktober 2017

Hoofdstuk 1

“Me too.”

De laatste tweehonderd jaar is er veel geëvolueerd voor vrouwen in Nederland en België op gebied van gelijkheid. Dat is onder andere verifieerbaar in de arbeidsmarkt. Jobs gedomineerd door mannen (o.a. educatie, jurisdictie, defensie en wetenschap) worden nu ook door vrouwen beoefend, studies van vrouwen worden gepubliceerd, en vrouwen bekleden nu ook CEO-posities. Ortiz, Kennes en Verhoeven verwijzen hierbij expliciet naar een generatiekloof: tot vijftig jaar geleden kregen vrouwen bijvoorbeeld amper kansen in hogere studies, terwijl er in de generaties X en Y (met geboortjaar tussen de jaren '60-'70, of tussen de jaren '80-'90, respectievelijk) net meer hoogopgeleide vrouwen dan mannen zijn.¹ Op relatief korte tijd wisten vrouwen zich op te werken en eindelijk een plek in te nemen in de publieke sfeer.

Niettemin, loutere aanwezigheid op de arbeidsmarkt volstaat niet. Een Nederlandse studie die de voordelen van vrouwen in de arbeidsmarkt onderzoekt geeft een “medium” ongelijkheid aan in algemene arbeidsparticipatie, en “extreem ongelijke” man-vrouwverhoudingen in managementposities.² Vrouwen mogen dan wel werkzaam zijn in het professionele leven, maar Nederland blijkt de laagste score te hebben van West-Europa qua gendergelijkheid.³ Dit onderzoek is bovendien een gewaardeerd initiatief, al lijkt het loutere bestaan van zo'n onderzoek *an sich* al ongelijkheid te bewijzen: als het belang van vrouwelijke participatie nog wetenschappelijk moet bewezen worden, is gendergelijkheid wellicht nog geen realiteit. Optimisten benadrukken wel dat vrouwen nu ook CEO-posities innemen, maar dat betreft minder dan 6%.⁴

Ook in Vlaanderen geven de cijfers een bittere nasmaak aan het optimisme. Gemiddeld is 53% van universiteitsstudenten vrouw, waarvan 56% als assistent, en slechts 23% als professor.⁵ In dit rapport is duidelijk dat vrouwen enkel in de meerderheid zijn als student of assistent, wat betekent dat posities met meer invloed en macht structureel ontoegankelijk zijn voor vrouwen. Deel van het probleem zijn het “*similar-to-me*” *talentscouten* en het rekruteren bij de oudere hiërarchie waar mannen al domineren.⁶ Het is dan ook wenselijk meer te aandacht investeren in het coachen en motiveren van vrouwelijk personeel. Maar als op hetzelfde tempo wordt doorgewerkt, voorspelt professor Yvonne Benschop, heeft Vlaanderen pas gendergelijkheid over 65 jaar.⁷

¹ Ortiz, Stevens en Verhoeven, 149.

² McKinsey Global Institute, 7.

³ Ibid., 8. Dit wordt in het onderzoek bepaald door middel van vier gebieden die gendergelijkheid definiëren. Zo wordt vastgesteld dat Nederland het laagste scoort op alle gebieden: het gemiddeld aantal arbeidsuren van vrouwen is maar 71% van dat van mannen (het West-Europees gemiddelde is 79%), het gemiddeld maandinkomen van vrouwen is maar 61% van dat van mannen (W-EU gem.: 68%), slechts 25% van managementposities is door vrouwen bezet (W-EU gem.: 31%), en in positieve wetenschaps-opleidingen is slechts 23% vrouw (W-EU gem.: 31%).

⁴ Fuhrmans.

⁵ Vlaamse Interuniversitaire Raad (2015), 20.

⁶ Vlaamse Interuniversitaire Raad (2018), 21.

⁷ Topolski & Konijnendijk, 133.

Vrouwen staan verder dan voorheen, maar bovenstaande cijfers presenteren slechts een fractie van het vastgeroest seksisme in onze samenleving.⁸ MeToo's persoonlijke getuigenissen tonen aan dat vrouwen ook kampen met seksisme op de werkvloer van verscheidene sectoren; vaak noodgedwongen omdat hen anders fooi, promotie of een honorarium weerhouden wordt.⁹ Er zijn nog talloze uitingen van genderongelijkheid op de werkvloer, op straat, en huiselijke sfeer die niet homogeen kwantitatief onderzocht kunnen worden. "Vriendelijk glimlachen bij een ongewenste aanraking, opdringerige blikken en onwelkome avances," zeggen Kantor en Twohey, is daar een dagelijkse realiteit van die genormaliseerd is. Wie zich hierover durft uit te spreken wordt onthaald met spot, ridiculisatie, wordt uitgescholden of bedreigd. In de jaren 2010 beginnen vrouwen massaal verhalen te vertellen die een donkerdere wereld schetsen dan aangenomen wordt, wat uiteindelijk leidt tot Alyssa Milano's Tweet op 15 oktober 2017 die de MeToo-beweging in gang zetten. De hoeveelheid getuigenissen verdeelt het internet in twee kampen: mensen die hun getuigenissen online delen onder desbetreffende hashtag, en mensen die met onbegrip, woede en spot reageren. De voornaamste vraag bij deze mediastorm: waarom nu?

De tweet wordt in vrijwel elke beschouwing van deze MeToo-beweging als het startsignaal gezien van seksisme aankaarten op de werkvloer. Maar een essay van Rebecca Solnit beschrijft 2014 als "het" jaar waarin de wereld wakker werd en mensen het internet gebruikten om getuigenissen te delen over structureel seksisme.¹⁰ Wat Solnit in 2014 beschrijft wordt als uniek aan de MeToo-beweging van 2017 beschreven; was Milano's Tweet dan wel het kantelpunt? Hieronder volgt een exhaustieve analyse die de aanloop naar de MeToo-mediastorm onderzoekt en een contextualisering van de vierde golf aanduidt aan de hand van de katalysators binnen hedendaagse feminisme. Welke verhalen haalden welke hedendaagse problematieken aan?

1. De aanloop naar MeToo

Wanneer de mediastorm uitbrak, reageerden een groot aantal mensen met antipathie. "Het was toch allemaal zo erg niet?" "Waar kwam dit allemaal opeens vandaan, zoveel jaren na feiten?" "Kunnen we hedendaagse normen wel toepassen op gedrag uit het verleden?" "Is dit geen heksenjacht die specifieke mensen viseert?"

Ealasaid Munro schetst in een artikel de geboorte van een nieuwe feministische stroming. Volgens hem start deze "Vierde Golf" in 2012, met de constante dat het internet als *tool* gebruikt wordt voor feministisch activisme. Persoonlijke ervaringen worden massaal gedeeld om een diepgeworteld maatschappelijk probleem aan te duiden; *the personal* is nog steeds *political*. Maar specifiek aan de vierde golf is het internet als vehikel voor activisme, alsook dat bij aanvang academische beschouwingen achterwege gelaten worden. Het feminisme was doorheen de geschiedenis doorgaans

⁸ De bestaande structuren van seksisme en genderongelijkheid in de arbeidswereld worden in het volgende hoofdstuk verder geanalyseerd.

⁹ Cfr. Kantor en Twohey (2019), 9. Zij verwijzen naar meerdere onderzoeken die seksisme op specifieke domeinen op de arbeidsmarkt aankaarten, waaronder structureel seksueel grensoverschrijdend gedrag waar stewardessen mee te maken krijgen, opdiensters, actrices, fabriekswerkers, wetenschappers, cheerleaders, managers, en dergelijke.

¹⁰ Solnit, 81. Dit essay werd opnieuw geprint in haar *The Mother Of All Questions: further feminisms*, gepubliceerd in 2017. Het essay zelf is dus pre-MeToo-beweging, de bundeling met andere essays uit 2017; dat najaar ontstond #MeToo.

een –isme waar sociale beweging en denktheorie elkaar aanvulden, maar hier bewijzen persoonlijke verhalen de validiteit van die denkkaders.¹¹

Aangezien dit onderzoek zich richt op de huidige kunstensector binnenin de huidige maatschappij, is enige omkadering toch van belang, wat Munro niet deed in zijn artikel. Wie deze recente stroming probeert te historiseren, ziet drie opmerkelijke voorvallen in 2012 die wereldwijde media-aandacht kregen: de verkrachting van een minderjarige door een groep middelbare school jongens in Ohio, een studente die zelf gestraft werd toen ze haar misbruikverhaal vertelde in Massachusetts, en een vrouw in New Delhi die stierf aan de verwondingen van een verkrachting op een bus. Sociale media en bereidheid van mensen om te luisteren, doorbreken de stilte rondom deze verhalen van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Media-aandacht en online debat werden deel van een nieuwe tendens, hoewel dit nog maar een klein begin was in vergelijking met wat in 2017 zou volgen.

Rebecca Solnit beschrijft dan weer 2014 als feministisch kantelpunt, zonder verwijzing naar Munro of een nieuwe stroming. Onafhankelijk van jurisdictie of andere instanties beschrijven vrouwen hun dagelijkse realiteit van structurele onderdrukking door een patriarchaat. Deze verhalen zouden anders door overheidsinstanties of de maatschappij in de doofpot verdwijnen, maar dat spreken is een nieuwe opgeëiste vrijheid, mogelijk gemaakt door het internet waarin werkelijk iedereen vrij is hun stem uit te brengen.¹² Dit leidt tot de vraag of dit wel een plek is om op te debatteren over seksisme, racisme, of homofobie te bespreken. Vaak ontbreekt namelijk nuance, transparantie over beweegredenen en wordt de discussie overgenomen door niet-betrokken partijen. Als we deze *free-for-all* omgeving vergelijken met bijvoorbeeld een protest, dan wordt diens waarde in ieder geval concreter: in een protest is iedereen vrij om plakkaats met slogans te maken. Al deze slogans, statements en *memes* bij elkaar vormen een complexe visie op het grotere geheel. Sociale media kan deze multiperspectiviteit aanbieden door *comments* te schrijven, te *retweeten*, te *liken*, enzovoort. Een grote verdienste van online massa-getuigenissen is dat mensen zich bewust worden van de grootte van een probleem. Dit bewustzijn ligt aan de basis van een collectief bewustzijn, wat van binnenuit verandering creëert en samen met *top-down* opgelegde regels kan zorgen voor een veranderde samenleving. Daartegenover staat het risico in het gebruiken van een democratische medium zoals het internet of sociale media voor activisme: technologische protesten gaan snel en geven een kortstondig gevoel van catharsis, terwijl echte politieke en sociale verandering tijd vergen.

De periode 2012-2017 (en de nasleep daarvan) wordt gekenmerkt door bewustzijnsontwikkeling omtrent seksisme, maar het maatschappelijke onvermogen om het systematische probleem aan te pakken. Om deze golf te schetsen haal ik casussen aan van 2014 tot en met de nasleep van Milano's tweet in 2017. In dit hoofdstuk worden enkele eerdere vormen aangehaald van online feministisch activisme die uiteindelijk leidden tot de #MeToo-beweging.

¹¹ Hiermee impliceer ik dat de MeToo-beweging in medium en strategie wel een nieuw gegeven is, maar dat in het verleden activisme en theorie elkaar heel vaak beïnvloedden. De MeToo-beweging is bijgevolg geen “nieuw” gegeven, maar het vernieuwde wel eerder aangeduide punten van kritiek van het feministisch discours.

¹² In de Westerse wereld alleszins. Dit sluit de landen uit waar sociale media en bepaalde websites gecensureerd of zelfs helemaal verbannen worden.

1.1 Rodgers wraak op vrouwen

Het recente activisme, gesitueerd op een *free-for-all* digitale omgeving, is ondanks haar ambitie om seksisme definitief uit de wereld te krijgen niet perfect. Het gevaar is dat de online omgeving *tools* aan beide perspectieven biedt. Enerzijds worden multinationale bewegingen gestart die opkomen tegen ongelijkheid, anderzijds haatgroepen die aanzetten tot geweld. Neem bijvoorbeeld 22-jarige Elliot Rodger die deel was van de “incels”-subcultuur.¹³ Beïnvloed door “*pick-up artists*” begreep hij niet dat vrouwen niet tot hem waren aangetrokken. Hij post op fora dat hij droomt van een wereld waarin incels “hun eigen kracht zullen inzien en dit onderdrukkende feministisch systeem zullen omverwerpen.”¹⁴ In zijn 137 pagina’s lange manifest schrijft hij hoe de vrouwen op zijn universiteit hoeren zijn en moeten sterven, en op zijn YouTube-kanaal vertelt hij de oorzaak van zijn frustraties:¹⁵

I don’t know why you girls aren’t attracted to me. But I will punish you all for it. [...] I’ll take great pleasure in slaughtering all of you. You will finally see that I am the [...] true alpha male.

De volgende dag vermoordt hij zes en verwondt veertien studenten alvorens zelfmoord te plegen. Hiervoor wordt hij bejubeld in de incel-community: ze geven vrouwen de schuld van hun seksloze leven, en daar moeten zij voor boeten. Op de fora moedigen ze elkaar aan tot verdere femicide, massaverkrachtingen en zuuraanvallen.¹⁶ Sociale media brengen dan wel mensen dichterbij elkaar, maar onder hetzelfde motto is het ook een ontmoetingsplaats voor mensen met afkeurenswaardig gedrag waar ze elkaar ongemodereerd aansporen tot actie. Dit gaat van vrij onschuldige *internet trolls* tot de *incel*-community en pedofielen-netwerken.

Dit voorval van Rodger en latere incels die overgingen tot (massa)moord, werden telkens als een geïsoleerd verhaal beschouwd, aangewakkerd door een psychische aandoening. Feminisme slaagde erin een kader te bieden en ze niet aan te duiden als “alleenstaande gevallen.” Het is namelijk deel van het veel dieper geworteld maatschappelijk probleem van misogynie, geworteld in structurele en maatschappelijke wanverhoudingen in genderidentiteit. Dit gaat verder dan louter ongemodereerde fora op het internet; het is een symptoom van een maatschappelijke ziekte. Er zit een structureel probleem in de maatschappij die het nog steeds mogelijk maakt om vrouwelijke aandacht als valuta

¹³ Het woord “incel” is een porte-manteau voor “*involuntary celibate*.” Dit is een online community bestaande uit mensen die geen seksuele en/of romantische partner kunnen vinden.

¹⁴ Nagourney, Cieply, Feuer en Lovett. De incel-community draagt een diepgewortelde haat voor pick-up artiesten (PUA), die steeds opscheppen over hoe gegeerd ze zijn bij de vrouwen, en claimen telkens “de strategie” te hebben waardoor “elke vrouw” voor een echte alfaman zal vallen. Daar bestaan ook fora voor waar honderdduizenden pick-up artiesten zich verzamelen om tips uit te wisselen om vrouwen in bed te krijgen (cfr. Woolf). Incels spuien hun haat over deze mannen vanwege jaloezie, en ook over vrouwen uit een frustratie dat zij zelf niet gewild zijn, maar deze “cocky and arrogant” mannen wel elke vrouw in bed krijgen. Deze overtuiging dat PUA’s elke vrouw in bed kunnen krijgen is uiteraard waanzin, maar opvallend aan blogs en comments van incels is dat ze net zo gehersenspoeld zijn door waar ze zich zo van afkeren: de pick-up cultuur.

¹⁵ Rodgers YouTube-kanaal is verwijderd na de moorden, maar deze video is nog steeds online te vinden. Cfr. “YouTube Video: Retribution.” Eigen vertaling. (Trigger warning: expliciete en haatdragende inhoud.)

¹⁶ Beauchamp. Elliot Rodger was niet de enige zelf-identificerende incel die tot moorden overging, maar hij lijkt wel de eerste. Na hem zijn er nog acht anderen, die samen voor de dood van 51 mensen gezorgd hebben en 43 gewonden. Velen plegen zelfmoord na de massamoord, en nog meer laten manifesten na en kunnen getraceerd worden op fora waar ze vaak hun plannen op voorhand uitgebreid uiteenzetten nog voordat het gebeurde. In 2020 alleen stierven 12 mensen door drie verschillende incels. Tussen januari en juli 2020 werden vijf zelf-identificerende incels gearresteerd wegens het plannen van moord op vrouwen. Cfr. “Incels (Involuntary Celibates).”

voor sociaal kapitaal te zien en zo seksisme in stand houdt. Macht en seks gaan nog steeds hand in hand. Als pick-up artiesten beloven dat vrouwen na een bepaalde tactiek gegarandeerd met je in bed duiken, wordt het een persoonlijke belediging wanneer dit niet gebeurt en lijken de gevolgen groot. Dit biedt vruchtbare grond voor een maatschappij die seksueel grensoverschrijdend gedrag als kern in zich meedraagt.

1.2 You should cower with shame

Seksisme vindt dus ook haar plek op het internet, wat “#TheFappening” in 2014 bevestigde. Hier werden 500 privéfoto’s van (voornamelijk vrouwelijke) beroemdheden gehackt en verspreid.¹⁷ Ook actrice Jennifer Lawrence werd hier slachtoffer van en vertelt een maand later in *Vanity Fair* over de psychologische gevolgen en hoe machteloos ze zich voelde toen zelfs haar goede vrienden nonchalant zeiden de foto’s gezien te hebben.¹⁸ “Alleen omdat ik een actrice ben,” zegt ze, “wilt niet zeggen dat ik hierom gevraagd heb. Het is mijn lichaam, [...] en het feit dat het mijn keuze niet is is absoluut walgelijk.” Ze klaagt ook het taalgebruik van de pers aan rondom deze gebeurtenis: “Het is geen [*celebrity*] *scandal*, het is een seksueel misdrijf.”¹⁹

De MeToo-beweging ontstaat pas drie jaar later, maar Lawrence’s reactie illustreert één van de verdiensten van #MeToo: een kantelpunt, waarin de verantwoordelijkheid van slachtoffer naar dader verschuift. Wanneer een beroemdheid een naaktfoto maakt die daarna tegen haar wil gehackt en verspreid wordt, wordt de verantwoordelijkheid vaak bij haar gelegd “omdat ze maar niet zo’n foto had moeten maken.” De verantwoordelijkheid ligt dan niet bij de hacker die bewust een computer hackt en persoonlijke foto’s verspreidt op het internet tegen de wil (en weten) van een ander. Ondanks de wettelijke strafbaarheid gaat de hacker vrijuit, en alle repercussies zijn voor het slachtoffer. Sterker nog, soortgelijke situaties worden geseksualiseerd tot een beweging die “The Fappening” wordt genoemd; “De Masturbatiegolf.” Lawrence draaide de rollen om: degene die dit verspreidt begaat een seksueel misdrijf, en de mensen die de foto’s opzoeken zijn medeplichtig en zouden “*should cower in shame*.” Dit voorval leidde tot een wet tegen *revenge porn* in Amerika.

Ook België criminaliseert sinds 2016 voyeurisme en wraakporno na een specifieke casus; dit keer nadat een basketbalcoach opnames maakte van zijn douchende meisjesploeg en vrijgesproken werd omdat hij geen fysiek contact had met deze meisjes.²⁰ Na zijn vrijspraak ontketende zich een discussie die de aanzet gaf voor een wetgeving om dit in de toekomst te vermijden. De effectiviteit van deze wetgeving kan ernstig in vraag gesteld worden, omdat daders zelden worden gevonden of bestraft, en wraakporno nog altijd aanwezig is. In januari 2020 pleegde een 14-jarig Waals meisje nog zelfmoord toen een leeftijdsgenoot vier naaktvideo’s van haar had verspreid.²¹ Nederland heeft sedert januari 2020 een gelijkaardige wet die wraakporno bestraft, maar deze is niet waterdicht: het is pas strafbaar om naaktafbeeldingen te verspreiden als de dader weet “dat het gevolg daarvan nadelig zal zijn voor

¹⁷ ‘Fap’ is internetjargon voor masturbatie. ‘The fappening’ is dan een porte-manteau met ‘the happening’; suggererend dat door het verspreiden van deze foto’s de hele (mannelijke) populatie aan een ‘fappening’ begon. Hierdoor ontstonden websites, met het woord of afgeleide van ‘the fappening’ in de zoektermen, waarop nog steeds naaktfoto’s van beroemdheden gezet worden.

¹⁸ *Vanity Fair*.

¹⁹ *Vanity Fair*. Eigen vertaling.

²⁰ “Voyeurisme en wraakporno.”

²¹ “Waals meisje (14) pleegt zelfmoord”.

degene op de foto's of video's.”²² Dit laatste valt niet empirisch te bewijzen, waardoor de praktisering van deze wet gebrekkig is. Er is dus een wettelijke omkadering, maar *leaked nudes* zijn tot op heden een aanhoudend probleem.²³ Het is nog onzeker hoe dit probleem preventief aangepakt kan worden, maar heropvoeding wat betreft de psychologische gevolgen lijkt een goed begin, alsook het noemen wat het is: een seksuele misdaad.

1.3 Campusverkrachting: (carry that weight)

Gesprekken over wraakporno en de aanname dat vrouwen mannen seks verschuldigd zijn, betekenden de start van vele kleine, doch voelbare veranderingen. Hierbij zou ik graag betogen dat er sindsdien een nultolerantie heerst, maar de MeToo-beweging die anno 2017 ontstond bewijst het tegendeel. In 2015 ontstaat online een nieuwe maatschappelijke discussie. Deze keer over de dagelijkse realiteit van campusverkrachtingen in Noord-Amerika.

In 2015 verschijnt de documentaire *The Hunting Ground*, die een diepgaande analyse biedt van campusverkrachting en institutionele strategieën die soortgelijke verhalen in de doofpot doen verdwijnen.²⁴ Drie jaar eerder verkrachtte Duitse student Paul Nungeßer Emma Sulkowicz in haar eigen bed in Columbia University, en zij maakte hetzelfde mee toen ze in 2013 klacht wilde indienen: Sulkowicz werd weggestuurd. In 2015 doet ze opnieuw aanklacht bij de politie, gesterkt door de blootgelegde problematiek van het systematisch verzwijgen door *The Hunting Ground*, alsook door een ingevoerde *campus sexual consent law* “Yes Means Yes.”²⁵ Nergens wordt naar Sulkowicz geluisterd. Daarop doorbreekt ze zelf de stilte met performatief activisme: ze draagt haar matras overal met zich mee totdat Nungeßer de universiteit verlaat. Dat gebeurt nooit, dus draagt ze haar matras nog op haar diploma-uitreiking. Deze performatieve actie ging viral en werd een confrontatie met de realiteit van campusverkrachting, de onmogelijkheid te melden, en de vrijheid van repercussies voor daders.

Bron: Nguyen.

²² Cfr. Den Hartog.

²³ “Twintig meldingen van wraakporno.”

²⁴ Deze documentaire werd door niemand anders gedistribueerd dan The Weinstein Company, onder leiding van recent gevallen Hollywood producer Harvey Weinstein. Hij wordt uitgebreider besproken in het volgende hoofdstuk.

²⁵ Cfr. “Yes Means Yes’ & Affirmative Consent.”. Hier wordt ook een gelijkaardige wet in New York aangehaald, “Enough Is Enough.”

Opnieuw toonden beide kanten van sociale media zich. Enerzijds was er de solidariteit die een getuigenis kan oproepen, zoals de momenten waarin studenten deze matras helpen dragen om de last letterlijk van haar schouders te halen.²⁶ Anderzijds werd ze gestalkt en als leugenaar afgestempeld die aandacht zocht door haar performance, negerende dat de performance ontstond door haar afgewimpelde trauma, niet andersom. Is het dan af te raden om verhalen via sociale media te delen of met kunst te uiten als er ook negatieve reacties kunnen ontstaan? Het lijkt dat deze haatcampagnes inderdaad doeleinden nastreven die slachtoffers de mond snoeren, maar velen vochten terug.

Overigens, elke commentaar, positief of negatief, op een feministisch verhaal bewijst de noodzaak van het bestaan van het feminisme. Dit wordt ook Lewis’s Law genoemd:²⁷ zowel positieve commentaar als elke “*shut up you stupid c*nt*” en “*I’m going to cut off your head and rape it*” bewijst de noodzaak van feminisme.²⁸

Verkrachting heeft vaak meer te maken met machtsvertoon dan met seksuele drift. Dit wordt bewezen door de *rape threats*, die net zo veelvoorkomend zijn als *death threats*. Wat opvalt is dat met verkrachtingsbedreigingen laks wordt omgegaan. Een voorbeeld daarvan zijn *rape jokes*; onderwerp op sociale media na een show van komiek Daniel Tosh in 2012. Tijdens een *comedy set* vertelde hij een verkrachtingsgrap, waarop een vrouw uit het publiek reageerde: “*actually, rape jokes are never funny.*” Hij antwoordt meteen met “*wouldn’t it be funny if that girl got raped by, like, five guys right now?*”²⁹ Want het enige dat blijkbaar grappiger is dan verkrachtingsgrappen, zijn groepsverkrachtingsgrappen.

De meningen hierover waren verdeeld. (Voornamelijk mannelijke) komieken verdedigden Tosh en hoe een komiek altijd moet kunnen zeggen wat die wilt. Dit argument van vrije meningsuiting wordt vaker gebruikt in discussies, terwijl antidiscriminatie wetten genegeerd worden.³⁰ Toch was er ook een grote hoeveelheid mensen die de humor van verkrachtingsgrappen niet inzagen en dat ook nooit hadden gedaan. Verkrachting is nooit grappig, zeker niet aangezien het voor één op vijf vrouwen en één op zeven mannen nog steeds harde realiteit is.³¹ Het machtsvertoon weerspiegelde zich in deze situatie in: “Als ik van op dit podium “*like, five guys*” aanspoor tot openbare groepsverkrachting, kan je daar niets tegen doen.” Daar komt het op neer. Verkrachting is veel: mensonterend, vermoeiend, fysiek en emotioneel pijnlijk, en in deze maatschappij met structureel seksisme ogenschijnlijk triviaal. Het is vernederend en daarom niet grappig. Echter, “kleine” maar pijnlijke vormen van seksisme, zoals deze grappen, zijn niet strafbaar en worden zelden vervolgd. Seksisme *an sich* is nochtans wel

²⁶ Jacobs.

²⁷ Solnit, 50.

²⁸ Margaret Atwood, schrijfster van o.a. het populaire *The Handmaid’s Tale* dat tot de gelijknamige TV-serie werd verwerkt, vertelde dat ze het vaakst “*Shut up you b*tch*” over zich heen krijgt, maar de meest opmerkelijke was “*I’m going to cut off your head and rape it*”. Cfr. “Margaret Atwood.”

²⁹ Dit werd verteld in een blogpost van een vriendin van desbetreffende vrouw, maar deze blogpost werd ondertussen verwijderd, ondanks de hoeveelheid aan reacties die het gekregen had. Artikels uit die tijd citeren deze specifieke zin steeds. Qtd. in Gay, 179.

³⁰ Vrije meningsuiting is wel degelijk een mensenrecht, maar er zijn ook beperkingen verder in het Strafrecht opgenomen. Zo is het verboden “om een groep te beledigen op basis van hun ras, godsdienst of levensovertuiging, seksuele gerichtheid of handicap” (Art. 137c) verboden” om in het openbaar aan te zetten tot discriminatie, haat of geweld tegen leden van groepen” (Art. 137d) en verboden om op te ruien “tot geweld en tot het plegen van strafbare feiten” (Art. 131 en 132). (Cfr. Amnesty International “Vrijheid Van Meningsuiting.”)

³¹ Volgens cijfers uit 2020 in Vandekerckhove. Zie het volgende hoofdstuk voor een bespreking van de structuren die dit seksisme in stand houden.

strafbaar. Natuurlijk, zoals Matt Damon zei op ABC news: “er is een verschil tussen, weet je, een klets op het achterwerk en verkrachting of kindermisbruik.”³² Maar, reageert Alyssa Milano later op Twitter, “Het is de micro die macro creëert ... Alle [vormen van seksuele intimidatie] doen pijn.”³³

Desalniettemin, ook wanneer het strafbaar is zoals in België en Nederland, schiet hulp vaak tekort in de huidige maatschappij, zoals bij Sulkowicz en de volgende casus.

Sinds “Yes Means Yes” en *The Hunting Ground* is het duidelijk dat (campus)verkrachting niet alleen een juridisch probleem is; het is een aanhoudend en fundamenteel maatschappelijk probleem.³⁴ Neem bijvoorbeeld huiselijk geweld in België: sinds 1997 is partnergeweld strafbaar, maar anno 2020 verscheen nog een bewustzijnsartikel in *De Morgen* met verontrustende getuigenissen.³⁵ Als de cultuur zelf niet verandert, zal er niets gebeuren. Zo hield in Amerika ook de cultuur van campusverkrachting aan en, ondanks de progressieve context van een campuswet en een documentaire die de structuren blootgelegde, schoot hulp voor Sulkowicz tekort. Datzelfde jaar, in 2015, ontstond nog een virale discussie omtrent een andere campusverkrachting door de rijke zwemmer Brock Turner. Turner ontmoet een beschonken studente, volgt haar naar buiten en wanneer ze bewusteloos tussen vuilnisbakken valt, verkracht hij haar. Twee studenten betrappen hem, Turner slaat op de vlucht, maar wordt door de studenten tegen de grond gepind tot zijn arrestatie. Het slachtoffer wordt wakker, onwetende wat er gebeurd is, en DNA-tests wijzen uiteraard Turner aan. Haar ijzersterke getuigenis in de rechtszaal gaat de wereld rond. “*You don’t know me,*” spreekt de overlever Turner rechtstreeks toe, “*but you’ve been inside of me. And that’s why we’re here today.*”³⁶ Mensen sporen aan dit verhaal te delen want, zo leest een tweet: “*Brock Turner’s victim has lit a fire. It is up to all of us to fan the flames.*”³⁷ Deze metafoer is overigens typerend voor de gehele MeToo-beweging: een verhaal steekt een vuur aan dat moet aangewakkerd worden door middel van discussies en bewustzijnsvorming om het onderliggende probleem aan te pakken.

Brock Turner werd op heterdaad betrapt, maar door zijn geprivilegieerde achtergrond wordt de zaak geminimaliseerd. Zelfs na bewustzijns campagnes als “Yes Means Yes” en *The Hunting Ground*. Turner vader benadrukt dat Turner afziet en dat zijn hele toekomst op het spel staat voor slechts “*20 minutes of action.*”³⁸ Maar mensen deelden haar pijnlijk gedetailleerde getuigenis om de aandacht continu te herleiden naar zijn daad. Turner werd schuldig bevonden.³⁹ Het werd een rechtszaak die

³² Valiente & Williams. Eigen vertaling.

³³ @Alyssa_Milano, 16 december 2017.

³⁴ Volgens cijfers van 2019 kreeg 23% van vrouwelijke, 23% non-binaire en transgender, en 7% mannelijke studenten te maken met verkrachting door fysiek geweld of onvermogen om toestemming te geven (door bijvoorbeeld alcohol). Cfr. Smith-Kimble.

³⁵ De Coninck.

³⁶ Cfr. Soldani voor de volledige getuigenis. Trigger warning: zeer expliciete getuigenis.

³⁷ @MissLesieG.

³⁸ Hunt.

³⁹ Brock Turner werd schuldig bevonden aan twee aanklachten van penetratie en één aanklacht van aanranding met intentie van verkrachting. Hij werd onschuldig bevonden aan twee aanklachten van verkrachting, aangezien volgens zijn advocaat niet kon aangetoond worden “wanneer het slachtoffer alle bewustzijn was verloren”, en dus ook onduidelijk was geweest of ze misschien nog wakker was geweest en het hele gebeuren dus wel toeliet. In de getuigenis van de twee omstaanders was het nochtans duidelijk: ze zagen Turner “stoten” op een bewusteloos lichaam. Door het slachtoffer zelf werd in haar getuigenis benadrukt dat ze geen enkele herinnering heeft van de aanranding omdat ze bewusteloos was. Daarop werd haar verteld dat Turner dat deel van het verhaal maar voor haar moest afmaken. Cfr. Soldani voor haar getuigenis die haar kant van het verhaal expliciet uiteenzet.

hem tot veertien jaar in de gevangenis kon kosten, maar hij kreeg slechts zes maanden, waarvan hij slechts drie maanden effectief gezeten heeft. Verwaarloosbare straffen als deze minimaliseren de daad zelf tot een triviaal gebeuren, en dat opent het pad voor het justificeren van ernstige misdrijven zoals seksueel grensoverschrijdend gedrag en verkrachting. Daarnaast vergroot het de kans op recidivisme.

De omvang van dit proces had een symbool kunnen worden voor progressie, maar in plaats daarvan werd het een symbool voor het institutionele seksueel geweld dat zelfs door juridische instanties beschermd wordt. De wet kan wel regels voorschrijven, maar vaak worden deze niet op maat bestraft. Dit voorbeeld is ondiscutabel illegaal, maar niet elke vorm van seksisme is strafbaar en dat is moeilijker aan te vechten. Wanneer de wet ontbreekt, kunnen maatschappelijke acties het discours *reframen*, zoals in dit hoofdstuk telkens terugkomt. Raadzaam is dan inzetten op maatschappelijke bewustzijnsvorming over hoe eender welke vorm van seksisme niet gedoogbaar is en ernstige gevolgen heeft voor het slachtoffer.

1.4 Seksisme

De definitie van seksisme is breed: het is een “geheel van overtuigingen over de geslachten” en de relatie daartussen, waardoor een “objectieve hiërarchische verhouding tussen beide geslachten” ontstaat die ook wenselijk wordt geacht.⁴⁰ Aanvullend is seksisme ook een handeling die is gebaseerd op dat “ongerechvaardigd onderscheid tussen de geslachten en die nadelige gevolgen heeft voor één of meerdere leden voor één van beide geslachten.”⁴¹ In een studie naar het begrip “seksisme,” constateerden Michielsens en Angioletti dat voornamelijk wordt verwezen naar seksisme waar vrouwen benadeeld worden.⁴²

Carla Goosen legt de verbinding tussen seksisme en seksueel geweld. Gender is sterk verweven met machtsprocessen in de maatschappij, verklaart ze.⁴³ “Via genderonderscheid en daarmee gepaard gaande opvattingen en beeldvorming komen machtsverschillen tot stand;” degenen die meer gewaardeerde kwaliteiten (en fysieke eigenschappen) vertegenwoordigen, krijgen meer macht toegekend. Mastari, Spruyt en Siongers vullen ook aan dat kinderen rond hun tweede levensjaar hun eigen geslachtscategorie erkennen, en hoe die geslachtscategorie snel verandert “door de verwachtingen en voorschriften (gendernormen) die eraan gekoppeld zijn.” Die worden dan geuit in een genderidentiteit.⁴⁴ Toxische en te nauwe gendernormen en machtsdynamieken leiden tot seksueel geweld.⁴⁵

⁴⁰ Michielsens, 25.

⁴¹ Ibid., 25.

⁴² Ibid., 24.

⁴³ Goosen, 72.

⁴⁴ Mastari, Spruyt & Siongers, 14.

⁴⁵ Is seksuele intimidatie wel een genderkwestie? Meerdere onderzoeken beamen van wel. Cfr De Haas, Timmerman & Höing voor de correlatie tussen gender en seksuele intimidatie. Voor onderzoeken die de correlatie tussen een machopersonlijk of –cultuur en seksuele intimidatie onderzoeken, cfr. Gruber & Morgan; Koss & Leonard; Mosher & Anderson; Smeaton & Byrne. In het onderzoek van Bakker et.al. wordt bevestigd dat seksuele intimidatie en pesten beide hun wortels in machtsverschillen hebben die gepaard gaan met gender. En Timmerman onderzoekt hoe vrouwen in sommige arbeidssituaties beperkte mogelijkheden hebben om het probleem van ongewenste seksuele toenaderingen van mannen aan te kaarten.

Seksueel geweld omvat vier vormen: seksuele intimidatie, seksueel misbruik, poging tot verkrachting, en verkrachting.⁴⁶ Deze zijn niet allemaal strafbaar, maar zeker laakbaar en allen kwetsend voor een slachtoffer. Ook dit “legaal” seksisme werd bediscussieerd, o.a. onder #EverydaySexism, een project door Laura Bates in 2012. Hierbij documenteert ze voorbeelden van kleinschalig, maar niettemin kwetsbaar seksisme dat veel vrouwen vrijwel dagelijks doormaken. Soortelijke actie ontstond in België door Yasmine Schillebeeckx in haar opiniestuk “Mijn naam is niet Hey Sexy” (2015).⁴⁷ In dit opiniestuk kaart ze microagressies aan die het merendeel van vrouwen herkennen: onbekenden die nafluiten, nawijzen, naast je plaatsnemen en seksuele vragen stellen, of een opmerking geven over je lichaam. Ook beschrijft ze de agressie van sommige mannen wanneer niet op avances wordt ingegaan. Dit opiniestuk verscheen in het kader van Internationale Vrouwendag, en ondanks de heldere maatschappelijke duiding kwam er negatieve reactie op, bijvoorbeeld in Marc Diddens column:

Naar aanleiding van de recente Vrouwendag las ik [...] weer een hoop gejammer van vrouwen [...] en] wat brieven van Juffrouwen Truttenbol die zich erover beklagden dat ze wel eens nagefloten worden door bronstige bouwvakkers die ook nog iets als "Ciao bella!" roepen. Hoe erg is dat, zeg?⁴⁸

Volgens Lewis's Law bevestigde Diddens ridiculerende reactie hierop structureel seksisme. De media reageerde dan maar met aantallen: Inke Hutse reageert in *Charlie* met enkele persoonlijke getuigenissen, en vermeldt daartussen Diddens column.⁴⁹ Ze beschrijft dagelijkse microagressies; het bewijs dat seksuele intimidatie elke dag gebeurt. Ook spreekt ze Didden persoonlijk aan:

Kan u me vanuit uw ivoren toren even de handgeschreven garantie toezenden dat ik geen schrik moet hebben dat het fluiten zal ontaarden in handtastelijkheden? Of erger nog? En wilt u zich tot zo lang onthouden van het [ridiculiseren van] mijn angst om 's nachts alleen naar huis te fietsen?⁵⁰

Onder dit artikel verschijnen 155 andere getuigenissen over soortgelijke microagressies, waarop Schillebeeckx vrouwen aanzet tot meer getuigenissen te delen onder de hashtag #WijOverdrijvenNiet. Want “één anekdote volstaat blijkbaar niet om mensen te overtuigen,” zegt ze.⁵¹ Honderden verhalen stromen binnen en Nederland neemt de hashtag over met hetzelfde doeleinde: mensen moeten begrijpen dat vrouwen niet overdrijven, dat je jezelf niet altijd kan beschermen, dat het een dagelijkse realiteit is voor vrouwen die een invloed heeft op hoe we leven en handelen. Dit werd een succesvolle voorloper op wat de MeToo-beweging zou doen.

Tussen 2012 en 2016 werden gesprekken gehouden over misogynie en machismo, wraakporno, campusverkrachting, *rape jokes*, nafluiten en billenknippen, maar bleef echte maatschappelijke verandering zoek. Duidelijk werd dat het internet, hoewel het een broedplaats voor het bovenstaande kan zijn, ook een plek is waar activisme gevoerd kan worden en stemmen opgeëist kunnen worden. Wat in één lijn doorging naar de “MeToo”-tweet, was de problematiek van een mannelijke elite met sociale macht die zich “vergrijpt” aan personeel.

⁴⁶ “Seksueel Geweld.” Voor afgebakende definities van deze vier termen, zie de Verklarende Woordenlijst.

⁴⁷ Schillebeeckx.

⁴⁸ Didden.

⁴⁹ Hutse.

⁵⁰ Ibid.

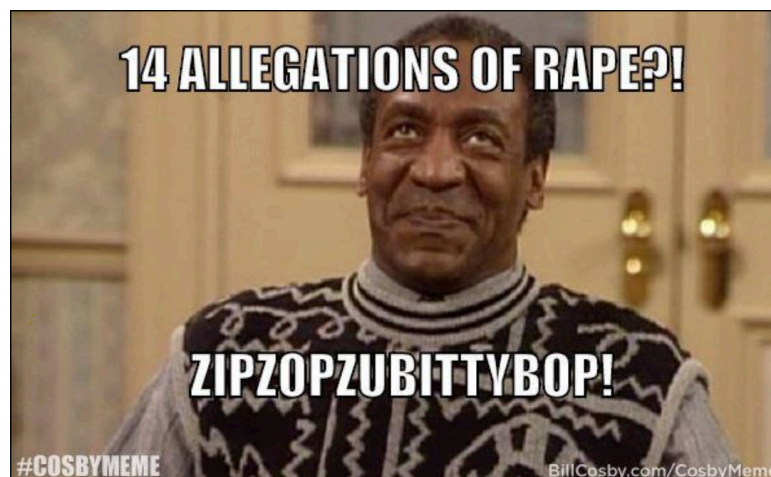
⁵¹ Cfr. Knockaert.

2. Sociale elite: machtsmisbruik op de werkvloer

2.1 Cosby’s langverzwegen misbruik

In de voorgaande casussen werd telkens opnieuw aangetoond dat juridische en collectieve hulp tekortschiet wat betreft seksistisch wangedrag. In 2014 werd een nieuwe problematiek aangekaart; een verhaal al eeuwenoud: machtsmisbruik op de werkvloer. Een eerste casestudy is het uitbreken van decennia oude misbruikverhalen rondom sitcom-ster Bill Cosby.⁵² In 2005 vertelt een vrouw over hoe Cosby haar misbruikte, waarna spreekt een andere spreekt over misbruik in de 1970s, en iemand over de 1980s. Cosby voorkomt een rechtszaak met de eerste “klokkenluider” in 2006 middels een schikking, maar één maand later publiceert *People magazine* een artikel met meer getuigenissen.⁵³ Dit aantal stemmen is complexer te maskeren, maar toch Cosby regelt alles in stilte; de vrouwen zwijgen.

In 2014 bewees een reeds veranderde maatschappij hoe tolerantie ingetoomd zou worden. Het is wellicht beïnvloed door Rodger, Lawrence, en de andere casussen waarbij de kracht van het getal verandering brengt aan systematische problemen. Negen jaar na de schikkingen die alle vijftien slachtoffers het zwijgen oplegde veroorzaakt *Newsweek* een stroomversnelling door dezelfde vrouwen aan het woord te laten.⁵⁴ Cosby’s PR-team probeert met een internet-trends sympathie terug te winnen: ze ontwikkelen een *meme-generator* waarop mensen *memes* kunnen maken met foto’s van Cosby uit zijn populaire *The Cosby Show*. Dit heeft een averechts effect wanneer de beschuldigingen onderwerp zijn van de “#CosbyMeme’s” en net daarom viraal gaan, waardoor de aandacht gevestigd blijft op zijn aanklachten.

@ImNotFloyd.

Cosby’s shows worden van Netflix en televisie gehaald, meer getuigenissen verschijnen, en *Washington Post* brengt een uitgebreid onderzoek uit naar de aanklachten.⁵⁵ (Ex-) collega’s en familieleden

⁵² Pickert.

⁵³ Tresniowski.

⁵⁴ Cfr. Baker “Tamara Green Talks”; cfr. Baker, “Barbara Bowman Speaks”. Tamara Green en Barbara Bowman waren de eerste twee vrouwen die hun verhaal deden in 2005 en destijds met een schikking terug het zwijgen werden opgelegd.

⁵⁵ Roig-Franzia.

verdedigen hem in de media, maar de 60 getuigenissen zijn te gelijkend: tijdens een “mentoringssessie” kregen slachtoffers “enkele pilletjes” tegen stress, menstruatiekrampen, of hoofdpijn. De pillen hadden maar één effect: ze verloren bewustzijn en Cosby randde hen aan of verkrachte hen. Sommigen bleven verzwakt bij bewustzijn, enkelen raakten twee volledige dagen bewusteloos. In 2018 krijgt hij drie tot tien jaar celstraf.

Deze opeenhoping van gebeurtenissen in de Cosby-zaak maakten het onmogelijk voor hem om dit opnieuw “buiten de rechtbank te regelen” en de vrouwen terug monddood te maken. De getuigenissen in 2014 waren niet nieuw, maar werden door meer stemmen tegelijkertijd verteld, gehoord en geloofd; een strategie waar de MeToo-beweging later systematisch gebruik van maakt. In 2014 werd hij een illustratie van hoe een bijgeschaafde maatschappelijke conversatie leidt tot extra gewicht voor een bestraffing van seksuele misdrijven. Normaliter werden misbruikers steeds bevooroordeeld zodat zij enige straf omzeilden, maar door de hoeveelheid getuigenissen kon Cosby er niet omheen. Hoe evolueert dat de eerstvolgende jaren?

2.2 Veranderde wereld?

Na de cumulatie van discussies en getuigenissen over seksisme die vaak met vijandigheid of spot onthaald werden was Cosby een eerste indicatie van een maatschappelijke urgentie. Hierna werd in juli 2016 klacht ingediend tegen FOX-News CEO Roger Ailes. Een stroom gelijkaardige beschuldigingen volgt en Ailes wordt eind diezelfde maand ontslagen. In de nasleep van Bill Cosby’s verhaal was deze snelle actie een hoopvolle indicatie van progressie.

Een *New York Times*-artikel beschrijft datzelfde jaar toenmalig presidentskandidaat Donald Trumps ongewenste avances, beledigingen van vrouwen(lichamen), en zijn vernederingen van ambitieuze vrouwen.⁵⁶ Eén maand later verschijnt een tweede artikel waarin uiteen gezet wordt hoe hij traditiegetrouw werknemers *non-disclosure agreements* (NDA), geheimhoudingscontracten, laat tekenen voor hun tijd bij Trump, en hoe ook zijn ex-vrouw Ivana Trump zo’n contract had als deel van hun huwelijksovereenkomst. Zij werd voor 25 miljoen dollar aangeklaagd toen ze ervoor uitkwam dat Trump haar tijdens hun huwelijk verkracht had.⁵⁷ Deze NDA-contracten blijken een trope te zijn in gelijkaardige grote zaken waar iemand meerdere aanklachten op zijn naam heeft.

In oktober van 2016 wordt een audio-opname uit 2005 verspreid waarin hij onopzettelijk zelf de artikels verifieert:

You know, I’m automatically attracted to beautiful — I just start kissing them. It’s like a magnet. Just kiss. I don’t even wait. And when you’re a star, they let you do it. You can do anything.[...] Grab ‘em by the pussy. You can do anything.⁵⁸

Zijn visie is duidelijk: met genoeg macht kan je je alles veroorloven. Iedere vrouw kent ze wel, zegt Elke Jeurussen, “dit soort mannen die vrouwen onderschat, publiek discrimineert en fout benadert.”⁵⁹ Deze uitspraken gaan verder dan seksuele intimidatie: het illustreert een verwrongen vrouwonvriendelijke levenshouding, wat veel dieper geworteld zit dan vrouwonvriendelijk *gedrag*. Zo’n

⁵⁶ Barbaro en Twohey.

⁵⁷ Pace en Day.

⁵⁸ “Transcript: Donald Trump’s Taped Comments About Women.”

⁵⁹ Jeurussen, 74.

misogyn wereldbeeld is niet enkel Trump gegeven. Een recent onderzoek van UN Development Programme stelt zelfs dat negen uit tien mensen van alle genders ten minste één vooroordeel heeft tegen vrouwen ten opzichte van politiek, economie, educatie, geweld, of reproductieve rechten.⁶⁰ Dit betreft een attitude, een vaste overtuiging, over vrouwen dat, volgens Goosen, bewijsbare correlatie heeft met misogyn gedrag.⁶¹ Seksisme begint bij seksistische overtuigingen.

Trump's uitspraak werd verspreid en bekritiseerd omwille van het doordrenkt seksisme. Ailes en Cosby werden ontslagen voor hun daden, maar ondanks de kritiek werd Trump toch verkozen tot president van de Verenigde Staten in 2016. Als reactie hierop wordt op de dag na zijn inhuldiging wereldwijd een Women's March gehouden, waar ook Harvey Weinstein mee protesteert tegen deze misogyne leider. Tot op de dag van vandaag staan minstens 23 klachten van aanranding en verkrachting op Trump's naam, maar als president lijkt hij onverwoestbaar.⁶²

2.3 De laatste druppel

In oktober 2017 publiceert *The New York Times* een uitgebreid artikel waarin beroemde actrices verslag doen over de manier waarop Hollywoodgigant Harvey Weinstein al decennia lang manipuleert, intimideert, misbruikt, en verkracht.⁶³ Hierin getuigt ook Ashley Judd, die twee jaar eerder in *Variety* vertelde dat ze seksueel misbruikt was door een niet-nader-genoemde mediabaas in een hotelkamer.⁶⁴ Pas nu vermeldt ze zijn naam en benadrukt dat we tot de realisatie en acceptatie moeten komen dat dit een diepgeworteld deel van de realiteit is.⁶⁵ Haar uitspraak erkent de bovenstaande ontwikkelingen van het online feminisme door de aanwinst van collectief bewustzijn erkent: “erover praten is essentieel voor het proces van bewustwording, accepteren dat dit een realiteit is, en dan uiteindelijk actie te nemen.”

Diezelfde dag nog bewijst Weinstein de gevaren van spreken over misbruik. Hij reageert met een statement waarin hij de oorzaak van zijn gedrag legt bij zijn opvoeding in de jaren '60 en '80, waar “*all the rules about workplace and behavior were different.*” Hij belooft plechtig hulp te zoeken en hoopt dat zijn “*actions will speak louder than (his) words.*”⁶⁶ Zijn acties spraken inderdaad luider dan woorden; in *She Said* geven Jodi en Twohey een achter-de-schermen verslag van dit artikel: 24 minuten voor

⁶⁰ Ford. Dit onderzoek werd uitgevoerd in 75 landen die samengeteld ongeveer tachtig procent van de wereldpopulatie uitmaken. Enkele vaststellingen waren dat ongeveer 50% van de mensen mannen superieure leiders vinden, en één derde van mannen en vrouwen het acceptabel vinden dat een man zijn vrouw slaat. Voor meer informatie, raadpleeg “Tackling Social Norms.”

⁶¹ Cfr. Goosen, 72, waar gender en bijgevolg de machtsverdeeldheid een causaal verband heeft met seksueel geweld.

⁶² Rupar. Er waren voldoende fluisterverhalen over Donald Trump, maar pas 25 februari 2019 spant Alva Johnson, een ex-campagnemedewerkster van Trump hem een federaal proces aan omdat hij haar zonder haar toestemming begon te kussen tijdens zijn presidentiële campagne (rond diezelfde tijd dat de opname werd verspreid) (Cfr. Reinhard & Crites). Het Witte Huis ontkent de beschuldiging. In juni 2019 schrijft E. Jean Carroll in haar boek *Hideous Men* dat Donald Trump haar verkracht heeft. Trump ontkent de beschuldiging publiekelijk, alsook dat hij haar ooit ontmoet heeft. Het laatste wordt echter met foto's bewezen. Trump, net als O'Reilly, beweert dat dit een hit job is georganiseerd door rijke mensen die deze vrouwen hebben betaald om verhalen te verzinnen (Cfr. Relman; cfr. Mayer; cfr. Kim). Ook zijn ex-vrouw Ivana Trump gaf bij de scheiding aan dat Donald Trump haar een jaar eerder, in 1989, Trump haar had verkracht in een woedeuitbarsting. Trump ontkent de aanklachten, maar twee vrienden van Ivana Trump bevestigen het verhaal (Cfr. Mayer).

⁶³ Kantor & Twohey (2017).

⁶⁴ Setoodeh.

⁶⁵ Ibid. Eigen vertaling.

⁶⁶ Weinstein.

publicatie schold Weinstein hen de huid vol, veinsde slachtofferschap, en bedreigde hen.⁶⁷ Hij dreigt *The New York Times* aan te klagen, maar het artikel krijgt veel meer respons vanuit andere hoek. In enkele dagen tijd komen meer dan honderd vrouwen naar voren met getuigenissen over Weinsteins misbruik. Enkele dagen later wordt hij ontslagen uit zijn eigen bedrijf, The Weinstein Company: de “Hollywoodgigant” begint te wankelen.

Dit was slechts het begin van de ontmaskering. De artikelen blijven binnenstromen en meer discussies worden gevoerd. Ook op de set van *Insatiable* praat actrice Alyssa Milano met vrouwelijke collega’s over hun eigen ervaringen. Het lijkt alsof niemand géén verhaal heeft. Milano krijgt die avond een bericht van een vriendin die voorstelt om tezamen ‘me too’ te zeggen als je seksueel bent lastiggevallen of mishandeld. Ze tweet dit bericht, en opvallend genoeg wordt het binnen 48 uur 1 miljoen keer gedeeld. Het initiatief en de uitspraak dateren uit 2006 toen zwarte burgerrechtenactiviste Tarana Burke deze term muntte. Het is opmerkelijk en betreurenswaardig dat het een witte actrice was die pas aandacht genereerde voor de problematiek, en niet de zwarte ongekende vrouw uit de Bronx elf jaar eerder. Milano wees ook op dit probleem dat voortkomt uit racisme waarin enkel een witte vrouw identificeerbaar is, en sloeg de handen ineen met Burke. De MeToo-beweging was geboren.

⁶⁷ Kantor & Twohey (2019), 194.

Hoofdstuk 2

Een vierde golf

Wanneer het internet doet wat journalistiek niet kon

Het traceren van de zeer recente opkomst van het hashtag-feminisme toont aan dat de voorbije jaren gekleurd werden door casussen die verandering voorspelden, maar tot teleurstelling leidden wanneer deze opnieuw in de doofpot werden gestopt. Zoals Munro aangaf, wordt de strijd nu online gestreden met een groter bereik en met onderbouwde discoursanalyses als wapen. Deze online omgeving wordt afgebakend door *hashtags* waaronder diverse verhalen worden verzameld. Net zoals die getuigenissen sterk variëren, is er geen homogene MeToo-beweging, en kent de stroming ook interne onenigheden: er zijn geen vaste methodieken, gedragscodes, jargon, of homogene opvattingen over seks, moederschap of zelfs vrouwenstemrecht. Maar allen kunnen zichzelf feministen noemen. Deze heterogamie is er altijd geweest, en Roxanne Gay legt uit in haar boek *Bad Feminist* dat er geen “hoofdletter-F Feminisme” bestaat; er is geen één feminisme voor elke vrouw.¹ Evenmin bestaat er een hoofdletter-V Vrouw.² Pluralisme en veranderlijkheid binnen het huidige feminisme is geen nadeel; “[f]eminisme slaagt beter met collectieve inspanning,” zegt Gay, “maar feminisme kan ook bloeien vanuit persoonlijke inzet.”³ Deze persoonlijke inzet impliceert dat je vooraan kan staan bij een feministische actie, maar een andere verwerpt. Zolang feministen in alle vormen en maten gendergelijkheid nastreven, zijn hun acties wel onderdeel van “Feminisme.”

Dit hoofdstuk biedt een intersectionele analyse van de hedendaagse maatschappij met elementen uit feminisme, psychologie, en dergelijke. Zo wordt gepoogd een caleidoscopische analyse te maken van actuele maatschappelijke problematieken en verschijningsvormen van seksisme en grensoverschrijdend gedrag alvorens in het volgende hoofdstuk wordt geanalyseerd hoe deze zaken zich specifiek in de podiumkunstensector uiten.

In 2009 sprak men al van een *do-it-yourself*-feminisme (DIY-feminisme), een paraplubegrip voor het integreren van meerdere feminismen. Feminisme is aangepast naar de huidige tijdsgeest en aangekaarte problematieken, en de uitingsvorm is alledaagse verzetsacties, eerder dan eenmalige grote protesten.⁴ Aan de grondslag ligt de politieke overtuiging dat je zelf de verandering belichaamt die je wilt zien in de wereld, en niet wacht op professionals of politiciers. Iedereen brengt hun eigen (micro-)veranderingen teweeg.⁵ Net zoals vorige feministische stromingen, neemt deze vierde stroming concepten en opvattingen van voorgangsters mee, en herdefinieert deze. Kritische analyse is daarin cruciaal, voornamelijk van het discours omtrent feminisme, aangezien discoursanalyse op

¹ Gay, xiii. Eigen vertaling. Met het woord “vrouw” wijs ik ook op alle zwarte, queer, transgender, gender-fluide, mindervalide en vrouwen op leeftijd.

² Dit poneert ook het intersectioneel feminisme, dat de complexiteit van elk individu erkent. Er bestaat geen “Vrouw” die alle vrouwen belichaamt; elke individuele vrouw heeft elk hun eigen verzameling aan identiteiten gebaseerd op onder andere sociaal-demografische, gender-, ras-, *ability*, klasse-, religieuze en seksuele identiteit.

³ Gay, xiii. Eigen vertaling.

⁴ Chidzey. Dit verwerpt de minachtende opvatting dat “de jeugd van tegenwoordig,” niet meer strijdt voor feminisme en sociale veranderingen.

⁵ Nina Nijsten qtd. in Chidzey.

meerdere vlakken kan meehelpen aan sociale verandering. Ten eerste is het cruciaal een systeem te begrijpen voordat je het kan veranderen. Hoe kan het dat we na decennia van actief en radicaal feminisme nog steeds verborgen structureel seksisme ontdekken? Welke vormen van structurele onderdrukking moeten aangepakt worden om seksisme te bestrijden? Gedreven door de noodzaak om verandering te brengen in het patriarchaat die ongelijke privilege- en machtsverdeling tussen mannen en vrouwen onderhoudt, reflecteert men door middel van kritische discoursanalyse op het dominerende systeem. Bijgevolg kan ook dat aangepakt worden, mits analyse en bewustwording wordt omgezet in actie en sociale verandering. Ten tweede doet het ook reflecteren over de onontkoombaarheid van een dominant systeem. Een bedenking bij de discoursanalyse is bijvoorbeeld in hoeverre een feministische perspectief zelf gebonden is aan de structuren van het patriarchaat. Onze opvattingen, normen en waarden zijn grotendeels door dit patriarchale systeem opgelegd. De Westerse maatschappij beschouwt de witte, heteroseksuele cis-man als graadmeter.⁶ Of zoals Michel Foucault stelt: onze ethiek is “een mannenmoraal, gemaakt door en voor mannen.”⁷ Het concept van DIY-feminisme daagt dan net uit om altijd ethischer trachten te zijn dan de (patriarchale) maatschappij waarin men opgroeit.

Vooraleer seksisme in de kunsten te bespreken, is het gunstig seksisme in onze maatschappij begrijpen. Dit hoofdstuk bevat een discoursanalyse, voornamelijk met de hulp van Michel Foucault en de hedendaagse Rebecca Solnit, die de twee grootste (foucaultiaanse) begrippen “zwijgen” en “macht” hanteren. Deze twee begrippen leken telkens aan de grondslag te liggen van systematisch seksisme en misbruik, wat hieronder verder wordt uiteengezet. Het begrip “macht” is de grondvest voor het genderongelijkheid-, grensoverschrijdend gedrag-, en seksismedebat. Door een tweede cruciaal begrip, “zwijgen”, wordt het onderdrukkende mechanisme onderzocht waardoor slachtoffers zichzelf niet kunnen verdedigen, of niet kunnen getuigen. De analyses worden geïllustreerd aan de hand van een aantal voorbeelden. Vooraleer “macht” en “zwijgen” te bespreken, volgt een bespreking van Foucaults nalatenschap op de huidige feministische stroming die ik verder hanteer in mijn onderzoek.

1. Discoursanalyse

1.1 Michel Foucault

Michel Foucault legde de grondvesten van discoursanalyse in onder andere zijn drieledige *Geschiedenis van de seksualiteit*.⁸ Het beslaat een uitgebreide studie naar de geschiedenis van hoe over seksualiteit werd gepraat vanaf de 17^e eeuw. Hierin speelt macht van en door kennis een belangrijke rol. We moeten ervan uitgaan, zegt Foucault, dat alles wat we weten en de manier hoe we het te weten komen haast ononderscheidbaar verwoven zijn met macht doormiddel van een discours.⁹ Een discours is het complete gegeven van “het feit zelf dat erover wordt gesproken, [...] wie erover spreken, waar erover wordt gesproken en vanuit welke gezichtspunten, [...en welke] instituties die aansporen erover te

⁶ Dit kwam bijvoorbeeld ook in linguïstisch onderzoek naar voren. Door middel van feministisch onderzoek naar de kern van discours, de taal, werd ondervonden dat onze taal nog steeds sterk geslachtsgebonden is. Dat is bijvoorbeeld duidelijk door hoe mannelijke naamvallen nog steeds als “neutraal” gezien worden, waardoor de vrouwelijke ervaring (van bijvoorbeeld jobs als acteur, dokter, president) onzichtbaar blijven en een uitzonderlijk lijken te zijn op de mannelijke norm.

⁷ Foucault, Vol. 2, 211.

⁸ Volume 1 verscheen in 1976; volume 2 en 3 pas in 1984, het jaar van zijn dood.

⁹ Ook gekend als de regel van immanentie. Foucault, Vol. 1, 102-103.

spreken.”¹⁰ Dit gaat niet louter over de beslissing wat (on)aanvaardbaar is. Het betreft de totaliteit van het gezegde en het verzwegene, van wie er wel en niet mag spreken afhankelijk van sprekers hun machtsposities en van de context. Foucault wijst zelf op de complexiteit van dit concept; het discours kan namelijk “zowel instrument als effect van een macht [zijn], maar ook obstakel, stootblok, punt van weerstand en start voor een tegengestelde strategie.”¹¹ Het hergebruik van identieke formuleringen voor tegengestelde doelstellingen is ook deel van het discours.¹² Maar, stelt Foucault, “[e]r is niet aan de ene kant het discours van de macht en aan de andere kant een discours dat zich tegen de macht keert. De discoursen zijn elementen, tactische punten in het veld van de krachtsverhoudingen.”¹³ Beiden hebben macht, beiden beïnvloeden de ander. Men kan argumenteren dat dezelfde beweging wordt opgeëist door slachtoffers die hun stem teruggeisen na verzwijging door een onderdrukker.

Een repressie die verschilt van bijvoorbeeld het strafrecht, is de repressie die niet expliciet verbiedt, maar er wel voor zorgt dat de indruk gewekt wordt dat iets niet bestaat en er dus niets over te weten of te zeggen valt.¹⁴ Toch zijn er spelers binnenin een dominant discours met een “wil tot weten,” zoals Foucault het noemt, die zich niet laten tegenhouden door een taboe, maar juist hardnekkig doorgraven om het verzwegene te achterhalen. Hierin schuilt ook de hedendaagse feministische drijfveer achter discoursanalyse: door zaken te classificeren vergaren we nieuwe kennis, en bijgevolg ook macht, door de invloed van analyse. Zo wordt het gebied verbreed van hoe we weten, wat we ervan weten, en hoe we erover praten. Een dominant discours reguleert namelijk, eerder dan louter onderdrukken, wat het mogelijk nog ingewikkelder maakt om de strategie te herkennen voor deze analytici.

Wat Foucault niet transparant definieert, is wat zijn verstaan onder macht is. Het lijkt alleszins dicht bij de huidige aanklacht op “de macht” in het feministische discours te liggen – waar Foucault overigens niet over schreef. Foucaults interpretatie van macht is overal altijd aanwezig; het bestaat in relatie “tussen verschillende punten” en “komt overal vandaan.”¹⁵ Hij vertelt ook dat macht “geen institutie” is, “geen structuur:” het is geen externe kracht die losstaat van de actoren binnenin een relatie.¹⁶ De machtsongelijkheid waarover feminisme spreekt, betreft geen macht die van hogerop komt. Er is geen soeverein die expliciet verklaart dat mannen in de maatschappij doorgaans meer macht toegeschreven krijgen dan vrouwen. Maar in deze context van genderongelijkheid, binnen het “MeToo-discours,” is er geen sprake van wederzijdse invloed van macht tussen actoren (hier: mannen en vrouwen), maar omvat “machtsongelijkheid” het feit dat één actor macht heeft over de andere. Dit werd in Foucaults excessieve uiteenzetting nooit besproken, maar het gaf wel extra slagkracht aan de tweede feministische golf (1960s-1980s) en de aanloop daar naartoe, en het gaf hen een extra wapen

¹⁰ Foucault, Vol. 1, 23.

¹¹ Ibid., 105.

¹² Neem bijvoorbeeld homoseksuelen die in de negentiende eeuw, toen psychiatrie voornamelijk over de pathologie van homoseksualiteit speculeerde, een “tegendiscours” opwekten door over zichzelf te spreken en dermate een “natuurlijkheid” op te eisen. Hiervoor gebruikten ze hetzelfde vocabulaire als de medische wereld die hen verwierp (Foucault vol. 1, 105). Een recenter voorbeeld is de manier hoe feministen in de jaren 1990 het scheldwoord “bitch” terug opeisten door *Bitch Magazine* op te starten, met de tagline “*a feminist response to pop culture*.”

¹³ Foucault, Vol. 1, 105.

¹⁴ Ibid., 16.

¹⁵ Ibid., 98.

¹⁶ Ibid., 98.

om gendergestuurde machtsdynamieken bloot te leggen. Hoewel Foucault op geen enkel moment verwijst naar de feministische discoursanalyse, zagen feministen dus wel het belang van Foucaults discoursanalyse in. Die tweede golf, zegt Rebecca Solnit, zit vol met onthullingen van niet eerder omschreven onderdrukkingen.¹⁷ Toen al spraken ze over de waarde van definiëren en articuleren om vrouwen uit isolatie te halen en hen macht te geven: “diagnose is de eerste stap naar herstel en genezing.”¹⁸ Carla Goosen schrijft dat de eerste feministische golf al beweerde dat macht als vanzelfsprekend beschouwd wordt, en dat daardoor seks en seksualiteit onbesproken thema's waren.¹⁹ Ook Oscar Wilde stelde in de 19^e eeuw al *“everything in the world is about sex except sex. Sex is about power.”* Maar daarmee is het nog niet afgelopen: de MeToo-beweging zet seksueel geweld opnieuw op de feministische agenda, en dit keer als centrale eis, zoals dat gebeurde met stemrecht tijdens de eerste golf. Dit betekent overigens niet dat zowel de eerste als tweede golf niet streden tegen seksueel geweld. Opnieuw wordt besproken hoe seks(sueel geweld) systematisch wordt ingezet als machtsvertoon, afzonderlijk van seksuele drift.

Oscar Wilde's uitspraak toont aan dat onze Westerse maatschappij al lang nadenkt over seks als machtsvertoon. De laatste jaren is tevens eens nieuwe generatie opgekomen die de overgeleverde gendernormen, -identiteiten, en -performances radicaal verandert. Frans De Waal spreekt in 2018 nog over de verdeling van “mannelijke” en “vrouwelijke eigenschappen,” en hoezeer onze maatschappij deze “mannelijke” eigenschappen bevoorrecht. Eigenschappen als empathie worden toegeschreven aan vrouwelijke genderidentiteit: vrouwen wordt empathie toegeschreven, terwijl volgens onderzoek mannelijk gedrag afhangt naargelang de situatie. Competitieve omstandigheden doen mannelijke empathie vervallen.²⁰ Volgens De Waal hebben we een neoliberale maatschappij ontwikkeld die ratio en competitiedrang meer waardeert dan empathie, en dat is nu net de omgeving waarin “mannen handelen vanuit machtswellust en geweld.”²¹ Dat er een volledige MeToo-beweging gewijd is aan machtsmisbruik op de werkvloer, bewijst maar hoe vatbaar deze omgevingen zijn voor seksueel geweld. Op de werkvloer is ambitie, een zogezegd mannelijke eigenschap, grotendeels gewaardeerd. Hierdoor zouden vrouwen harder moeten werken om te bewijzen dat ze hetzelfde werk aankunnen.

1.2 Literaire overleveringen

Wanneer de hedendaagse maatschappij wordt onderzocht, is het ook leerzaam te onderzoeken welke dominante verhalen tot deze maatschappij leidden. Eén duidelijke invloed op de maatschappij is de afscheiding tussen kerk en staat, gestimuleerd door het verlichtingsdenken eind 18de eeuw. Godsdienst was voor lange tijd de instantie die onze maatschappij gevormd heeft tot hoe we haar vandaag kennen. In zowel België als Nederland legt religie ons niet meer op wat we moeten doen, maar volgens o.a. Wilma De Rek oefent het nog invloed uit op dagelijkse praktijken, dus is het vruchtbaar om deze oude verhalen te bestuderen. Om dit te begrijpen, is een bewustzijn nodig van hoe dit mechanisme tot stand is gekomen. Zo maakte het Christendom de vrouw ondergeschikt aan de man.²² Maar deze onderdrukkende macht is niet meer zo transparant als wanneer religieuze verhalen het voorschreven. Ook Foucault sprak over die oude macht die onderdrukte of verbood. De transparantie van zo'n macht(hebber) zit ook in het straffen wanneer iemand deed wat verboden is.

¹⁷ Solnit, 56.

¹⁸ Ibid., 56-57. Eigen vertaling.

¹⁹ Goosen, 79.

²⁰ Den Boer & Van Wijngaarden, 143.

²¹ Ibid., 143.

²² De Rek qtd. in Den Boer & Van Wijngaarden, 36.

Wat wel standhield is het strafrecht, maar de “macht” die verantwoordelijk is voor gendergebonden machtsongelijkheid is onzichtbaar geworden; deze macht reguleert ondergronds.

Interessant in een discoursanalyse is onderzoeken waartoe de macht verschuift telkens wanneer een nieuwe machtsstructuur wordt ontbloot. Mijn zorg bij discoursanalyse is of macht niet onzichtbaarder en gesleperder wordt, en of repressies en bijsturingen daardoor juist sluwder worden. Wanneer een machtsstructuur wordt aangekaart, zouden macht(hebbers) hun machtsvertoon zo kunnen wijzigen dat het opnieuw onzichtbaar wordt? Ilse Ghekiere haalt aan dat “[b]ot racisme of seksisme” het laatste decennia is afgenomen, maar het zijn net “impliciete discriminatie en verborgen uitsluitingsmechanismen” die moeilijker te verhelpen zijn, al zijn ze even schadelijk.²³ De MeToo-beweging klaagt deze onzichtbare maar invloedrijke macht aan. Het feminisme werkt hier als een spiegel op het probleem: aangezien die macht uiterst complex is, is de beweging dat ook. En omdat het probleem aanhoudend is, is het feminisme dat ook.

Hoe De Waal spreekt over mannelijke en vrouwelijke eigenschappen, toont hoe onze samenleving nog steeds in man-vrouwverhoudingen denkt. Hierin schuilt een echo van Judith Butler’s opvatting over *performativty of gender* in *Gender Trouble* (1990). Zij stelt dat mensen een gender “zijn;” ze “hebben” het niet.²⁴ Je ageert binnen een maatschappij conform met de opvattingen over het gender van je biologisch aangewezen geslacht. Gender wordt dan geuit volgens cultureel beïnvloede handelingen, waardoor je binnen het plaatje past van “vrouw” of “man.” Hierin spelen opvoeding, mediarepresentatie en beschikbare “ruimte” in de maatschappij een grote rol. Michelle Lazar onderzocht bijvoorbeeld in 2007 de verschuiving van genderrepresentatie in reclamespots.²⁵ Daar bemerkt ze dat vaders in reclames nu vaak volgens de codering van moeders worden geportretteerd. Deze “nieuwe man” is gevoelig en heeft eerder feminiene kenmerken, terwijl de “nieuwe vrouw” nu vaker als ambitieus wordt afgebeeld. Alhoewel haar bevindingen steek houden, is er bij Lazar een steevaste verwijzing naar gendernormen, al zijn deze omgedraaid. Als we loskomen van opgelegde gendernormen, maar we die kenmerken blijven categoriseren als het gender waar deze normaalgezien aan worden toegeschreven, ontsnappen we er dan ooit aan?

Tegenwoordig worden de vertrouwde, maar begrenzende, maatschappelijk bepaalde genderrollen herverdeeld en nu is de vraag of er langzaamaan een maatschappij ontstaat die een meer open blik heeft op genderrollen. En hoe relevant De Waals onderverdeling dan nog blijft. Voornamelijk de *millennial*-generatie definieert een meer inclusief arsenaal aan termen om alle genderidentiteiten en seksualiteiten te omarmen in de LGBTQ+-gemeenschap. Deze “*woke*-millennials” die de grenzen van gender open trokken, zijn nu volwassenen tussen de 24-39 jaar. Zal de maatschappij er onder hun bewind vanzelfsprekend anders uitzien? Als gender een sociaal construct is, aangeleerd door onze omgeving, kunnen we het namelijk ook “afleren” en is het geen deterministisch kenmerk van mens-zijn. Zeker in deze tijd waarin meer aandacht is voor niet-binaire genderidentiteiten, maakt dit het moeilijker om een dichotomie te maken tussen “mannen” en “vrouwen,” en te (moeten) gehoorzamen aan de overgeleverde machtsverdeling tussen beide.

²³ Ghekiere (2019).

²⁴ Cfr. Butler.

²⁵ Lazar, 148.

Hieronder volgt een bespreking van twee cruciale concepten voor een actuele discoursanalyse met betrekking tot seksueel geweld in onze westerse maatschappij: zwijgen en macht.

2. Zwijgen

Als de vrouwen bij het startsignaal van de MeToo-beweging door *Times Magazine* “The Silence Breakers” genoemd worden, moeten we eerst het concept van zwijgen bespreken.²⁶ Rebecca Solnit beschrijft zwijgen als volgt: “[s]ilence is the ocean of the unsaid, the unspeakable, the repressed, the erased, the unheard.”²⁷ Dit omvat meer dan niet-spreken; het draagt ook onderdrukking met zich mee, gevaar, trauma’s. Het is een verborgen maar zwaarwegend onderdeel van het discours. Voor dit onderzoek wordt dit concept beschouwd binnen de context van de MeToo-beweging, die seksueel geweld veroorzaakt door machtsongelijkheid aanklaagt. Het begrip “zwijgen” leest dus als het verbod van praten over trauma’s, of niet gehoord te worden wanneer je dat doet. Denk aan vooraf aangehaalde casussen als Emma Sulkowicz waar niemand haar probleem aanhoorde, of Harvey Weinstein en Bill Cosby waar vrouwen decennia lang niet durfden spreken over hun ervaringen. Zwijgen kent meerdere oorzaken die geïnterpreteerd en geanalyseerd kunnen worden. Hieronder wordt getracht het concept “zwijgen” te omschrijven, onderverdeeld in de drie voornamelijke oorzaken: onderdrukking door de dader, door de maatschappij, en door het slachtoffer zelf.

2.1 Zwijgen door onderdrukkende dader

Een verkrachter rekent op het zwijgen van het slachtoffer zodat die consequenties voor hun daden kunnen ontlopen.²⁸ De dader zal er dus alles aan doen het slachtoffer monddood te maken en te houden. Daar zijn meerdere strategieën voor. Ten eerste moet de dader het slachtoffer letterlijk doen zwijgen. Dit kan op meerdere manieren: bijvoorbeeld door rechtstreekse druk op het slachtoffer te zetten, te dreigen of een schuldgevoel aan te praten. Onderdrukking kent vele vormen, vaak moeilijk traceerbaar. Maar er is steeds meer aandacht voor de mechanismen die iemand met recht tot spreken monddood maken. Miller geeft de volgende kenmerken van onderdrukking:²⁹

1. De onderdrukte heeft niet genoeg machtsmiddelen tegenover de dader of omgeving;
2. De onderdrukte wordt stelselmatig slecht behandeld, maar krijgt de boodschap door de onderdrukker dat deze behandeling verdient is;
3. De onderdrukking en slechte behandeling worden ontkend;
4. De onderdrukte die doelwit is van verborgen maar stelselmatige onderdrukking, gaat geloven dat er iets met haarzelf niet in orde is en ze daarom deze negatieve en pijnlijke ervaringen ervaart.

²⁶ In 2017 benoemde *Times Magazine* “The Silence Breakers” als hun jaarlijkse Person Of The Year. Deze steunbetuiging aan de beweging bejubelde de moed van deze vrouwen: “[f]or giving voice to open secrets, for moving whisper networks into social networks, for pushing all of us to stop accepting the unacceptable.” Cfr. Felsenthal.

²⁷ Solnit, 17. In het Nederlands geniet “zwijgen” nog niet dezelfde lading die *silence* in het Engels heeft binnenin dit discours. In deze thesis gebruik ik de Nederlandse vertaling, die minder geladen is, maar met dezelfde lading als de Engelse term die Rebecca Solnit zo uitgebreid bespreekt.

²⁸ In dit hoofdstuk omschrijf ik enkel de daders die bewust te werk gingen en een slachtoffer daarna bewust stil proberen te houden. Dit gaat dus niet over daders die oprecht niet inzien dat wat ze deden grensoverschrijdend of zelfs verkrachting was. Dit kunnen mensen van een avond stappen, (beste) vrienden of zelfs partners. Velen van deze onwetende daders kunnen ook tot schuldbesef komen wanneer ze geconfronteerd worden met hun daden; anderen kunnen het ontkennen.

²⁹ Samengevat in Goosen, 82. Cfr. Miller *De Muur Van Zwijgen*.

Naast deze vier kenmerken kunnen nog twee andere concepten geïntroduceerd worden: *gaslighting* en *grooming*.³⁰ *Gaslighting* is een emotionele manipulatietechniek waarin de *gaslighter* (al dan niet bewust) tracht een ander ervan te overtuigen dat “haar reacties, percepties, herinneringen of overtuigingen niet alleen verkeerd, maar ongegrond zijn.”³¹ Dit gebeurt bijvoorbeeld door te zeggen dat het maar een compliment of grapje is, dat het niet zo erg is, dat überhaupt niet gebeurt, of zelfs dat de persoon het zelf wil. *Grooming* is het proces waarbij een toekomstige misbruiker bewust bevriend wordt met iemand in een poging hun vertrouwen te winnen, waardoor die persoon zich niet verzet tegen ongepast gedrag.³² Het slachtoffer gelooft door beide technieken immers dat die het zelf heeft gezocht. Maar dreigen, slachtofferschap veinzen, *gaslighten*, en *groomen* zijn slechts enkele voorbeelden van manipulatietechnieken. Tegenwoordig is er veel meer aandacht voor omgevingsfactoren, de psychologische effecten van aanvankelijk onzichtbare manipulatie die langzaam binnensluip, en voor de invloed van een hiërarchie en machtsongelijkheid. In het volgende hoofdstuk volgen getuigenissen die deze zaken verhelderen binnenin de kunstwereld.

Wanneer het slachtoffer toch naar buiten komt en de stilte breekt, heeft een dader nog een tweede optie, om diens eigen reputatie te zuiveren of de discussie te verplaatsen naar het slachtoffer door die openlijk in diskrediet brengen. In *Trauma And Recovery* schrijft Judith Herman de volgende analyse:

Secrecy and silence are the perpetrator’s first line of defense. [...] If he cannot silence her absolutely, he tries to make sure that no one listens. [...] one can expect to hear the same predictable apologies: it never happened; the victim lies; the victim exaggerates; the victim brought it on herself; and in any case it is time to forget the past and move on.³³

Wat opmerkelijk is aan de MeToo-beweging, is de moed waarmee vrouwen (en anderen) een stem opeisen door zelf in de publieke sfeer hun verhaal te doen. Het publiekelijk doorbreken van stilte eist voor deze slachtoffers een *voice*, en het geeft hen *agency* die hen voorheen ontnomen was door de dader, omgeving en/of het trauma – op welke manier dan ook. Dit verandert de narratief van een “slachtoffer” naar een “overlever.” Wanneer vervolgens hun geloofwaardigheid publiekelijk wordt aangevallen, dreigt die opgeëiste stem terug ontnomen te worden. Het gesprek wordt systematisch herleid naar of die de waarheid spreekt, en of die eigenlijk wel spreekrecht heeft. Rebecca Solnit verwijst naar de mythe van Cassandra, een priesteres die vervloekt was de toekomst correct te voorspellen, maar nooit geloofd te worden. Wanneer een vrouw spreekt over iets dat een man betwist, zegt Solnit, en zeker wanneer deze man in de kern van de status quo zit, zal de reactie op haar verhaal gaan over haar recht op spreken, en niet over haar boodschap.³⁴ Ook dit lijkt een overlevering uit vroegere tijden: al generaties lang worden vrouwen “paranoïde, verward, manipulatief, kwaadaardig, samenzweerderig, en kwaadaardig *an sich*” genoemd.³⁵ Dit gepaard gaande met de opvatting dat emoties als feminien gezien worden (versus masculiene ratio), maakt vrouwen geen geloofwaardige

³⁰ Deze twee termen hebben (nog) geen Nederlandse vertaling.

³¹ Abramson, 2. Eigen vertaling. De term *gaslighting* komt van de film *Gaslight* uit 1944. Het verschil tussen deze film en de term die er van werd afgeleid, is dat Gregory zijn vrouw Ingrid met opzet als instabiel probeert af te schilderen met een einddoel in zicht. Uiteindelijk is de term *gaslighting* ook een alledaagse term geworden voor de manipulatietechniek, waarbij de *gaslighter* het ook onbewust kan doen, zonder een bepaald doel voor ogen. In bovenstaande lijst van kenmerken van onderdrukking, komt *gaslighting* overeen met punt c.

³² Naar de definitie voor *child grooming* van Gillespie qtd. in Craven et.al., 288. Eigen vertaling en toepassing op *grooming*.

³³ Herman, 8.

³⁴ Solnit, 69.

³⁵ Ibid., 69-70. Eigen vertaling.

vertellers. Meermaals vertellen slachtoffers in getuigenissen hoe hen werd afgeraden met hun verhaal naar buiten te komen, zoals: “niemand zegt wat jij zegt,” “er zullen repercussies komen,” “het is nu te gevaarlijk, laat het gewoon.”³⁶ Dit isoleren van slachtoffers en angst inpraten om hen monddood te maken wordt systematisch toegepast: Harvey Weinstein(s team) maakte hier bijvoorbeeld uitvoerig gebruik van, zoals hieronder omschreven.

“Positief reputatiemanagement”

In *She Said* schetsen Jodi Kantor en Megan Twohey hoe Weinstein en zijn advocaten intentioneel een tegenaanval inzetten tegen de getuigenissen van zijn slachtoffers. Een interne email van Weinsteins advocate Lisa Bloom aan Weinstein en twee privédetectives wordt integraal geciteerd. In deze e-mail stelt ze zes strategieën voor om een slachtoffer Rose McGowan in de kiem te smoren:

1. Vrienden worden met Rose McGowan en “een ‘win-win’ uitwerken.”³⁷
2. “Een tegencampagne online om tegengas te geven en haar neer te zetten als pathologische leugenaar.” Door nu enkele “goedgeplaatste artikels te plaatsen” zou er al negatieve informatie over McGowan bestaan “als het ergens voor [Weinstein] mis mocht gaan” [...] “zodat als iemand haar googelt, dat artikel opkomt en zij niet geloofwaardig meer is.”³⁸
3. Een brief van Bloom waarin McGowan bedreigd wordt met gerechtelijke stappen “wegens smaad, schenden van privacy, laster, etc.” Hier is ook zelfreflectie: “Risico: ze zet de brief online, waarmee ze aandacht en verontwaardiging genereert.”³⁹
4. Weinstein en Bloom houden een preventief interview waarin Weinstein vertelt dat hij anders nadenkt over vrouwenkwesties. Bloom raadt aan om te verwijzen naar Trumps ‘pussy-grab’-opname en de dood van Weinsteins moeder.⁴⁰ Dit moet hij volgens Bloom doen voor iemand anders het voor hem doet; “Het is uit het oog van reputatiemanagement zo belangrijk dat je de eerste bent die een verhaal vertelt. [...] Je moet de held van het verhaal zijn, niet de schurk.”⁴¹
5. “Begin de Weinstein Foundation, die zich richt op genderongelijkheid in de film etc. Of stel de Weinstein Standards op, waarin het streven staat dat een derde van de films wordt geregisseerd door vrouwen, of geschreven is door vrouwen, of de Bechdel-test doorstaat [...] Je snapt wat ik bedoel.”⁴²
6. “Positief reputatiemanagement. [Op google] komen een paar onaangename artikelen op. Ik werk samen met het beste reputatiemanagementbureau dat kan ‘backlinken’ naar positieve artikelen [...] Laten we dit verbeteren.”⁴³

“Positief reputatiemanagement” is een strategie om de reputatie van de dader te zuiveren na aanklachten. Ook het middel van een groot tekort in de filmindustrie te verbeteren, namelijk vrouwen meer representatie voor en achter de schermen bieden, wordt louter als strategie ingezet en kent dus geen feministische intenties. Door dreiging, *groomen* en reputatiemanagement met elkaar te combineren, zou Weinstein veilig gesteld worden. Lees: de slachtoffers zouden monddood gemaakt

³⁶ *Athlete A* (2020). Eigen vertaling.

³⁷ Lisa Bloom qtd. in Kantor & Twohey (2019), 117.

³⁸ Lisa Bloom qtd. in Ibid., 117.

³⁹ Lisa Bloom qtd. in Ibid., 117.

⁴⁰ Lisa Bloom qtd. in Ibid., 117-118.

⁴¹ Lisa Bloom qtd. in Ibid., 118.

⁴² Lisa Bloom qtd. in Ibid., 118.

⁴³ Lisa Bloom qtd. in Ibid., 118.

worden. Maar het was door de kracht van de MeToo-beweging, twaalf dagen na de publicatie van het belastende *New York Times* artikel, dat de beschuldigingen van Weinstein's jarenlange systematische seksueel geweld gehoord werden.⁴⁴ Een nieuwe strategie door Weinstein's andere advocaat Benjamin Brafman was om vervolgens de MeToo-beweging aan te klagen. Hij noemde de beweging een heksenjacht, dat het feit dat vrouwen “overdreven beschuldigingen” uitten bewees dat het “zo over the top is dat de geloofwaardigheid zoek is.”⁴⁵ Deze strategie om de actie van getuigen zelf te verwerpen, probeerden ook O'Reilly en Trump eerder.⁴⁶ Door de journalistieke verslagen van deze zaak-Weinstein *She Said* en *Catch And Kill* kon men de ware strategieën achterhalen van Weinstein. Wat men in de media ziet, zoals meer representatie voor vrouwen leek immers positief. Door middel van deze *backdoor*-strategieën krijgt de bevolking een verkleurd beeld van de aanklachten, wat kan leiden tot een aanval op de overlevers, zoals hieronder besproken.

2.2 Stilte door de maatschappij

De maatschappij is een belangrijk onderzoeksobject in discoursanalyse. Hiermee gebruik ik de term “maatschappij” numeriek: als een grote groep mensen systematisch gelijkaardig reageren op een gebeurtenis, dan wordt het een maatschappelijke reactie. Deze macht is niet transparant gebiedend, maar deze onzichtbare macht, alsook haar exacte invloed, zijn moeilijk exact te lokaliseren. Er zijn toch enkele opmerkelijke mechanismen die met *silencing* te maken hebben op maatschappelijk niveau. Liesbet Kennes stelt dat de samenleving niet geconfronteerd wilt worden met de “rauwe en confronterende realiteit van seksueel geweld.”⁴⁷ Erover praten maakt mensen oncomfortabel, dus wordt het beter in de doofpot gestoken. Ook hardnekkige verkrachtingsmythes en systematisch *victim blamen* maakten van seksueel geweld een taboeonderwerp, waardoor slachtoffers van seksueel geweld het zwijgen wordt opgelegd. Seksueel geweld wordt genegeerd, geminimaliseerd, geridiculiseerd, waardoor slachtoffers niet durven spreken en zo gaat een dader vrijuit.

Wanneer een overlever zich toch uitsprekt, kan de betrouwbaarheid door de dader aangevallen worden, maar ook het publiek doet dit vaak. Zonder de publicatie van het artikel was de kans dat Blooms “reputatie-management” zou slagen realistischer dan dat de slachtoffers gehoord zouden worden. Door het generaties lange systematische beschuldigen van vrouwen als zijnde onbetrouwbaar, hysterisch en kwaadwillig, lijken mensen de behoefte te hebben gecreëerd om harde bewijzen te horen. Als reactie op deze strategie ontstond #BelieveWomen, maar dat pleit niet dat vrouwen geloofd moeten worden *omdat* ze vrouwen zijn, net zoals een man uiteraard geen seksueel roofdier is *omdat* hij een man is.⁴⁸ Hier gaat het er over dat overlevers worden uitgedaagd hun geloofwaardigheid te verdienen, anders worden ze niet geloofd, wat problematisch is. Overigens is seksueel geweld niet makkelijk bewijsbaar, laat staan wanneer psychologische processen als *grooming* tot grensoverschrijdend gedrag leiden. Deze eis van het volk om alle details te vertellen, vertraagt het verwerkingsproces en weerhoudt verklaring af leggen. Logisch ook, volgens Kennes: deze verhalen opnieuw vertellen tegen de politie, rechtbank of de media, doet hen het trauma opnieuw doorlopen.⁴⁹ In de documentaire over campusverkrachting *The Hunting Ground* spreken vrouwen over hoe de

⁴⁴ Twohey, Kantor, Dominus, Rutenberg & Eder.

⁴⁵ Brafman. Eigen vertaling.

⁴⁶ Cfr. Relman; cfr. Mayer; cfr. Kim.

⁴⁷ Kennes, 29.

⁴⁸ Over de nood aan onderzoek in de MeToo-beweging later meer.

⁴⁹ Kennes, 19.

universiteit hun verantwoordelijkheid bevroegde. Eén studente diende een klacht in op haar universiteit, maar deze persoon reageerde met:

“Rape is like a football game, and if you look back on the game, what would you do differently in that situation? [...] Were you drunk? What would you have done differently if you could replay the situation?” And I was just getting blamed and blamed and blamed for this.⁵⁰

Andere studenten hadden gelijkaardige ervaringen: “Wat dronk je? Hoeveel?”, “Je had niet in korte rokjes naar buiten moeten gaan”, “Zei je nee? Hoe vaak? Hoe? Wat had je aan?” Anderen ondervonden zelf negatieve consequenties: een studente zei dat ze actie zouden nemen, “maar die actie bleek dan tegen [haar] te zijn.” Een jongen getuigt ook dat hij de raad kreeg van school te gaan tot de dader afgestudeerd was, “tot dit allemaal overwaait.” De daders werden niet eens gecontacteerd.

In het algemeen hoort men vaak een grotere belangstelling voor hoe het met de dader gaat, dan het slachtoffer. Brock Turner was ook zo een voorbeeld: zijn rechtszaak ging vooral over welke kansen hij zou mislopen voor maar “20 minuten actie.”⁵¹ Over het trauma van het slachtoffer, die bewusteloos achter een vuilnisbak verkracht werd, maakte men zich minder zorgen. Ook in *The Hunting Ground* verweet een vertrouwenspersoon een studente dat ze “niet wist wat de dader doormaakt,” alsof hij zich hierover slechter voelde dan zijn slachtoffer. Dit afwimpelen of *gaslighten* heeft een reden. Claire Bond Potter verklaart dat de administrateur natuurlijk niet wilt dat verkrachting voorkomt, maar dat hun voornaamste taak is om het instituut te beschermen; niet de student.⁵² Het verzwijgen van getuigenissen minimaliseert de representatie voor slachtofferhulp op universiteiten waardoor slachtoffers niet weten of ze de enige zijn, of ze “dom” waren, of ze verantwoordelijk zijn. De voornaamste verhalen omtrent seksueel geweld beschrijven ook hoe het slachtoffer *geshamed* wordt en zelf de schuld krijgt. Slechts zelden worden verhalen gedeeld over bijvoorbeeld een beste vriend die de grens stapsgewijs verlegd totdat er seks is tegen de wil, of iemand die hun partner verkracht in hun huwelijksbed. Dit zijn statistisch gezien nochtans de meest voorkomende situaties inzake seksuele misdrijven en verkrachting, en kregen ook aandacht door de MeToo-beweging.⁵³

In 2011 verschijnt een artikel over een groepsverkrachting in Texas.⁵⁴ Achttien mannen verkrachtten een elfjarig meisje, filmde het, en deelden de video. De thesis van het artikel luidde: “[t]hese boys have to live with this the rest of their lives.”⁵⁵ Maar het was háár lichaam dat werd verkracht, niet het hunne. Vervolgens wordt de moeder beschuldigd omdat ze er niet was, en beschrijven ze het elfjarige slachtoffer als: “she dressed older than her age, wearing makeup and fashions more appropriate to a woman in her 20s.”⁵⁶ Verklaringen als deze legt de schuld bij het slachtoffer, en neemt de aandacht weg van het gepleegde feit. Toch zijn het dit soort excuses die mensen verdoven en verkrachttingsverhalen doen slikken zonder kritische vragen te stellen. Overigens sluit het aan bij de aanname dat “vrouwen er zelf

⁵⁰ *The Hunting Ground* (2015). Deze documentaire is sterk aan te raden om het mechanisme onder en rondom systematische campusverkrachting te proberen begrijpen.

⁵¹ Hunt. Eigen vertaling.

⁵² Claire Bond Potter in *The Hunting Ground*.

⁵³ In België wordt 25% vrouwen door hun partner verkracht; 75% vrouwen door een bekende (“Gendergerelateerd geweld”). In Europa wordt 85% door een bekende verkracht, en 20% door een partner (De Rek). Dagelijks worden in België 8 verkrachtingen aangegeven bij de politie; wekelijks 3 groepsverkrachtingen (“Gendergerelateerd geweld”).

⁵⁴ McKinley.

⁵⁵ Ziekenhuismedewerkster Sheila Harrison qtd. in Ibid..

⁵⁶ Ibid..

om vragen.” Solnit zegt cynisch dat de kleine hoeveelheid vrouwen die op seksueel geweld kicken zo wordt uitvergroet dat “*you’d think that we face an epidemic of unconscious but malicious young women regularly impaling themselves on innocent bystanders for the purpose of getting them in trouble.*”⁵⁷ Daarenboven gaf een enquête in 2017 aan dat vrouwen graag seksueel geïntimideerd worden.⁵⁸ De deelnemers van dit onderzoek? Mannen. Het zijn immers “maar complimenten” als iemand je naroept op straat, of je dwingt om seks te hebben. Toch?

Deze methoden om seksueel geweld te minimaliseren zijn de oorzaak van normalisatie en minimalisatie van seksueel geweld in onze Westerse maatschappij. Naast minimalisatie volgt hieronder volgt de casus van een tweede methode: een maatschappelijk verdedigingsmechanisme.

#NotAllMen, but #YesAllWomen

Wanneer een vrouw haar recht van spreken vergaart, geloofd wordt, en de dader consequenties ervaart, volgde meermaals al heftige online discussie. “Incel” Rodgers moordtocht werd opgevat als geïsoleerde gebeurtenis, maar feministen linkten het snel aan een dieperliggend probleem: het patriarchaat. Een vrouw startte #YesAllWomen, maar vrijwel meteen kwam de “tegenhashtag” #NotAllMen. #YesAllWomen was een reactie op deze seksistische daad, maar het aanklaarten van alledaags seksisme waar #YesAllWomen mee te maken krijgen, maakte een groep zodanig ongemakkelijk dat ze de neiging voelden het toch als geïsoleerd incident te verkondigen, of er op te wijzen dat niet alle mannen verkrachters zijn. Terecht: #NotAllMen zijn verkrachters, uiteraard. Maar #YesAllWomen gaat niet over mannen; de aanklacht gaat louter over hoe het merendeel van vrouwen met seksisme opgroeien en systematisch onderdrukt blijven.

Een veelvoorkomende afwijzing van belastende getuigenissen is dat het motief achter #MeToo mannenhaat is. Dit is een vooroordeel dat feministen *tout court* verweten wordt. Dit komt ook terug bij de huidige BlackLivesMatter-beweging; *white victimhood* wordt ingezet als een poging om eveneens witte mensen slachtoffer van deze beweging te maken. Maar dit ontkent het oorspronkelijke probleem: #BlackLivesMatter en #MeToo zijn reacties op historisch ongelijke machtsverhoudingen die in systematische discriminatie resulteerden. Deze vergelijkbare bewegingen hebben als doel gelijkheid. In Toni Morrisons woorden: “*The enemy is not men. The enemy is the concept of patriarchy, the concept of patriarchy as the way to run the world or do things.*” Echter, beweren dat het een wraakactie tegen alle mannen is, versterkt het excuus dat alle getuigenissen verzonnen zijn omdat overlevers er zelf baat bij zouden hebben iemand neer te halen.

Deze veelgebruikte *false rape accusations*-mythe is een groot probleem, en één die eenvoudig te ontcrachten is. Solnit geeft aan dat 2% van gerapporteerde verkrachtingen vals zijn.⁵⁹ Dat is uiteraard te veel, en valse klachten zijn bovendien laster en dus strafbaar. Maar die 2% is statistisch verwerpelijk: 98% van de gerapporteerde verkrachtingen zijn echt. En dit houdt nog geen rekening met het *dark number*: slechts 10% van slachtoffers doet melding, de andere 90% zwijgt.⁶⁰ Onder die 10% zijn daarenboven nog een enorm aantal verkrachtingen waar niets mee gedaan wordt door de politie.⁶¹

⁵⁷ Solnit, 100. Eigen vertaling.

⁵⁸ Clarke.

⁵⁹ Solnit, 103.

⁶⁰ Stevens, 153. Een consensus tussen Amerikaanse, Belgische en Nederlandse bronnen is dat slechts 10% naar de politie gaat. De overige 90%, het *dark number*, zwijgt. Dat wilt zeggen dat er naar schatting dagelijks 80

Openbare ruimte

The reason women are critiqued for being too loud or too meek, too big or too small, too smart to be attractive or too attractive to be smart, is to belittle women out of standing up publicly. The goal is to critique into submission. And that applies to anyone challenging power. – Alexandria Ocasio-Cortez

Seksuele intimidatie⁶² is een manier om vrouwen uit de openbare ruimte te houden. *Catcalling*, of *street harassment*, is een zeer reële vorm van seksuele intimidatie. “Degene die iets roept,” zegt professor seksueel strafrecht Liesbet Stevens, “eigent zich het ‘recht van de sterkste’ toe door de vrouw [...] te reduceren tot haar uiterlijk en haar seksuele dimensie.”⁶³ Maar dit is een nog dieper liggend probleem: een toevallig voorbijlopende vrouw kan iedereen zijn, dus is het een seksualisering van De Vrouw, ongeacht van wie er effectief voorbijloopt. Solnit roept sociale media uit als een intelligent equivalent voor straatintimidatie; het is immers “de poging om vrouwen te reguleren en straffen voor in een publieke ruimte te zijn.”⁶⁴ Margaret Atwood toonde dit aan met *comments* die ze krijgt, zoals “*I’m going to cut off your head and rape it,*” maar er zijn ook subtielere pogingen om vrouwen die over misogynie spreken monddood te maken door dreigementen en intimidatie. Seksistische en verkrachtingsgrappen zijn daar ook voorbeeld van, zoals Tosh die de vrouw in het publiek verplicht met een groepsverkrachtingsgrap te lachen. Het excuus dat iets “maar een grapje” is, is veelvoorkomend. Het lijkt dat vrouwen deze “humor” niet delen, alvast niet volgens een onderzoek naar humor op het werk uit 2004.⁶⁵ 43% mannen vond dat seksgerelateerde grappen op het werk een positieve invloed op het werk hebben, en 18% mannen vonden dat het een negatieve invloed heeft. Bij de vrouwen vindt maar 32% het een positieve invloed hebben, en 55% een negatieve invloed. Rekening houdende met deze cijfers en de gedeelde ervaringen omtrent seksueel geweld, dan is het begrijpelijk dat niet elke vrouw de humor ziet van seksistische grappen. Een groot deel voelt voor vrouwen aan als publieke vernedering, zegt Liesbeth Stevens, en meestal zijn ze dat ook, hoe klein die vernedering ook is.⁶⁶ Overigens, volgens onderzoek is er waarneembare correlatie tussen seksistische grappen en seksueel gedrag. Seksistische grappen op de werkvloer kunnen zo een waarschuwing zijn.⁶⁷

Onbehulpzame hulpdiensten

Er werd vastgesteld dat vrouwen ook stil blijven omwille van een negatieve behandeling bij hulpdiensten of vertrouwenspersonen. Liesbet Kennes geeft als één van de redenen voor zo’n groot *dark number* dat hulpdiensten vaak een dood spoor zijn. In Amerika, bijvoorbeeld, ontstond veel ophef toen bleek dat honderdduizenden *rape kits* nooit naar labo’s waren verstuurd. Tienduizenden

verkrachtingen in België worden gepleegd (cfr. “Gendergerelateerd Geweld”). Volgens Kennes zijn het er 100 per dag (Kennes, 18.)

⁶¹ Cfr. pagina 32.

⁶² Seksuele intimidatie wordt omschreven als elke ongewenste, vaak herhaalde en onbeantwoorde of afgewezen seksuele uitnodiging of vraag naar seksueel contact, ongewenste seksuele aandacht, verbale seksuele insinuaties of opmerkingen, of dreiging met of tot een seksuele daad.

⁶³ Stevens, 113.

⁶⁴ Solnit, 64. Eigen vertaling.

⁶⁵ Cfr. Bezemer, 75.

⁶⁶ Stevens, 114.

⁶⁷ Ellemers. Mensen die seksistische grappen grappig vinden en doorvertellen, blijken vaker seksistische opvattingen te hebben dan mannen die de grappen niet grappig vinden. Ook vinden zij het niet zo’n probleem om seksueel geweld te plegen tegen vrouwen, of seks af te dwingen, geven vaker de schuld aan een verkrachtingslachtoffer en pleiten voor minder zware straffen voor daders. Dit geldt bovendien niet voor grappen die mannen in een slecht daglicht stellen.

politieverlagen werden simpelweg nooit opgesteld.⁶⁸ Van de klachten waar wel iets mee gebeurt, leidt slechts 4% van dossiers tot een veroordeling, maar slechts 1% daarvan tot effectieve gevangenisstraf, en 44% van de geklasseerde klachten verdwijnt zonder gevolgen.⁶⁹ Overigens is er een mentale drempel om naar de politie te gaan, of een emotionele door onderdrukking van de dader, of is het slachtoffer financieel incapabel om de dader te vervolgen. Solnit wijst ook naar de opstelling van politie en het juridische systeem: het is een overheersend mannelijke groep die vrij militair wordt getraind, die empirisch hebben aangetoond “niet sympathiek” te zijn voor niet-witte, niet-hetero vrouwen, transvrouwen, sekswerkers, en andere gemarginaliseerde groepen, en volgens onderzoek hoge cijfers halen in statistieken over huiselijk geweld.⁷⁰ Dit klinkt *an sich* niet als een aantrekkelijke groep om een trauma aan voor te leggen dat gestuurd werd door mannelijk geweld. Uiteraard zijn er ook agenten die er wel om geven, maar veel vrouwen trekken hun klacht in omdat de emotionele druk te groot wordt, of ze deel worden van de enorm hoge percentages aanklachten die nergens toe leiden. Opnieuw geldt ook dat alles opnieuw uitleggen een zoveelste ronde van schaamte en overtredingen inzake iemands lichaam.

We kennen een cultuur van straffeloosheid als het neerkomt op seksueel geweld, zoveel werd duidelijk dit laatste decennium. En na verwarring en de schaamte over het trauma, de druk van de dader en alle negatieve gevolgen, is het moeilijk je verhaal in de publieke sfeer brengen. In media, bij politie, of dergelijke werden slachtoffers vaak nog steeds niet serieus genomen. Ook verkrachters zien de ernst van hun daden niet in; maar liefst 1 op 3 Belgische mannen vindt bijvoorbeeld dat “iemand dwingen tot seks” geen verkrachting is.⁷¹

Waar een slachtoffer normaliter wel op zou kunnen rekenen, is de advocaat die ze in dienst neemt. Maar ook hierover bracht *She Said* demotiverend verslag uit. Veel zaken worden buiten de rechtbank geschikt (cfr. Cosby en O'Reilly) en daarbij worden schikkingen gebruikt die “vertrouwelijkheid” opleggen, met andere woorden: doofpotverplichting. Bij O'Reilly moesten slachtoffers alle bewijsmaterialen (geluidsopnames, dagboeken, e-mails, etc.) aan O'Reilly afleveren en werden de advocaten verboden ooit slachtoffers met gelijkaardige klachten te vertegenwoordigen.⁷² Overlevers verloren al hun belastend materiaal en door advocaten weg te houden van soortgelijke zaken, bleven ze allen gescheiden van elkaar. Eén advocaat stemde er zelfs mee in om O'Reilly vervolgens te vertegenwoordigen en raad te geven over klachten van seksuele intimidatie.⁷³ Volgens juristen zijn deze beperkende doofpotclausules “vaak de enige manier waarop die überhaupt [worden] afgehandeld.”⁷⁴ Overlevers wordt ingefluisterd dat ze geld zullen verliezen, dat ze sneller emotionele rust zullen hebben en geven hen het idee dat er geen betere oplossing komt dan een schikking. Overigens kunnen ze door een schikking voorkomen dat ze als “leugenaar” of “losbol” worden afgeschilderd.⁷⁵ Sowieso is de gedachte aan een rechtszaak beangstigend, dus enige regulering van advocaten is vaak voldoende om een schikking te laten tekenen.

⁶⁸ Solnit, 104. De verslagen werden nooit opgesteld door agenten in New Orleans, Baltimore, Philadelphia, en St. Louis.

⁶⁹ Cfr. Lovett & Kelly.

⁷⁰ Solnit, 104.

⁷¹ Belgische cijfers uit 2015. Uit: “Gendergerelateerd geweld.”

⁷² Kantor & Twohey (2019), 63.

⁷³ *Ibid.*, 64.

⁷⁴ *Ibid.*, 64.

⁷⁵ *Ibid.*, 65.

Die excuses zijn ook onderbouwd: de federale wetgeving rond seksueel geweld is zwak, schadevergoedingen blijven onder \$300.000, waarmee men waarschijnlijk niet eens de advocaat afbetaalt. Amerikaanse advocaten halen overigens voordeel uit schikkingen; volgens de “no cure no pay”-basis worden ze pas betaald als de cliënt dat ook wordt, en dan krijgen ze maar liefst een derde van het bedrag.⁷⁶ Verliest het slachtoffer in de rechtszaal, wordt niemand betaald. Wapens om seksueel geweld tegen te gaan, maken het op die manier net mogelijk: schikkingen zijn aantrekkelijker voor advocaten dan naar de rechtbank gaan. In Nederland wordt deze regeling ook gehanteerd, maar in België is het verboden.

Verkracht(ing/er)s cultuur

De term “verkrachtingscultuur” omschrijft “een cultuur waar we op verscheidene manieren worden overspoeld door de media met de gedachtegoed dat mannelijke agressie en geweld tegen vrouwen acceptabel en vaak onontkoombaar zijn.”⁷⁷ Roxanne Gay stelt dat we in een cultuur leven die overdreven toegeeflijk is als het op verkrachting neerkomt.⁷⁸ Dat verkrachting bij het leven hoort, wordt overgeleverd door *victim blaming*, objectificatie en seksualisering van vrouwenlichamen, verkrachtingsgrappen, en normalisatie van geweld tegen vrouwen door seksistische populaire media. In beeldcultuur wordt het vaak misbruikt als emotionele climax, terwijl de traumatische nasleep van seksueel geweld niet realistisch in beeld wordt gebracht. Aangezien het onderwerp vaak besproken wordt maar zonder de nodige zwaarte, lijkt men er gevoelloos aan geworden. Dit wordt een verkrachtingscultuur genoemd, waar de processen in dit hoofdstuk ook onderdeel van zijn.

Verkrachting is statistisch gezien zo veelvoorkomend dat het een epidemie kan genoemd worden. 1 op 5 Belgische vrouwen maakt het mee,⁷⁹ en het is zo alomtegenwoordig dat het verandert hoe men denkt en leeft, en hoe men zich als vrouw doorheen het leven verplaatst. Maar het veelvoorkomende fenomeen wordt genormaliseerd en geminimaliseerd in populaire cultuur, pers, en alledaagse omgang tussen mensen.⁸⁰ Het wordt haast begrijpelijk te denken dat onze Westerse cultuur 18 groepsverkrachters meer sympathie geeft dan hun 11-jarige slachtoffer. Gay vraagt zich overigens af of de term “verkrachtingscultuur” op zich niet ook afvlakt, en of we niet beter spreken van een “verkrachterscultuur.”⁸¹ Dit zet aan tot nadenken over het discours: het wijst ons erop dat meer wordt gesympathiseerd met verkrachters dan overlevers, terwijl die de verantwoordelijkheid dragen.

Anno 2020 is het essentieel de verkrachterscultuur te bekritisieren en zo de problematiek en de realiteiten ervan uit te lichten zonder de sensatie van de problematiek toe te eigenen. Enige behoedzaamheid is vereist inzake *hoe* er over seksueel geweld wordt gepraat. In McKinleys

⁷⁶ Ibid., 65.

⁷⁷ Gay, 129. Eigen vertaling.

⁷⁸ Ibid., 129.

⁷⁹ “Amnesty: ‘Eén Op De Vijf Belgische Vrouwen.’” 20% van de vrouwen, maar ook 14% van de mannen geeft aan verkracht te zijn geweest.

⁸⁰ In 2013 kwam *Blurred Lines* al in opspraak door de diep seksistische ondertoon die verkrachting goedpraat (Cfr. Lynskey). Ook de kersthit *Baby, It's Cold Outside* kwam in opspraak in 2018 toen sommige radiostations het weigerden af te spelen door de, opnieuw, zeer seksistische ondertoon die wijst op verkrachting (bijvoorbeeld de vrouw die “*what's in this drink?*” vraagt en zegt dat ze weg moet gaan. Terwijl dringt de man aan dat ze blijft, vraagt of hij dichterbij mag komen, “*What's the sense of hurtin' my pride?*”, “*gosh your lips look delicious!*”, enzovoort). In 2019 kreeg het door John Legend nieuwe lyrics om het “minder seksistisch” te maken (Cfr. Reed). Waarom we niet streven naar “*niet* seksistisch,” is de volgende vraag.

⁸¹ Gay, 133.

groepsverkrachtingsartikel wordt het ook *sexual assault* genoemd, net zoals Brock Turners verkrachting, en de Universiteit van Amsterdam sprak dit jaar over “sociale veiligheid” wanneer het ging over een leerkracht die seksueel grensoverschrijdend gedrag vertoonde tegenover vrouwelijke leerlingen. Zaken te benoemen voor wat ze zijn, is aanbevelenswaardig. Het is oncomfortabel, dat is wellicht waarom het zo vaak vermeden wordt, maar geeft de reële gevolgen van de misdrijven terug betekenis. Ook het gegeven dat slachtoffers vaak de enige protagonisten zijn in de omschrijvingen en dat acties van de verkrachter niet worden omschreven leggen de verantwoordelijkheid bij het slachtoffer. Dit geeft opnieuw ruimte aan vragen als “wat had ze aan? Was ze dronken? Wat deed ze in die situatie?”, terwijl de nadruk beter op de dader ligt; de enige persoon in de situatie die de beslissing nam het misdrijf te plegen. Dit kan al beginnen bij “die werd verkracht” simpelweg te vervangen door “hij verkrachtte haar.”

2.3 Stilte door jezelf

De symptomen van een verkrachterscultuur kunnen door het slachtoffer geïnternaliseerd worden en onderdrukt het slachtoffer ook zichzelf. Kennes en Goosen spreken beide over deze interne onderdrukking: door “schuldgevoelens, schaamte, zelfverwijt, etc.” maken mensen ook zichzelf monddood.⁸² Dit alles leidt tot interne barrières die een slachtoffer eerst moet overwinnen alvorens die het strijdtoneel van de maatschappelijke vooroordelen binnenstapt. Door expliciet gedrag, maar door meer verborgen systematische onderdrukkingen en normalisatie van seksueel geweld tegen vrouwen, worden slachtoffers aangeraden te zwijgen. Spreken leidt namelijk tot meer (en misschien zwaardere) bestraffing van het slachtoffer en niet de dader. Ook de manier hoe verkrachtingsfilmpjes onbeschermd op het internet worden verspreid, toont aan dat daders niet bang zijn en ze weten dat ze beschermd worden. Repercussies zijn voor het slachtoffer, die zogezegd beter had moeten weten. Zwijgen wordt zo een overlevingsstrategie. Dit kan te maken hebben met wat Goosen een veel voorkomende reactie noemt bij ernstig seksueel geweld: dissociatie van het lichaam. Het splitsen van lichaam en geest beschermt de geest van het slachtoffer, terwijl het lichaam gebruikt wordt.⁸³ Het verder zwijgen over de gebeurtenis kan in het verlengde liggen van die dissociatie: zolang er niet over gepraat wordt, wordt het niet “echt.” Zoals een studente in *The Hunting Ground* getuigt: “verkrachting is een eng woord. Je wilt niet binnen een categorie vallen en een slachtoffer genoemd worden.”⁸⁴

Schaamte is een niet te onderschatten mechanisme dat slachtoffers stil houdt. Het is tevens ook “de broedplaats van misbruik,” en wordt als strategie door een dader ingezet, door middel van bedreigen, ridiculiseren, en *gaslighten*.⁸⁵ Seks is sowieso eerder een taboeonderwerp in de maatschappij, maar een slachtoffer verdient erkenning wanneer die het nodig heeft. Verkrachting is namelijk niet enkel een aanranding van het lichaam, zegt Solnit, maar ook worden iemands rechten, menselijkheid, en zelfbeschikkingsrecht weggenomen. Om “als een object met openingen te worden gezien en behandeld,” veroorzaakt verlamme schame die vaak geheim blijft.

Overigens geef iemand een uiterst persoonlijk en traumatiserend verhaal uit handen als die getuigt; niemand kan voorspellen wat er met een verhaal gebeurt, met je privé-informatie, enzovoort. *Silence breakers* worden niet voor niets Person of the Year genoemd; er zijn verhalen in overvloed waar

⁸² Goosen, 83; Kennes, 20.

⁸³ Goosen, 83-84.

⁸⁴ *The Hunting Ground*. Eigen vertaling.

⁸⁵ Den Boer & Van Wijngaarden, 55.

slachtoffers, nadat die openbaar gingen, overladen werden met negatieve commentaar, tot doodsbedreigingen toe. De eerste getuige in de Nassar-zaak werd zo ook onmiddellijk overstelpt met verwijten en bedreigingen: “*I lost every shred of privacy and every shred of dignity with what I had to disclose.*”⁸⁶ Ondertussen werd Nassar, nu beschuldigd door +500 meisjes van verkrachting toen ze minderjarig waren, beschermd en zelfs aangenomen op een school.

2.4 Silence breakers

“How hard was it to [decide to testify]?”

“I know that if the D.A. picks it up I will be testifying with great detail in open court in front of him, knowing that we both have the same memories. And I hate that idea. I hate it. But if I don’t, he can continue. And I hate that idea more.”⁸⁷

Spreeken is belangrijk. Dat hebben #MeToo, #EveryDaySexism, #WijOverdrijvenNiet, #TimesUp, #YesAllWomen, #BlackLivesMatter en anderen bewezen. Het creëert een rimpeleffect: slachtoffers herkennen zichzelf in de getuigenissen, merken misschien hoe de dader alles ontkent, en spreken ook over hun eigen probleem, waardoor nieuwe slachtoffers het oppikken, etc. Eén getuigenis maakt één steen los, een tweede, een derde, ... tot de dam breekt. Vele casussen in de MeToo-beweging bewezen dat één getuigenis niet genoeg was om machtige en/of steenrijke mannen van hun voetstuk te krijgen, maar een stormloop aan getuigenissen die herhaald gedrag blootleggen, hielp wel. Bij Cosby waren er 60 vrouwen nodig, bij Nassar 500, bij Epstein 36, bij Weinstein 80. Zo werd duidelijk dat slachtoffers vaak bewust geïsoleerd werden gehouden, omdat vele slachtoffers samen sterk genoeg zouden staan om de dader neer te halen.

Eén getuigenis wordt te gemakkelijk onderdrukt. Bovendien spreekt een overlever ook niet graag over trauma’s maar, zegt Liesbet Kennes, ze kunnen niet zonder.⁸⁸ Waar Solnit naar de mythe van Cassandra verwees, spreekt hier de mythe van Philomela tot de verbeelding. Philomelas schoonbroer Thereus verkracht haar, en bedreigt haar tot zwijgen. Wanneer ze zegt dat ze zal vertellen wat hij deed, snijdt Thereus woedend haar tong af.⁸⁹ Maar Philomela weeft “*the story of her wrongs*” in tekeningen op een tapijt en neemt wraak door hem zijn zoon te voeden en zijn hoofd te tonen als bewijs. Uiteraard zijn de repercussies voor Thereus niet bepaald modern, maar deze mythe van Ovidius is akelig hedendaags als het deze actuele onderdrukingsmechanismen illustreert. En ook hier wordt Thereus’ verantwoordelijkheid afgewimpeld: ze weeft “wat haar overkomen is,” zoals in meerdere hervertellingen staat. De narratief zou veranderd kunnen worden: iets “overkwam” Philomela niet, Thereus verkrachtte haar uit eigen wil.

Een kritiek op de MeToo-beweging gaat over diens performativiteit. J.G. Carlier vraagt zich af of MeToo wel helpt als iedereen bij de Golden Globes in het zwart gaat als steunbetuiging, maar de anderen zich dan moeten verantwoorden. Helpen deze acties dan wel, of wordt het een *phraseology*? Hetzelfde zou kunnen gelden voor het getuigen: helpt het iedereen wel om te getuigen, of leren we het aan door voorgangers te zien getuigen en hun voldoening te internaliseren? Wanneer in *At The Heart Of Gold* alle slachtoffers in de rechtszaak één voor één naar voren treden om hun *impact statement* te maken tegen Nassar, is dit de emotionele climax van de documentaire, en voelt de moed

⁸⁶ *Athlete A*.

⁸⁷ Rachel Denhollander in *Athlete A*; de eerste vrouw die getuigde tegen Nassar.

⁸⁸ Kennes, 28.

⁸⁹ Ovid, 327. Ovid leefde rond het begin van onze jaartelling.

van deze overlevers emanciperend aan.⁹⁰ Wat als dit een *phraseology* wordt? Als het een overgenomen performatieve gebeurtenis die als voldoeningsdogma wordt overgeleverd terwijl dit misschien niet de juiste methode is voor een andere overlever? Als performativiteit het overneemt van trauma-verwerking? Dit kan pas op verloop van tijd geanalyseerd worden, maar in een tijd van sensatiegerichte Netflix-documentaires vormt dit een potentieel gevaar. Dit doet denken aan Foucaults uitspraak dat er enkel over seks mocht gepraat worden als het geld oplevert. Gebeurt hetzelfde wanneer zowel Netflix als HBO een documentaire met dezelfde “emotionele climax” maken in de Nassar-zaak?

Maar het is niet alleen aan de slachtoffers om naast de zwaarte van het trauma ook nog de consequenties te dragen van de poging het patriarchale systeem te verwerpen. Het zijn immers mannen die nog kunnen leren van feminisme: bij 98% van seksueel gewelddossiers zijn de daders mannen.⁹¹ Waarom praten vooral vrouwen over MeToo en andere feministische kwesties? Waarom is het nog steeds aan vrouwen om hun verhalen te doen over wat hen werd aangedaan, en niet aan daders om te vertellen wat zij zelf deden en hoe ze zullen beteren? Diezelfde vraag stelden de drie vrouwen op de Nederlandse talkshow *Pauw* toen ze over #MeToo en beschuldigingen tegen Jappe Claes bespraken: “waarom zijn hier geen mannen aan tafel?”⁹² Professor sociologie en gender studies Michael Kimmel omschreef het in 1980 als aan de “blinde vlek.”⁹³ Privilege is onzichtbaar voor diegenen die het hebben. Witte, hetero, middenklasse, valide cismannen zijn onze “maatschappelijke” norm, dus leven zij in de waan vrij te zijn van klasse, gender, huidskleur of seksualiteit.⁹⁴ Maar het is de verantwoordelijkheid van de hele maatschappij, ook mannen, om deze problematieken te bevechten, want seksueel geweld vindt plaats binnenin een maatschappelijke context die er ruimte aan geeft. Het positieve aan de getuigenissen is dat het debat ruimte krijgt en dat problemen niet langer onzichtbaar kunnen blijven. Volgens Kennes kunnen mensen enkel veilig zijn in een maatschappij waar “nee is nee” een basis is voor menselijke (seksuele) contacten.⁹⁵ Wanneer “grapjes” of “complimentjes” met seksistische (of dreigende) ondertoon, en stereotype mediarepresentaties worden gezien voor wat ze zijn, namelijk seksuele intimidatie, kan de verkrachterscultuur veranderen in een veilige omgeving voor vrouwen. Daar werkt MeToo ook aan mee; de normalisatiebubbel van (alledaags) seksueel geweld doorprikken.

Er zijn nog nadelen aan publiekelijk getuigen. 14 maart 2020 was er nog de oproep om, als er een volgende #MeToo-beweging komt, die over de kwetsende en negatieve reacties zou moeten gaan die personen die hun verhaal deden kregen.⁹⁶ Daarnaast wees *She Said* erop dat Rachel Crooks nu telkens op het nieuws verscheen als “beschuldiger Trump.”⁹⁷ “Het heeft deuren geopend,” zegt ze, “maar het

⁹⁰ *At The Heart Of Gold*.

⁹¹ Dit is in lijn met het actuele debat van de #BlackLivesMatter-beweging, wat een wit probleem is, en geen zwart probleem zou mogen zijn. Degenen die onderdrukking en discriminatie door *white supremacy* moeten oplossen, zijn *white people*.

⁹² “Drie Actrices.”

⁹³ Hoewel Kimmel een sterk argument maakte voor deze discussie, wens ik ook te vermelden dat ook hij aangeklaagd werd wegens seksueel grensoverschrijdend gedrag en hij daarvoor ontslag heeft genomen. Hierdoor wringt zijn inbreng in dit onderzoek, maar het concept van de blinde vlek is nog steeds valide. Cfr. Ratcliffe.

⁹⁴ Sinds de MeToo-beweging kwam hier weinig aandacht voor in discussies, maar op dit moment kaart de BlackLivesMatter-beweging dit wel aan. Het daagt mensen uit al hun eigenschappen te leren kennen, ook hun witte huidskleur, heteroseksuele identiteit, mannelijk gender, en alle privileges die daar bij horen.

⁹⁵ Kennes, 23.

⁹⁶ Bicanic & Korver.

⁹⁷ Kantor & Twohey (2019), 77.

verbindt me ook met deze vreselijke man.” Hierbij komt de bedenking of publiekelijk getuigen over seksueel grensoverschrijdend gedrag de overlevers niet automatisch ook seksualiseert, omwille van de seksualiserende misdaad waarmee ze verbonden worden. Toen een slachtoffer van Cosby bevraged werd waarom ze nu pas naar buiten kwam, antwoordde ze: “*Who would want these 15 minutes of – not fame – shame?*”⁹⁸ Maar #MeToo heeft het “*rippeffect*” bewezen. Stilte en schaamte zijn besmettelijk, gelukkig is spreken dat ook.

3. Over macht

Naast zwijgen beschrijft Foucault macht ook als een grote factor in het discours over seksualiteit. Zodanig geldt dit dus ook voor het discours over seksueel geweld, dat door het feminisme steeds genuanceerder onderzocht wordt. Deze scriptie focust zich op seksueel geweld, gebaseerd op gender- en machtongelijkheid, dus wordt onderstaande analyse begrensd door deze context.⁹⁹

Seksueel geweld komt niet voort vanuit een seksuele drift; het is een seksuele uiting van machtsmisbruik.¹⁰⁰ Wanneer mannen aangeleerd krijgen zichzelf emotioneel te verlammen en opgroeien in een verkrachtersmaatschappij, slinkt de grens tussen seks en macht. Dat is ook deel van een patriarchaal systeem. Vaak ligt bij een ongewenste toenadering de angst bij vrouwen om iemand af te wijzen, omdat het agressie een potentiële reactie is op die afwijzing. Als seks en mannelijkheid gelinkt worden aan elkaar, dan is het afwijzen van seks een aanval diens mannelijkheid. Als een man zich bedreigt voelt in zijn mannelijkheid, verklaart Goosen, “is seksuele intimidatie een manier om hun gevoel van bedreiging te onderdrukken.”¹⁰¹ Doormiddel van seksueel geweld eisen ze hun macht terug op en zetten ze een vrouw terug op haar plek. Dit gedrag is aangeleerd: het socialisatieproces leert het aan, en het patriarchale systeem houdt het in stand.

Uit dit patriarchaat kunnen meerdere “soorten mannen” uit voortkomen: mannen die het beseffen en respectvol naar vrouwen toe zijn, misschien ook mannen die het systeem niet herkennen en “onhandig” zijn met vrouwen, en mannen die hun macht bewust uitspelen. Aan het laatste is geen vrouwenhaat verbonden, maar machtswellust. In de MeToo-getuigenissen beschrijven de meest gekende casussen mannen die hun macht misbruikten in werksituaties. Maar zoals seksuologe Vera Steenhart zegt: er waren historisch gezien altijd al mannen die hun macht als vrijgeleide zagen om seks te hebben met vrouwelijke ondergeschikten.¹⁰² Ze verwijst ook naar die agressie die vaak met afwijzing gepaard gaat, en claimt zelfs dat de meer “mondige” vrouwen van tegenwoordig

⁹⁸ Solnit, 92.

⁹⁹ Ik ben me er tevens van bewust dat door zelf aan te nemen dat ik onder “vrouw” iedereen die zich als vrouw identificeert beschouw, dat ik daardoor geen waterdichte intersectionele feministische analyse kan maken van hedendaags seksueel geweld. Zelfs als lesbische vrouw ben ik in mijn eigen scriptie ondergerepresenteerd, net als vrouwen van kleur, op leeftijd, met beperkingen, en dergelijke. Dit zijn echter een zeer interessante domeinen om ook in het doorgaande onderzoek op te nemen en verder te kijken dan de beperkingen van deze ene masterscriptie die, jammer genoeg, nog een zeer mainstream en wit feminisme hanteert. In *She Said* verklaren Kantor en Twohey dat het belangrijk is om “een stem te geven aan de stemlozen, aan degenen die vaak worden genegeerd” (Cfr. Kantor & Twohey, 54). Filmsterren zijn allesbehalve stemloos, dus kregen zij, alvast in het begin van de MeToo-beweging, een voortrekfunctie om ervoor te zorgen dat andere vrouwen (niet beschermd door status, geld of macht) zich gesteund zouden voelen en ook naar voren zouden komen.

¹⁰⁰ Het volgende onderdeel, zoals dit hele onderzoek, omschrijft seksueel geweld als *gendered* volgens de statistieken van seksueel geweld. Niet alle mannen zijn daders, verre van, maar wanneer naar de statistieken gekeken wordt, is duidelijk dat de problematiek nog sterk gendergebonden is. Daarom hanteer ik de dichotomie tussen mannen en vrouwen voor duidelijkheid in deze tekst.

¹⁰¹ Goosen, 79.

¹⁰² Steenhart in Den Boer & Van Wijngaarden, 97.

machteloosheid en woede kunnen oproepen bij hun mannen. Vrouwen geven tegenwoordig namelijk meer hun grenzen aan, en hierdoor kan de man “voelen dat hij afhankelijk van haar is wanneer hij seks wilt hebben.”¹⁰³ Uiteraard geldt deze analyse niet voor mannen in het algemeen, maar helpt het “seksuele roofdieren” *pur sang* te bestuderen en mogelijk preventief aan te pakken.

3.1 Condition masculine?

De besprekingen van de invloed van een (verkrachters)cultuur laat de vraag of slachtoffers/overlevers geen “slachtoffer van hun tijd” zijn. En meer nog: “of daders geen product van hun eigen tijd zijn.”¹⁰⁴ Vallen mannen ten prooi aan de verleiding van een seksuele misdaad wanneer ze weten dat er geen consequenties zullen volgen? Zijn mannen zo gebekt door hun biologische programmering? Ook Griet Vandermassen veroorzaakte controverse met haar interview in *De Morgen*, waarin ze de “feministen van nu” verwijt een blind oog te hebben voor biologische verschillen tussen mannen en vrouwen.¹⁰⁵ Ook J.G. Carliers boek gaat ongeveer de volledige lengte van zijn “kritische steunbetuiging voor de MeToo-beweging” over ditzelfde verwijt. Ik vraag me echter af met welke feministen Vandermassen en Carlier hebben gesproken, want biologische verschillen tussen mannen en vrouwen zijn geen deel van de discussie; het betreft gender. Feminisme gaat niet over gelijkwaardigheid, maar gelijkwaardigheid van de seksen en genders. Biologische verschillen (i.e. hormonen of ratio/emotie-verhouding) zouden nooit reden mogen zijn om grensoverschrijdend gedrag te aanvaarden. Wat de invloed van *nature* ook is in deze formule; *nurture* moet het overnemen. Carlier stelt de volgende vragen:

En nu? Moeten vrouwen dan maar het slachtoffer zijn van dat continue zoeken naar wat opwinding dat een man kenmerkt? Moet mannen dan maar verboden worden te zingen zoals ze gebekt zijn en moet hen verboden [...worden] te reageren op de manier die eigen is aan mannen?¹⁰⁶

De antwoorden vind ik minder complex dan hij doet voorschijnen: nee, en ja. Respectievelijk. Zijn argumentatie dat mannen en vrouwen nu eenmaal anders communiceren, dat mannen alles seksueel opvatten, overal “opwinding” in zoeken, enzovoort,¹⁰⁷ zijn gemakkelijk te weerleggen met twee basisprincipes: voed je zonen op, en “nee” overweegt altijd “ja” in deze situaties.

Momenteel wordt er niet meer gesproken over een opgelegde macht die voorschrijft hoe men zich moet gedragen, maar wordt er gesproken van een dialogisch model.¹⁰⁸ Eerder dan een opleggende macht luisteren mensen naar elkaar en wordt er uitgezocht hoe iemand zich gerespecteerd voelt, en wanneer niet meer.¹⁰⁹ Dit is complex, aangezien dit rust op subjectieve ervaringen die voor iedereen anders zijn. Hier valt nog veel te leren; eigen en andermans grenzen aanvoelen wordt nog niet standaard meegegeven bij de opvoeding. Dat is een collectief probleem. We weten momenteel dat we grenzen beter zouden moeten herkennen, maar nog niet hoe. Het is dan ook wenselijk te beginnen met kinderen vertrouwd te maken met hun eigen grenzen. Wie de eigen grenzen erkent, zal die ook eerder durven aangeven. Maar ik geloof ook dat wie een grens wordt aangegeven, al één overschreden heeft. Stevens pleit ook voor het eerder leren herkennen van grenzen. Het is ieders

¹⁰³ Steenhart in *Ibid.*, 97-98.

¹⁰⁴ De rek qtd. in *Ibid.*, 36.

¹⁰⁵ Vandermassen.

¹⁰⁶ Carlier, 62.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 59-63.

¹⁰⁸ Den Boer & Van Wijngaarden, 89.

¹⁰⁹ *Ibid.*, 88.

verantwoordelijkheid “om uit te vissen waar iemands grenzen liggen, om ze dan correct te kunnen respecteren.”¹¹⁰ Dit zorgt dat seksueel geweld een maatschappelijke aangelegenheid wordt.

In 2018 verscheen het nieuws dat Zweden een nieuwe wet goedkeurde die mensen verplichtte een “*consent contract*” te tekenen alvorens seks te hebben, of het wordt als verkrachting gezien.¹¹¹ Dit bleek een misinterpretatie: de wet verplicht mensen tot expliciete toestemming (fysiek of verbaal), en rust dus niet op geschreven contracten. Dat zou bovendien niet werken: een contract zou onder dwang getekend kunnen zijn, en iemand moet zich op élk moment kunnen bedenken, ook vijf minuten na tekenen. Hetzelfde geldt voor de app “*Legalfing*” die na #MeToo gecreëerd werd. Hierop kon je mensen zoeken die een onenightstand willen zodat het van vooraf al wederzijds is. Maar iemand heeft altijd het recht om zich eender wanneer terug te trekken. Wat wel zou werken is leren om organisch grenzen te herkennen. Hiervoor heeft Sensoa een vlaggensysteem ontwikkeld dat kan helpen bij minderjarigen en volwassen mensen om grenzen aan te geven volgens zes criteria: wederzijdse toestemming, vrijwilligheid, gelijkwaardigheid, leeftijd of ontwikkeling, context en zelfrespect.¹¹² Deze aspecten bewijzen de complexiteit van grenzen en hoe nodig het is om het herkennen ervan vroeg aan te leren.

4. #MeToo: enkele verdiensten

4.1 Verkrachtingsmythes doorbreken

Een eerste groot aandeel van het huidige feminisme is het herdefiniëren en duidelijker afbakenen van reeds gehanteerde concepten. Ten eerste is er het juridische aspect, zoals wettelijke definities aanpassen. Neem bijvoorbeeld de herdefiniëring van “verkrachting,” dat in België en Nederland een verschillende connotatie krijgt in de Strafwetboeken. In Nederland komt verkrachting neer op een “gewelddadige, dwangmatige penetratie,¹¹³ terwijl in België de nuance verlegd wordt naar penetratie zonder toestemming.¹¹⁴ Door wederzijdse toestemming voorop te plaatsen in plaats van geweld, wordt ook rekening gehouden met de “grijze zones” van een soortgelijke misdaad wanneer iemand niet in staat is toestemming te geven (zoals dronkenschap of minderjarigheid). Kennis van deze wettelijke definitie is een eerste stap naar het trauma begrijpen, en daardoor ook cruciaal om te herzien in een veranderende maatschappij.

De herdefiniëringen van wettelijke definities neemt dan wel oude concepten mee, maar met de hernieuwde kennis worden ze gemoderniseerd. Zo wordt de Foucaultiaanse visie op kennis en macht aangepast, maar ook wettelijke definities in Strafwetboeken. In de historisering van de MeToo-beweging kwamen enkele casussen aan bod die tot herdefiniëring leidden ter ontwijken van

¹¹⁰ Stevens, 128.

¹¹¹ Dit bericht werd gestart op de facebookpagina met rechtse overtuigingen, waar die bewust de nieuwe wet misinterpreteerde en ridiculiseerde (cfr. Macguill).

¹¹² Cfr Stevens, 117. Aan de hand van deze zes criteria worden beoordelingen gemaakt met vier vlaggen: groen (aanvaardbare seksuele situatie), gele vlag (lichte vorm van grensoverschrijdende seksuele situatie), rode vlag (ernstige grensoverschrijdende seksuele situatie), zwarte vlag (zwaar grensoverschrijdende seksuele situatie).

¹¹³ Artikel 242: Verkrachting is “door geweld of een andere feitelijkheid of bedreiging met geweld of een andere feitelijkheid iemand dwing[en] tot het ondergaan van handelingen die bestaan uit of mede bestaan uit het seksueel binnendringen van het lichaam.

¹¹⁴ Artikel 375: “Verkrachting is elke daad van seksuele penetratie van welke aard en met welk middel ook, gepleegd op een persoon die daar niet in toestemt.”

soortgelijke toekomstige gebeurtenissen.¹¹⁵ Ook de nadruk op “geweld” in de Nederlandse wettelijke definitie van verkrachting krijgt veel kritiek momenteel en wordt er gepleit om de nadruk op gebrek aan wederzijdse toestemming te leggen, aangezien dit veel meer situaties zou omvatten waarin er sprake is van verkrachting.

Als tweede aandeel zien we verschuivingen in onze beeldvorming van “de Dader” en “het Slachtoffer.” Zoals Jennifer Lawrence ostentatief de verantwoordelijkheid verplaatste naar het slachtoffer, werkt het hedendaagse feminisme een reëler en complexer beeld uit van situaties inzake seksueel geweld of intimidatie. Zo zouden slachtoffers hun trauma’s beter kunnen erkennen. Een dader is 75% van de tijd een bekende van het slachtoffer; je hebt meer kans in je eigen bed verkracht te worden dan op straat.¹¹⁶ Het overheersende stereotype van een “vieze, oude man” klopt vaak niet, wat veel daders vrijuit laat gaan of zelfs tot onwetende daders leidt. Het geeft namelijk veiligheid voor daders om zich achter te verschuilen; om te vragen “zie ik er uit als een verkrachter?”¹¹⁷ Maar meer verkrachtingen gebeuren niet met geweld als wapen, maar manipulatie. Vele verkrachters zijn charmant; niet gewelddadig en ongeciviliseerd.

Er zijn wederkerende persoonlijkheidskenmerken bij daders: met “een gebrek aan empathie, traditionele kijk op genderrollen en neiging naar dominantie.”¹¹⁸ Wanneer deze personen opgroeien in een maatschappij waar seksueel geweld niet (voldoende) bestraft wordt, wordt macht een wapen. Opnieuw krijgt *nurture* hierin een grote verantwoordelijkheid. Als iemand een grens overgaat en niet terug wordt gefloten, kan deze persoon de grens stapsgewijs verleggen. Stevens benadrukt de verantwoordelijkheid van de dader: als iemand weet dat die van alcohol handtastelijk wordt, drink dan minder alcohol. Het klinkt simpel, maar zoals hoogleraar criminologie Tom Decorde zegt: “de belangrijkste verkrachtingsdrug is en blijft alcohol.”¹¹⁹

Ook het profiel van een slachtoffer is aangepast. Dat zijn geen zwakke, hysterische mensen die genieten van een slachtofferrol op te nemen; het zijn overlevers. Dit is nochtans een strategisch verwijst om slachtoffers hun geloofwaardigheid aan te vallen, en wordt in *She Said* (2019) het DARVO-systeem genoemd: “*deny, attack, reverse victim and offender.*” Dit mechanisme was lang effectief, maar de blootlegging ervan als een systematische tactiek werpt terug het licht op en de verantwoordelijkheid bij de dader.

Deze verkrachtingsmythes doorbreken helpt slachtoffers om situaties en hun trauma’s beter te erkennen, zichzelf beter te verwoorden, en de zwaarte en complexiteit van seksueel geweld in te zien. Maar zijn deze mythes drie jaar later uit het discours verdwenen? Volgens *Amnesty* niet: 20% van jonge mannen vindt geen “nee” een verzachtende omstandigheid.¹²⁰ Dit is zorgelijk, aangezien 70% van slachtoffers een freeze-reactie krijgt en dus verlamt in plaats van terugvechten of schreeuwen.¹²¹ Ook vindt 19% van de 2300 bevroegden dat vrouwen mee verantwoordelijk zijn als ze sexy gekleed waren. Bovendien is het verontrustend dat 1 op 5 vrouwen verkracht is, maar als dat over 15-24-

¹¹⁵ Bijvoorbeeld toen de coach die minderjarigen filmde in de douches vrijuit ging, een wet tegen wraakporno en voyeurisme in België.

¹¹⁶ Kennes, 26.

¹¹⁷ Ook het stereotype dat zwarte mannen vaker verkrachten is statistisch fout. Volgens RAINN is een kwart van de daders zwart, terwijl maar liefst 57% wit is (Cfr. “Perpetrators of Sexual Violence.”).

¹¹⁸ Stevens, 96.

¹¹⁹ Tom Decorde (UGent) qtd. in Stevens, 126.

¹²⁰ “Amnesty: ‘Eén Op De Vijf Belgische Vrouwen.’”

¹²¹ Den Boer & Van Wijngaarden, 120.

jarigen gaat, is dat 1 op 4. Gaat het dan net slechter met de volgende generatie? Of herkent de volgende generatie seksueel geweld beter dan de oudere generaties? Een onderzoek naar de correlatie tussen gendergelijkheid en grensoverschrijdend gedrag concludeerde namelijk dat in gendergelijke samenlevingen aanzienlijk meer meldingen van seksueel grensoverschrijdend gedrag zijn dan in ongelijke. Hiervoor werden geen verklaringen gegeven, maar Stevens bespreekt dit onderzoek en geeft haar eigen tweeledige interpretatie. Ten eerste: in een gendergelijke samenleving komen mensen meer samen; als een vrouw alleen aan het fornuis mag staan, kan haar niet veel overkomen.¹²² Ten tweede is het discours rondom seksueel geweld in gendergelijke samenlevingen verder ontwikkeld en wijder verspreid; mensen herkennen de situaties beter en aangezien er een minder groot taboe rond het onderwerp is, wordt het sneller uitgesproken.¹²³ In landen met genderongelijkheid zijn er dus wellicht minder klachten aangezien er minder ruimte is omdat het niet als misdrijf wordt erkend. Hoe vrijer en progressiever de samenleving, hoe meer erkenning voor grensoverschrijdend gedrag. Hopelijk kunnen de laatste Belgische cijfers van Amnesty ook zo gerelativeerd worden, maar een verklaring voor deze cijfers wordt niet gegeven.

Deze herdefiniëringen tonen aan dat we ook streven naar een genuanceerde discoursanalyse. Momenteel is er ruimte voor multifactoriële verklaringen voor deze zeer complexe problematieken. Door verschillende (psychologische, seksuologische, biologische, sociologische, wettelijke, etc) perspectieven samen te brengen, wordt er gebouwd aan een caleidoscopisch beeld om effectieve en efficiënte oplossingen te vinden voor veelzijdige problemen. Al deze opvattingen samen zorgen voor een vollediger begrip, en sluiten elkaar niet uit. Het is een voordeel dat feminisme biedt omdat het de complexiteit en onderliggende machtsdynamieken van situaties aanduidt. Een complexer begrip van termen als seksisme, seksuele intimidatie, seksueel geweld, seksueel grensoverschrijdend gedrag, aanranding, en verkrachting helpt duidelijke discouursvorming en communicatie over de problematiek. Begrip van waar deze termen verschillen, dan wel overlappen, is een vruchtbare toevoeging aan discussies.

4.2 *Cancel culture*

De MeToo-beweging wordt vaak afgeschilderd als een heksenjacht, een *cancel culture* waarbij een geviseerde “zondebok” op de brandstapel wordt gejaagd zonder weerwoord te kunnen geven aan een beschuldiging van een anonieme bron, maar dit is een vooroordeel. Slechts 2% van aangegeven verkrachtingsbeschuldigingen zijn vals, en dit sluit nog het *dark number* uit van verzwegen trauma's. Zoals eerder aangegeven is deze uithaal een beschermingsstrategie die de maatschappij om de waarde #MeToo niet te hoeven erkennen.

Het soort actuele DIY-feminisme vraagt om alledaagse acties die politiek gemotiveerd zijn, maar van alledaagse burgers komen. Net zoals er *#EverydaySexism* is, kan er ook *#EverydayFeminism* zijn. Een belangrijk aspect daarin is iemand vertellen wanneer die iets kwetsend zegt, intentioneel of niet. Oftewel: *calling people out*. *Cancel culture* en *calling people out* beschrijft een omgeving waarin iemand als schuldig wordt aangewezen en deze persoon wordt weggestuurd zonder recht op verdediging, zagezegd. Dit is niet om het probleem aan te duiden of schade te herstellen, maar met het doel iemand publiekelijk te *shamen*. Dat is toxisch en niet het doel van de MeToo-beweging. Medeoprichter van BlackLivesMatter Patrisse Khan-Cullors stelt dat mensen “niet begrijpen dat

¹²² Stevens, 83.

¹²³ Ibid., 84.

online mensen uitschelden of protesteren en *calling something out* niet hetzelfde is als organiseren” en dus verschilt van activisme.¹²⁴ Dit is een nadeel van DIY-feminisme: een verspreiding van individuele acties onder een collectieve noemer. *Call-outs* zijn goed om provocateurs uit te dagen die bewust mensen willen pijn doen, of voor bijvoorbeeld zeer machtige mensen buiten ons bereik – denk aan de beroemdheden die jarenlang onbevreesd seksueel geweld pleegden zoals Weinstein, Epstein, Cosby en Belgisch kunstenaar Jan Fabre. Efficiënt zulke mensen bekritisieren is een belangrijke tactiek – geen wraakactie – om gerechtigheid te verwezenlijken.¹²⁵ De angstreactie om publiekelijk geveiseerd te worden is begrijpelijk, maar mag niet in de weg staan van verantwoorde, genuanceerde *call-outs* en constructieve gesprekken waar de MeToo-beweging zeker tot in staat is.

Er wordt al jaren gepleit voor de oplossing *calling-in*, oftewel: een *call-out* met liefde. “Sommige correcties zullen privaat zijn. Anderen noodzakelijk publiek, maar respectvol gedaan.”¹²⁶ Belangrijk hierbij is die persoon bij te leren dat ze beledigend zijn, en constructieve vragen stellen tot je begrijpt waar die persoon van komt, waarom die zulke kwetsende taal verkoos, en vanaf nu misschien een meer solidaire opstelling kiest.¹²⁷ Bij herhaaldelijke daders die hun slachtoffers jarenlang hebben afgekocht en als leugenaars hebben afgeschilderd, kan een publiekelijk “J’accuse-gelijkend” eerherstel helpen. *Calling in* zou een collectieve inspanning moeten zijn; niet enkel door degenen die gekwetst worden maar ook omstaanders. Uiteindelijk is het iedereen verantwoordelijkheid om zichzelf bij te scholen over kwetsbare taal, waardoor men genuanceerd kan beargumenteren waarom bepaalde uitspraken of gedragingen problematisch zijn. Zo kan fundamentele maatschappelijke verandering ontstaan.

Namen noemen is niet zo vanzelfsprekend: als slachtoffers hun identiteit vrijgeven aan het publiek, kunnen repercussies volgen in de onthaal van het verhaal, voor hun job, of hun privé-leven. Wanneer je je naam bij een beschuldiging zet, geef je elke vorm van privacy op, zoals een overlever van Nassar vertelde.¹²⁸ Namen noemen is nochtans essentieel in een rechtstaat. Het zorgt ervoor dat beschuldigingen correct onderzocht kunnen worden. Want in tegenstelling tot wat velen denken, houdt #MeToo wel degelijk rekening met eerlijke processen en is het geen heksenjacht of agressieve *cancel culture*. Vele van deze getuigenissen die mee voor de doorbraak zorgden, waren getuigenissen die al jaren- of decennialang monddood werden gemaakt. Een groot aantal gelijkende getuigenissen over één persoon bewijst op zo’n moment de validiteit van de getuigenissen. Het is jammerlijk te zien hoezeer een maatschappij zichzelf behoed voor spreken zonder repercussies, maar niet voor seksueel geweld zonder repercussies. Zoals eerder gepleit mag het geen maatschappelijk kruisverhoor worden en moet een overlever de kans krijgen verhaal te doen en een eerlijk onderzoek krijgen. Maar daarvoor moeten namen genoemd worden, best binnen intieme kring van het onderzoek, en idealiter wordt daarna woord en wederwoord mogelijk.

¹²⁴ Khan-Cullors qtd. in Ross, “I’m A Black Feminist.”

¹²⁵ Wat benadrukt moet worden: dit verticaal *shamen* is een tactiek die enkel wordt ingezet wanneer eerdere interne gesprekken niet werkten.

¹²⁶ Ross, “Speaking Out.” In dit artikel stelt Ross ook methoden voor om *calling in* aan te leren in klaslokalen. Deze methoden kunnen ook als tool gebruikt worden in dagdagelijkse situaties.

¹²⁷ Hierin zit het verschil tussen iemand die uitkomt voor vrouwenhater, en iemand die onwetend een seksistische opmerking maakt. Enkel de laatste kan je iets bijleren; de andere heeft bewust een andere mening.

¹²⁸ Cfr. *Athlete A*; cfr. pagina 35. Bovendien zijn er nog repercussies mogelijk. Weinstains smaadcampagne deed overlevers vrezende voor hun leven; sommigen doen dat nog steeds (cfr. Kantor & Twohey (2019), 117-118; cfr. Hill). Een strategie was om een spion in te huren met de opdracht beste vriendinnen te worden met een slachtoffer om haar zo te manipuleren en hun zijde van het onderzoek af te luisteren (Cfr. Farrow (2019); cfr. Hayes).

Is de oplossing wel om op sociale media aan te klagen? Als blijkt dat vrouwen al decennia lang worden weggestuurd, ook al zijn er herhaalde klachten over dezelfde personen, als blijkt dat een instelling telkens kiest om het imago van hun personeel te beschermen in plaats van de slachtoffers, als slachtoffers met hun zaak toch in het rechtssysteem komen maar slechts een klein percentage geholpen wordt; ja, dan wordt de macht terug opgeëist door er een publieke kwestie van te maken waarbij iedereen een wakend oog houdt dat overlevers en daders correct behandeld worden. Uiteindelijk ontstaat zo sociale verandering.

“Red de flirtende man”

Een tegenbeweging in deze vrees voor *call-outs* door een *mob mentality* ontstond in Frankrijk 2018. Een open brief getekend door 100 vrouwen, waaronder actrice Catherine Deneuve, opent met het volgende: “[v]erkrachting is een misdad. Maar iemand proberen versieren, hoe volhardend of ongemakkelijk ook, is dat niet.”¹²⁹ Hoewel het “Weinsteinschandaal” volgens hen terecht de discussie opende over seksueel geweld door mannen die hun macht misbruikten, zijn ze tegen het definiëren wat wel en niet oké is om te zeggen of doen.

Net als in de goede oude heksenjachtijden, wat we nu observeren is puritanisme in de naam van een zogezegd grotere goed, zogezegd in het belang van bevrijding en bescherming van vrouwen, enkel om hen dan tot slaaf te maken aan een status van eeuwig slachtoffer en hen te reduceren tot hulpeloze slachtoffers van mannelijke chauvinistische demonen.¹³⁰

Dit slachtofferschap wordt door meerdere feministen verweten die niet gediend zijn met #MeToo; opnieuw een bewijs dat er niet één “Feminisme” bestaat.¹³¹ Echter slaat dit een stap over: vrouwen zijn al te lang verantwoordelijk gehouden voor wat hen werd aangedaan en waar ze, effectief, geen verantwoordelijkheid in hadden. #MeToo legt terug de nadruk op de dader zelf; de enige die verantwoordelijkheid draagt in een seksueel geweldsituatie. Maar nu, slechts het derde jaar na #MeToo’s doorbraak in een eeuwenoude verkrachterscultuur, wordt geklaagd dat vrouwen te veel nadruk leggen op hun “slachtofferschap,” op hun claim dat ze geen verantwoordelijkheid dragen in hun trauma.¹³² Ze roepen dan ook op om “onze dochters zo op te voeden dat ze voldoende geïnformeerd en bewust zijn om hun leven ten volle te leiden zonder geïntimideerd of beschuldigd te worden.” Een mooie boodschap op zich, maar het verwerpt zowat elk bewijs van structureel seksisme dat in dit hoofdstuk werd uiteengezet, alsook legt het terug alle verantwoordelijkheid bij vrouwen. Als grensoverschrijdend gedrag een genderbinaire kwestie is, horen dochters opgevoed te worden tot sterke vrouwen, maar datzelfde geldt ook voor zonen die horen opgevoed te worden tot empathische en principiële mannen.

Er kwam veel reactie op de brief, en amper vier dagen later verscheen een artikel waarin Catherine Deneuve zich verontschuldigde tegen slachtoffers van seksueel geweld voor het ondertekenen ervan.¹³³

¹²⁹ “Nous Défendons.” Eigen vertaling.

¹³⁰ “Nous Défendons.” Eigen vertaling.

¹³¹ Griet Vandermassen haalde het voorbeeld aan in haar interview. Cfr. Vandermassen.

¹³² Wat ik uitsluit, en ook in de verwoording zit, zijn bijvoorbeeld vrouwen die zelf spijt krijgen van “een wilde avond” en vervolgens verkrachting claimen terwijl het op het moment zelf met wederzijdse toestemming was. Dit is een doorgedraaide redenering en verschilt aanzienlijk met een situatie waarin een vrouw achteraf pas beseft dat wat haar is overkomen wél seksueel geweld was.

¹³³ Codrea-Rado.

In Frankrijk bejubelden voorstanders de brief voor de kritiek op een groeiende slachtoffercultuur, terwijl tegenstanders het gebrek aan empathie met slachtoffers afkeurden. Maar Deneuve maakte nog enkele punten:

Is deze hashtag geen open invitatie voor naming and shaming? Hoe kunnen we zeker zijn dat er geen manipulatie of wraakzucht meespeelt? Dat de foutief beschuldigen hun leven zullen nemen?¹³⁴

Hoe zit het dan met de zichtbare verkrachterscultuur? MeToo een slachtoffercultuur noemen gaat ver, en is dit misschien wederom een voorbeeld van een minderheid die in opstand kwam en pleit voor gelijkheid, waarop een meerderheid in verdediging schiet? “Nous Défendons” pleit voor de vrouwen die het wel fijn vinden “wanneer een vreemde tegen hen aanschuurt in de metro;” maar daar gaat #MeToo niet over.¹³⁵ Het gaat over de vrouwen die aangerand werden en nergens terecht kunnen om het te melden. #MeToo is niet zomaar *cancel culture*, of *naming and shaming*, of een heksenjacht, maar een manier om verkrachtingsmythes te doorbreken, de maatschappij verplichten een veiligere plek te worden en zo meer slachtoffers rechtvaardigheid te geven. Maar er wel sociale verandering komen. Zoals Kennes zegt: “Het is niet alleen hypocriet maar ook zinloos om een concrete pleger te straffen zonder tegelijk het maatschappelijk klimaat, dat de voedingsbodem is voor seksueel geweld, in vraag te durven stellen.”¹³⁶ We kunnen blijven verkrachtingscijfers opnoemen, maar door #MeToo werden ook verhalen gelinkt aan deze cijfers. Het is een en-en-werking: verhalen tonen de inhoud en normalisering van alledaags seksisme; cijfers tonen de veelvoorkomendheid.

4.3 Over grenzen en dialogen

Brengt #MeToo verandering? Na één jaar hield *Eenvandaag* een opinieonderzoek over hoe mensen #MeToo onthaalden.¹³⁷ Eén deelnemer gaf aan dat sinds MeToo een “dreiging voor ontmaskering” heerst bij mannen; iets dat “slecht voor hen, maar goed voor de maatschappij is.” Deze reële kans op consequenties kan mensen wellicht de wet doen gehoorzamen. De vraag na deze cijfers is wel of je verhaal publiek vertellen en *call-outs* van mensen met afkeurenswaardig gedrag en/of uitspraken wel degelijk de interne structuur van verkrachtersculturen zal veranderen. En zal het bijvoorbeeld de industrieën als Hollywood veranderen die seksualisering van vrouwen promoten? Zal het leiden tot beleidswijzigingen, of de manier hoe vrouwen en mannen met elkaar communiceren aanpassen?

Hoe vertelt iemand een getuigenis? Wiens namen worden er genoemd? Er moet begrip zijn dat elk slachtoffer anders is, en niet iedereen de noodzaak heeft hun verhaal te doen. MeToo ontkiemde een cultuur van openlijk aanklagen, maar vaak wordt vergeten dat eerst interne gesprekken worden gehouden. Bij culturen waar zwijgcontracten primeren en zelfs een *business an sich* zijn, is openbaar aanklagen haast de enige uitweg. Geen slachtoffer is de maatschappij een gedetailleerde getuigenis verschuldigd. Een conversatie die zo belangrijk, complex, en genuanceerd is, mag niet gereduceerd worden tot een paraplu-hashtag. Maar anno 2020 is de vervlaking verdwenen tussen verkrachting en

¹³⁴ Deneuve.

¹³⁵ Voorbeeld aangehaald in de open brief “Nous Défendons.”

¹³⁶ Kennes, 23.

¹³⁷ Van Vliet & Kester. Enkele cijfers uit een panel van 21.000 Nederlandse mensen: 62% geeft aan “MeToo-moe” te zijn. Voor 42% zijn de gevolgen van MeToo vooral negatief, voor 36% positief. Slechts 7% mannen en 4% vrouwen geeft aan hun eigen gedrag het laatste jaar minstens één keer te hebben aangepast. Omgangsvormen zijn volgens 47% gewoon hetzelfde, volgens 10% positief veranderd, en volgens 26% zelfs negatief veranderd. 71% zegt niet nagedacht te hebben over eigen gedrag, en 53% ziet geen verandering bij collega’s. Bij 77% is het op het werk dan ook niet besproken geweest.

ongemakkelijk lang oogcontact; dat iets onder één hashtag verschijnt wilt niet zeggen dat ze gelijk zijn.

Ook al heeft de MeToo-beweging een publieke manier van beschuldigen gestart; we leven nog steeds in een rechtsstaat. Alleen moet deze ook aangepakt worden. De nuances van een specifieke gebeurtenis zijn recht evenredig verbonden met de discussie over bestraffing van verschillende soorten seksueel geweld. Wat met mannen die oprecht niet beter wisten? Wat met seksuele roofdieren *pur sang* die “klokkenluiders” hebben gehanteerd en vervolgd? Wat met seksuele roofdieren waarbij alle klachten al verjaard zijn? Hoe voorkomen we toekomstige slachtoffers? Hoe beschermen we potentiële slachtoffers in “risicoplekken” zoals de kunstensector?

Hoofdstuk 3

#MeToo in de kunstwereld

1. Inleiding

Dit hoofdstuk is het resultaat van een onderzoek naar persoonlijke ervaringen in de theatersector. Het is gebaseerd op diepte-interviews met voorop opgestelde vragen, maar een open gesprek tijdens het interview zelf waarbij de antwoorden steeds het uitgangspunt waren om het interview bij te sturen. Er is telkens gesproken met vrouwelijke artiesten, met de uitzondering van één mannelijke danser die samen in gesprek met een vrouwelijke regisseur geïnterviewd werd. De gesprekken waren voornamelijk individueel en met voorkeur persoonlijk, maar vanwege de COVID-19-uitbraak vonden enkelen online plaats. De onderzoeksvraag van de gesprekken was drieledig: hoe zag het theaterveld er uit voor 2017? Hoe is het sindsdien veranderd? En op welke vlakken kan nog verbetering gebracht worden? De “verbetering” mocht gedefinieerd worden door deelnemers zelf en vaak toetste ik voorstellingen van eerdere interviews om ook de mening van anderen te achterhalen. Welke manieren om veiligheid te creëren waren ook wenselijk bij een ander?

Bij het uitkiezen van de respondenten, tien in totaal, ging ik niet uit van een representatieve vertegenwoordiging van “de artiest.” De deelnemers werden persoonlijk uitgekozen vanwege hun bereidheid over dit onderwerp te spreken; iets waar een aantal benaderde artiesten niet in toestemden. Zo sprak ik met mensen met verschillende functies in de kunstensector: actrices, danseressen, dramaturgen, regisseurs, en dergelijke. Hoewel de ervaringen van tewerkgestelden in Nederland en België gelijkend zijn, ben ik terughoudend te beweren dat het theaterveld in beide landen hetzelfde is. Noch pretendeer ik dat dit onderzoek “het kunstenveld” onderzoekt. In het benaderen van artiesten koos ik voor artiesten werkzaam in kunststructuren met enige hiërarchie. Dit sluit de vele recente collectieven uit waarbij de performers als collectief ook de makers van een voorstelling zijn.

Aangezien enkele thema’s vooraf waren opgesteld, worden de reacties in relatie tot elkaar besproken. Tijdens de interviews werden ook veel getuigenissen gedeeld van seksisme en seksueel geweld in het werkveld; sommigen komen hieronder aan bod.

Een structureel probleem zoals grensoverschrijdend gedrag bespreken is complex. Bijgevolg vergt de problematiek het beantwoorden van meerdere vragen die er in eerste opzicht niet rechtstreeks mee verbonden lijken. Zo wordt in dit hoofdstuk onderzocht waaruit grensoverschrijdend gedrag in de podiumkunstensector bestaat en wat de oorzaken daarvan zijn, en in het volgende hoofdstuk wordt gezocht naar oplossingen voor deze kwesties. Zo bespreekt dit hoofdstuk zaken als gecentreerde macht, de eigenheid van artistieke vrijheid en grenzen verleggen, prestatiedruk, genderongelijkheid, representatie, diversiteit, anciënniteit, etc. Tezamen bieden zij een complex beeld van de huidige situatie in de podiumkunstensector op vlak van grensoverschrijdend gedrag en seksisme.

2. De kunsten: rijp voor misbruik?

In de nasleep van de Amerikaanse #MeToo beweging verspreidde het nieuwverworven bewustzijn naar andere landen. Dit signaal van een aangeklaagde Hollywoodgigant gevolgd door vele anderen die moed vonden zelf te getuigen, ontketende een oproep voor zelfreflectie op vele gebieden, onder andere de Belgische en Nederlandse podiumsector. Een maand na de #MeToo-tweet werd Belgisch televisiemaker Bart De Pauw beschuldigd van grensoverschrijdend gedrag bij stagiairs, en een jaar later verscheen een open brief met getuigenissen van (seksueel) grensoverschrijdend gedrag bij Troubleyn/Jan Fabre.¹ In Nederland neemt castingregisseur Job Gosschalk in 2017 ontslag wegens beschuldigingen,² en Jappe Claes en Ruut Weissman, beide in in 2015 beschuldigd van seksuele relaties met tientallen leerlingen, worden pas na #MeToo ontslagen.³ Ook hier verschenen meerdere getuigenissen, waardoor een structurele analyse van een dieper liggend probleem duidelijk werd. Ilse Ghekiere, oprichtster van Engagement Arts, legt de oorzaak van seksisme in de kunstensector bij machtsverhoudingen, aangezien we “in een veld zitten dat competitief is en ook heel precair is. Dus machtsverhoudingen hebben heel vaak te maken met een job krijgen of een job niet krijgen.”⁴ Ook Carla Goosen verklaart dat seksuele intimidatie vooral voorkomt “op plekken waar machtsverschillen en afhankelijkheidsrelaties een rol spelen. Machtsbalansen zijn aanwezig overal waar een functionele interdependentie tussen mensen bestaat,” wat toepasbaar is in de kunstewereld.⁵ Het merendeel uit dit hoofdstuk kan herleid worden tot dit gegeven.

Machtsverhoudingen en genderongelijkheid zijn ook in de (podium)kunstensector prominent aanwezig, alsook de seksuele intimidatie en grensoverschrijdend gedrag dat daaruit kan voortvloeien. Seksisme kent vele vormen in de sector, onder andere door vrouwen die minder betaald en gerepresenteerd worden, die op latere leeftijd aanzienlijk minder kansen krijgen,⁶ of openlijke discriminatie en seksistische opmerkingen.⁷ Ook de aard van grensoverschrijdend gedrag verschilt: de Genderkamer onderscheidt daarin gedragingen die seksueel van aard zijn, of verbaal geweld als pesterijen, intimidatie, enzovoort.⁸ De kunstwereld houdt de noden van vrouwelijke artiesten, die het vaakst slachtoffer zijn van grensoverschrijdend gedrag, niet in rekening.⁹ Het is immers een mannenwereld: het ideaaltype van “de kunstenaar” is nog steeds mannelijk, terwijl de vrouw uitzondering is.¹⁰ Volgens Vanderstappen hebben vrouwen bijgevolg ook minder invloed in de kunstensector en bekleden minder invloedrijke of beleidsbepalende artistieke functies.¹¹

¹ Voor Bart De Pauw, cfr. De Pauw; cfr. Bultinck. Voor Jan Fabre, cfr. “Open Brief: #MeToo En Troubleyn/Jan Fabre.”

² Cfr. “Overzicht: Deze personen beschuldigen Job Gosschalk”; cfr. Waals.

³ Cfr. Effting & Feenstra; Cfr. “Docenten Theaterschool Hadden Seksuele Relaties.”

⁴ “Do-It-Together (D.I.T.) – Engagement.”

⁵ Goosen, 77-78.

⁶ Volgens Siongers et al. (2016) is er een opmerkelijke uitval van vrouwelijke kunstenaars “verderop in hun artistieke carrière.” Zij observeerden reeds vanaf 35 jaar een daling van vrouwelijke podiumkunstenaars. Cfr. Van Langendonck et.al.; Hesters & Hillaert.

⁷ Eikhof & Warhurst; Glick & Fiske; Miller, “Gender and the Artist Archetype”; Stamarski & Hing.

⁸ Genderkamer, 6. De Genderkamer had vanuit de Vlaamse overheid de speciale opdracht om rond seksuele intimidatie te werken. In 2019 brachten ze een eerste jaarverslag uit met hun bevindingen.

⁹ Miller, “Gender and the Artist Archetype.”

¹⁰ Volgens Van Langendonck et.al. hadden sinds 2005 slechts 30% vrouwen credits op hun naam in de podiumkunsten. Van alle artiesten zijn 40% vrouwen, en het verschil tussen uitvoerders (actrices, danseressen) of makers (regisseuses, choreografes) verschilt enorm: van acteurs is 42% vrouwelijk, tegenover amper 30% vrouwelijke regisseurs. In de jaren 1990 waren er 20% vrouwelijke regisseurs; dat is maar 10% verbetering in 30

Vrouwen worden gewaardeerd als actrice, dramaturge, assistente, costumière, scenografie; als het achter de schermen is. Maar artistiek directeur van een grote organisatie? Daarvoor zouden alleen mannen capabel zijn.¹²

Ik werk nauw samen met vier directeurs van grote culturele instellingen. Sinds een paar jaar is één van die directeurs een vrouw. Als het formeel overlegmoment is afgelopen, gaan de mannen altijd nog eens 'apart' zitten.¹³

Bovendien geeft een groot aantal getuigenissen aan dat vrouwen vanzelfsprekend als danseres of actrice worden beschouwd, en mannen als choreograaf of regisseur.¹⁴ Volgens haar is de discrepantie in aanwezigheid tussen vrouwen en mannen te wijten aan de moeilijkheid van de combinatie van een artistieke carrière en moederschap, waardoor vrouwen minder doorstromen.¹⁵ Naast persoonlijke complicaties zijn er wederkerende vooroordelen en onderwaardering van het moederschap in de sector; sommigen ervaren zelfs negatieve gevolgen voor hun carrière.¹⁶

Anderhalf jaar geleden had ik weer werk, na heel die MeToo "storm", zal ik maar zeggen. Ik had hen op voorhand gezegd dat ik zwanger wilde raken, en ik zeg dan "ja, je moet oppassen met die make-up enzo", want dat was allemaal met toxische stoffen. "Jaaa, dat is allemaal oké, dat is allemaal oké!" Een maand later herinner ik hun daar aan, en diezelfde vrouw zegt dan opeens: "Ah nee, een actrice moet er maar voor zorgen dat ze niet zwanger geraakt." En daar stond ik. Denkt ge dat ik daar in één keer mijn feministische vlag kon bovenhalen? Je bent zó klein. Ik heb toch gevochten voor mijn recht als vrouw om moeder te worden, en ik was mijn job kwijt. Maar ik voelde mij dan ook nog eens schuldig toen ik hen zei dat ik dat niet oké vond he. Maar dat hadden ze dan doorgestuurd naar hun chef, en die chef is mij beginnen intimideren.¹⁷

Een carrière als artiest met de avond- en weekenduren en financiële instabiliteit inderdaad ingewikkeld. De doorstroommogelijkheden voor moeders wordt aanzienlijk beperkt,¹⁸ mede doordat het vermoelijk wordt een netwerk te onderhouden waaruit doorgaans artistieke kansen voortkomen, die zich 's avonds of in het weekend in netwerken aanbieden. Het vooroordeel van een actrice of danseres met een kindwens berust op het nog steeds aanwezige stereotype dat vrouwen huishoudelijke taken op zich nemen – anders zouden mannelijke kunstenaars immers dezelfde problemen ondervinden.¹⁹

jaar. In dans zijn de laatste 20 jaar 60% van dansers vrouwen, en 44% vrouwelijke choreografen. Dit is niet conform met de gendercijfers in kunstschole: van 864 afgestudeerde vrouwen stroomde maar 65% door, terwijl van 417 (een groep half zo groot als de vrouwelijke collega's) 78% doorstroomde. De alumni van dans- en theaterscholen zijn gemiddeld 75,8% vrouwelijk (cfr. Hesters & Hillaert) waarvan er 66% doorstroomt, in vergelijking met 78% van de mannen. De kloof tussen de opleidingen (67% vrouwelijk) en de (Vlaamse) gesubsidieerde podiumkunsten (40% vrouwen) is groot. Vanderstappen vult ook aan dat in stadstheaters slechts 20% van regie-credits naar vrouwen gaan; een situatie vergelijkbaar met de jaren 1990 (Cfr. Vanderstappen, 5). In het onderzoek geven Van Langendonck et.al. aan geen verklaring voor deze cijfers te hebben gevonden.

¹¹ Vanderstappen, 8. Nominaties voor cultuurprijzen zijn een mannenaangelegenheid, en aan geen enkele grote kunstinstellingen met een budget boven de twee miljoen staat een vrouw aan het hoofd (Cfr. Van Langendonck et.al.). Ook bij Raden van Bestuur bestaan 71% uit mannen (Engagement Arts). Volgens Van Langendonck et.al. werken in kleinere organisaties 70% vrouwen, maar bij middelgrote en grote organisaties zijn er 52% niet-artistieke prestaties van vrouwen. Hoe meer subsidies een organisatie ontvangt, hoe minder vrouwen er werkzaam zijn. Bij festivals, bijvoorbeeld, is er geen enkele vrouw met een directeursfunctie.

¹² "Culturele Vrouwen Getuigen."

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Vanderstappen, 9.

¹⁶ Hesters & Hillaert. Cfr. Willekens et al.; Sussman; Hillaert & Hesters; Vanhaverbeke.

¹⁷ Parafraze uit Geneviève Lagravière 8 juni 2020.

¹⁸ Vanhaverbeke; Hesters & Hillaert; Siongers et al. 2018; Sussman.

¹⁹ Kunstenpunt, 121; Kunstenpunt, 124.

De onderliggende werking van seksisme en genderongelijkheid toont overeenkomsten met de maatschappij (cfr. hoofdstuk 2), maar de kunstwereld *an sich* heeft ook unieke kwaliteiten waardoor maatschappelijk gedeelde normen complexer worden en niet per se toepasbaar zijn op de kunstwereld. Dat zijn unieke elementen die de kunstsector een risicoplek maken: de samenwerking van tijdelijke (of geen) contracten afgewisseld met inactiviteit, financiële onzekerheid, subjectieve beoordeling van werkprestaties, hoge prestatiedruk door een tekort aan werkkansen zorgen allen voor precare werkomstandigheden waarin misbruik van deze buigzame grenzen mogelijk is. Onderzoek naar deze unieke eigenschappen van de kunsten kan helpen seksisme en grensoverschrijdend gedrag te verhelpen. Wat hierna volgt is een bespreking van enkele wederkerende risicofactoren en psychosociale gevaren die volgens meerdere onderzoeken een broedplaats kunnen vormen voor (seksueel) grensoverschrijdend gedrag.²⁰

2.1 Kleine community

De podiumkunstensector is een kleine wereld. Iedereen kent elkaar dus het sociale netwerk binnenin de sector is belangrijk. Netwerken gebeuren in de late uren aan de toog, vaak onder invloed van alcohol, en reputatie is essentieel om gevraagd te worden voor projecten. Ben je er eenmaal niet bij op café, kan je het volgende project mislopen dat daar ontstaat, niet eens noodzakelijk met bijbedoelingen. Dat is van belang, want volgens Vanderstappen werkt het aanspreken van organisaties, regisseurs of podiumkunstenaars maar voor één derde; men moet gevraagd worden.²¹ Maar ook zijn er weinig vacatures, en zelfs audities zijn niet courant. Een valkuil is favoritisme: want eerder dan *know-how* en talent is *knowing-whom* een waardevolle valuta. Reputatie moet opgebouwd worden, dus moet je elke kans grijpen die zich aanbiedt, vaak ongeacht de verloning of werkomstandigheden.

En dan bijvoorbeeld dat je een voorstel krijgt om een drink te hebben en dat er dan avances worden gemaakt tijdens die drink, maar dat het dan moeilijk is want je hebt die persoon misschien juist nodig voor je carrière en misschien laat je eigenlijk dingen toe omdat je niet weet, als je die dingen niet toelaat, wat die consequenties dan zijn voor je carrière, snap je?²²

Deze informele contacten zijn enerzijds positief; als je slaagt in het netwerken wordt je onderdeel van een hechte kring van gelijkgestemden. Maar Hennekam en Benne wijzen op de gevaren hiervan: plekken waar informele contacten belangrijk zijn, zijn risicovol voor grensoverschrijdend gedrag.²³ Talent is vaak niet genoeg; je moet als artiest tegenwoordig ook een goede ondernemer zijn. Bovendien, halen ze aan, is het bewezen dat deze afhankelijkheid van “klikjes” vatbaar zijn voor het discriminatie op basis van geslacht, ras of klasse.²⁴ Mensen zijn eenmaal “homofiele” wezens; men wordt aangetrokken tot wie op hen lijkt. Een mannenwereld als de podiumkunsten laat zo vooral mannen toe.

²⁰ Zie o.a. Ghekiere, “How Do We Work Together”; Hennekam en Benne.

²¹ Vanderstappen, 21.

²² Ilse Ghekiere 9 juni 2020.

²³ Hennekam & Benne, 428.

²⁴ *Ibid.*, 428.

2.2 Familie

De subjectieve manier van aanwerven en bespreken in de podiumkunstensector leidt dan wel tot een community van gelijkgestemden (en gelijkaardigen), maar deze amicale contacten doen ook de grenzen van het professionele vervagen. Ook contracten zijn vaak onduidelijk, of helemaal niet aanwezig; mensen werken met elkaar samen op basis van verbale afspraken. Door de late en onvoorspelbare uren, heb je vaak alleen elkaar, wat een loyaliteit en afhankelijkheid veroorzaakt. Maar het zou ook tot kwaliteit leiden:

Ik heb heel veel kritiek op grote balletgezelschappen en operahuizen waarbij er 40 minuten aan repetitie staat voor één bepaalde scène en dan op klokslag 12 loopt iedereen de studio uit omdat ze naar een andere repetitie moeten [...] gewoon omdat het rooster het niet anders toelaat. [...] Maar d]at wordt heel machinaal. En dat zie je terug in het resultaat. [...] Zoals bijvoorbeeld in [een ander gezelschap] gewoon hele dagen worden uitgetrokken voor een bepaalde scène. Of een hele week, of negen maanden waarin er gewoon geen rooster hangt. En er wordt gekeken welk plantje het snelst groeit en wanneer. En of die ene een beetje meer zonlicht of een beetje meer water nodig heeft. En het is een veel organischer systeem waarin je als artiest, vind ik, veel beter kan groeien.²⁵

2.3 Financiële onzekerheid

Door het informele klimaat van de kunsten is er een interdependentie tussen artiesten. Hoe jij, maar vooral je werk, ontvangen wordt, is dus wel degelijk van belang. Meer nog doordat de kunsten afhankelijk zijn van cultuursubsidies, terwijl daar in zowel Vlaanderen als Nederland steeds meer op bespaard wordt. Bovenop deze (financiële) afhankelijkheid van anderen, werkt 80% artiesten als freelancer in projectverband en leven dus van het ene tijdelijke contract naar het andere.²⁶ De verloning is vaak laag, vooral voor vrouwen, en het werk onzeker en instabiel.²⁷ Dit verschilt enorm van traditionele arbeid, en onderzoek wijst uit dat deze financiële onzekerheid eigen is aan de kunstensector.²⁸ Bovendien leidt dit tot economisch precaire situaties: volgens onderzoek ontvangt slechts 10% van podiumkunstenaars hun loon volledig uit artistiek werk.²⁹ Tussen twee opdrachten in vervalt meer dan de helft van podiumkunstenaars terug op een werkloosheidsuitkering via het kunstenaarsstatuut.

Dit creëert een ruimte met een reële dreiging van exploitatie: veel jobs worden niet of onderbetaald, maar worden als een “kans voor ervaring” gezien die gegrepen moet worden zeker bij prestigieuze kunstenaars. Zeker wanneer er maar weinig plekken zijn waar je naartoe kan in de sector, vallen veel kunstenaars hieraan ten prooi.

2.4 Weinig alternatieven

De kunstwereld heeft niet veel alternatieven. Kansen zijn schaars, zeker als starter. Het lijkt vaak verstandig om alle kansen aan te gaan die je kan grijpen; er is weinig werkgelegenheid maar een overvloed aan kandidaten, en vaak gebeurt selectie niet gebaseerd op talent. Er heerst hoge

²⁵ Helena 28 juli 2020.

²⁶ Rabaey; “Vakbonden reageren op zaak Fabre.”

²⁷ Volgens Dean verdienen vrouwen nog steeds minder dan hun mannelijke collega's, en hebben minder jobmogelijkheden.

²⁸ Bielby; Eikhof & Warhurst; Siongers et.al. (2016); Willekens et.al.

²⁹ Siongers et.al. (2016).

competitiedrang om steeds de beste te zijn, de meeste (en invloedrijkste) mensen te kennen, gezien te worden, en het beste te maken. Degenen met het grootste budget, staan zo hogerop.

the way we produce is pornographic, [...]everything is so (*claps hands*) fast, so much in speed, always so hyped. And then you have to see a performance and you have to be blown away, so therefore we need millions to make a piece, and then there are people not accessed to certain spaces in schools and they struggle to get 10.000 euros for their fucking project. And this again relates to “main” and “alternative”. The problem is that “main,” of course the structure is rigid and everything, but the problem, at least for me, is that these institutions hold the leash of everything.³⁰

Hennekam en Benne beschrijven ook het gevaar van een omgeving waarin een competitieve sfeer hangt, gelijkend op De Waal die in het vorige hoofdstuk wees op hoe omstandigheden die gericht zijn op concurrentie empathie doen vervallen.³¹ Deze competitiedrang uit zich in de podiumkunsten in de discrepantie tussen beschikbare artiesten en het aantal rollen die beschikbaar zijn. Zeker grote, gevestigde instituten en gezelschappen kunnen soms duizenden auditanten hebben voor een cast van amper tien artiesten. Daar ontstaat meteen een machtsverhouding waarbij diegenen die de gevestigde *space* innemen boven de auditanten staan.

2.5 Walking CV

Voor een artistieke wereld waar prestige en excellentie voorop worden gesteld en artistieke “geniale kunstenaars” alle macht krijgen, zijn de maatstaven waaraan die excellentie en talent aan moeten voldoen op z’n minst wazig. Concepten als een “présence hebben” bepaalt soms wie een rol krijgt en wie niet. Daarna moet je als artiest blijven je fysieke en mentale grenzen verleggen omdat dat “deel van je job” is. Je moet ook steeds gepassioneerd en geëngageerd zijn, blind vertrouwen hebben in je choreograaf of regisseur, en vooral: altijd beschikbaar en gewillig zijn.

the premise should be “if you feel safe to do certain things in the space, you’re allowed to do them and at any time you can withdraw your consent.” And I think consent is something we take for granted, at least from my perspective or my experience in physical practices, as a body, which works with their body all the time. You are somehow expected that your body is always available. [...] Saying no, it’s a weakness. Saying yes makes you more likely to be reachable by others. It’s like when Nina Power talks about being a walking CV, so this concept that we are constantly networking, we are constantly going to the theatre to find maybe a connection to people, we are constantly going to the bar where all the artists go to maybe find connection [...] So somehow, [...] the fact that with performers, you represent yourself and like what you studied, the money that you invested in your education are shown here (*wijst naar zijn lichaam*) [...] every day, wherever you walk. And this somehow for me links to the idea that you’re always available. Because your body is always there. You don’t like...[leave it at home. But] this is not the case; my body is not always available, I am not always available.³²

Het metier van een performer is rechtstreeks gelinkt aan het lichaam en emoties. Verder evolueren in je vak betekent dus vaak fysieke en mentale grenzen verleggen, wat een complexe dualiteit van het lichaam kan veroorzaken. Het lichaam is enerzijds een performatief lichaam: het is een dansend, acterend, zingend lichaam dat als instrument dient voor het vak als performer. Anderzijds is het een menselijk lichaam, met pijngrenzen, fysieke limitaties en emotionele grenzen. Wanneer je in een creatieproces grenzen moet verleggen, doe je dat met het lichaam waarmee je boodschappen doet; je kan het professionele lichaam niet op het werk achterlaten. Ook is een situatie als een repetitie r één

³⁰ Giulio. Giulio en Anke 29 mei 2020.

³¹ De Waal qtd. in Den Boer & Van Wijngaarden, 143. Cfr. pagina 24.

³² Giulio. Giulio en Anke 29 mei 2020.

waarin privé en professioneel vaak overvloeien, bijvoorbeeld wanneer acteurs niet acteren, maar wel op podium wachten tot ze weer beginnen. Deze schemerzone tussen een professioneel werkend lichaam en een privélichaam dat wacht, kan preciaire situaties veroorzaken. Ilse Ghekiere stelt de vraag wie de grenzen mag bepalen, en wie bepaalt wanneer ze verlegd moeten worden.³³ Giulio wees daar ook op door te wijzen op het recht om je *consent* te allen tijde in te trekken; dat zou welkom zijn tijdens creatieve processen.

[het is] belangrijk geweest om het onbekende aan te gaan. [...Maar] dat ligt er aan waar je naartoe wilt bewegen, snap je? Het ligt er aan wat je zelf wilt, en wat diegene die jou regisseert wilt. En of jullie daar op gelijke lijnen liggen. Als dat niet het geval is, dan zeg je [...] “ho, kunnen we hier over spreken? Ik wil dit niet.”³⁴

Het geseksualiseerde lichaam

Representaties van vrouwelijke geseksualiseerde lichamen zijn nog steeds veelvoorkomend, wat naaktheid en verleidelijkheid haast onontkoombare jobvoorwaarden maakt bij vrouwelijke artiesten. Ghekiere trekt dit verder: als vrouwelijke artiesten vaak seksualisering moeten belichamen kan het voorkomen dat een maker met macht door die seksuele objectificatie zijn gevoelens begint te projecteren op de performer zelf.³⁵ Liefdesverklaringen, nachtelijke sms'en en seksuele avances zijn veelvoorkomend in de kunsten; hoe moeten performers daarmee omgaan in professionele setting?

Het fenomeen van vage fotoshoots komt volgens Ghekiere zo vaak voor “dat het bijna een grap is.”³⁶ Ook hier is sprake van grenservingen tussen privé en professioneel, zeker met een gevestigde waarde in de kunstwereld. Als nieuwkomer weet je net zo goed als gevestigd kunstenaars dat er weinig plaatsen zijn in de sector, dus durf je misschien geen nee zeggen. Naakt gaan is immers op zich geen probleem; het is wanneer deze grenzen vervagen dat performers in de gevarenzone komen. Wanneer bij een Vlaamse regisseur naar buiten kwam dat hij vrouwelijke artiesten manipuleerde om naakte fotoshoots met hem te doen, werd verdedigd dat deze foto's simpelweg een andere kunstvorm waren. Maar er was wel degelijk een verschil:

[Er werd gezegd van] “Ja, die fotoshoots, dat is voor [zijn] beeldend werk. Dat is een diffuus gebied tijdens zijn beeldend werk en zijn theaterwerk.” En ik werd zó woest want je hebt gewoon... Ja, je hebt wel degelijk twee verschillende shoots. [...Z]o'n privéshoot is... Dat is gewoon complete bullshit dat dat werd gebruikt voor zijn beeldende kunst of voor iets anders. Die waren bedoeld om onder de tafel door te verkopen. [...] Maar het zou zelfs iets anders zijn als [hij] zou zeggen “ik maak erotische foto's van mijn performers en dat is onderdeel van mijn werk.” Weet je? Maar het is niet dat die foto's ergens het licht zien. Of tentoongesteld worden, of... Dus dat vind ik daar heel problematisch aan. [...] Maar dan wel 5000 euro geven voor één shoot.³⁷

Wanneer de foto's, zogezegd onderdeel van zijn beeldende kunst, nooit het licht zien, wringt er iets. Hierbij is transparantie van belang: zou de regisseur zeggen dat het erotische foto's zijn, weet de artiest waar ze in toestemt. Deze fotoshoots specifiek waren ten eerste grensoverschrijdend aangezien ze onder valse of zeer vage voorwendselen werden afgesproken:

³³ “Ilse Ghekiere.”

³⁴ Helena 28 juli 2020.

³⁵ “Ilse Ghekiere.”

³⁶ Ibid.

³⁷ Amelie 26 juli 2020.

En iemand anders, bijvoorbeeld, die is daar dan heengegaan en die heeft foto's gemaakt. Hij had gezegd dat het voor een magazine in Londen of New York was waar ze in gepubliceerd zou worden. Zij werkte niet bij [het gezelschap], ze had alleen een keer auditie gedaan. En zij heeft nog vijf keer gemaaild van "hoi, waar worden de foto's gepubliceerd? Wat gebeurt er met de foto's? Mag ik de foto's even zien?" Die heeft nooit meer antwoord gekregen.³⁸

Dat vroeg hij dan ook op café toen we best al aangeschoten waren op een vrijdagavond. Van "oh wil je dat doen?" En toen had ik zo ja gezegd, en de volgende ochtend dacht ik "(*paniek*) kut kut kuuut. Ik heb al die verhalen gehoord, ik wil dit helemaal niet, aah!"³⁹

Ten tweede waren deze shoots ook grensoverschrijdend aangezien ze geen artistiek, maar persoonlijk doel dienden.

Daarbij is het verschil dat het geen artistiek doel dient. Het dient zijn persoonlijk doel. Ik denk dat dat de scheiding is die... [...] Dat die grens natuurlijk niet een heldere lijn is, maar dat dat wel de motivatie moet zijn.⁴⁰

Het zijn dit soort situaties die in retrospect duidelijk misbruik waren voor het slachtoffer, maar ook moeilijk uit te leggen zijn. Een naakte fotoshoot die onder voorwendselen van een publicatie werd uitgevoerd maar later niet gepubliceerd wordt, verandert de aard van de situatie – zeker wanneer dit met veel meer artiesten gebeurde. Volgens Ghekiere praat men niet graag over dit soort complexe situaties waar iemand zich achteraf slecht voelt omdat er misbruik van hen gemaakt werd.⁴¹ Er is dan ook een zwijgcultuur die gelinkt is aan zelfprecarisatie. Als je telkens wordt verteld dat je als artiest een wandelend instrument bent en het dus bij de job hoort dat lichaam te laten gebruiken en misbruiken omdat je daarvan leert, en er ook geen plek is om melding te maken, dan komen artiesten in risicovolle situaties terecht.

2.6 Machtshiërarchie

In de kunsten heerst een grote afhankelijkheid van andere artiesten, organisaties, overheidsinstanties, of de pers. Maar ook zijn nieuwe artiesten sterk afhankelijk van gevestigde kunstenaars. Carla Goosen bespreekt seksuele intimidatie met twee factoren: gender en macht. De genderongelijkheid werd reeds besproken in dit hoofdstuk, en in hoofdstuk 2 werd de link gelegd tussen machtsongelijkheid en seksuele intimidatie. Hoe zit die machtsverdeling in de podiumkunsten?

Macht zal veel gemakkelijker misbruikt worden als er duidelijk zwakkere pionnen zijn in de sector. En we weten wie de zwaksten zijn: de zwaksten zijn vaak de mensen die juist afstuderen in een kunstdiscipline die heel competitief is, en waar dat het zo veel draait om de contacten die je legt en de mogelijke kansen die je krijgt. Alles kan een kans zijn. Als je er ook voor zorgt dat die personen dan helemaal geen alternatieven hebben... Hoe minder alternatieven dat je hebt, hoe wanhopiger je kan zijn in situaties en hoe gemakkelijker het is om gewoon ja te zeggen. Niet enkel tegen een slecht betaalde job, maar ook een slecht betaalde job die misschien dan ook nog eens in een context is waarin de werksfeer problematisch is, waar er dingen gebeuren die je eigenlijk niet wilt dat die gebeuren, waarin je eigenlijk voelt dat je geen kans krijgt om jezelf uit te drukken in een bepaalde rol, waar je dan ook minder kritisch durft zijn omdat er niet veel kansen zijn.⁴²

³⁸ Amelie 26 juli 2020.

³⁹ Amelie 26 juli 2020.

⁴⁰ Helena 28 juli 2020.

⁴¹ "Ilse Ghekiere."

⁴² Ilse Ghekiere 9 juni 2020.

Nieuwkomers in de sector hebben vaak nog geen autonomie om hun fysieke, emotionele, tijds-, en financiële grenzen aan te geven. Kunstenpunt verwijst in hun landschapstekening ook dat grensoverschrijdend gedrag het meeste lijkt “voor te komen bij jonge mensen, aan het begin van hun carrière in de media of cultuursector.”⁴³ Dat het vooral in de eerste vijf à tien jaren voorkomt, werd ook door vrouwen die al langer in de cultuursector zitten bevestigd. Kunstenpunt benadrukt wel dat dit niet betekent dat grensoverschrijdend gedrag daarna niet meer voorkomt; slechts in mindere mate.

Na mijn allereerste voorstelling deed ik auditie bij een choreograaf, en die was onder de indruk en die zegt “ja, mijn moeder vraagt of je mee bij ons thuis muntthee wilt drinken.” En ik had iets van “hmm, als ik hier nee zeg lijkt het alsof ik niet opensta voor hun cultuur.” Want dat was muntthee bij de moeder, ik durfde dat echt absoluut niet af te wijzen. Dus, hup, als twintigjarige, ik zeg daar “oké, da’s goed.” Ik stap mee in zijn auto, we rijden, en aan de spoorweg stoppen we bij een huis. “Ga maar naar boven, de deur staat open.” En ik ga naar boven en zie allemaal deuren met bordjes “occupé”, “occupé”, “occupé”. Ik was toen nog nooit in een rendez-vous hotel geweest. Wist ik veel. Ik doe de deur open en zie een bed in een charmant ingerichte kamer met de bedoeling om seks te hebben. Dat was duidelijk. Daarachter was nog een badkamer met jacuzzi, daar staan glazen en drankjes en wat nog allemaal. En ik denk bij mezelf; er was maar een heel smal gangetje, dus ik zat als een rat gevangen. Dus als ik naar buiten wilde, moest ik terug langs hem. Dus ik denk, oh my god, wat gaat er hier gebeuren, hoe geraak ik hier weg?

Dus ik kleed mij volledig uit. Poedelnaakt. En ik ga op dat bed liggen. Hij komt binnen, hij ziet mij, en hij is al euforisch. En ik zeg, “doe je kleren maar uit.” Want als hij naakt was en als hij begon ambetant te doen, dan kon ik wegllopen en zou hij niet achter mij aan gaan omdat hij naakt was. Ik als danseres, I don’t care, zo naakt. Maar meisje, mijn hersenen gingen echt niet normaal. Ik kon ruzie maken, maar ik wist dat ik het onderspit ga delven. Die klopt gewoon op mijn bakkes en hij doet met mij wat hij wilt. En krijsen; iedereen in dat hotel was aan het krijsen, dus ze zouden gewoon denken dat we goed bezig waren. En ik schaamde mij ook enorm.

Dus hij kleedt zichzelf uit en komt op het bed liggen, en ik begin te bluffen tegen hem “nu ga je eens heel goed luisteren. Als ge mij met één vinger durft aan te raken, ik breek al uw vingers, ik duw uw ogen erin, ik breek uw neus en stamp uw kloten in een friet vaneen.” En dan sta ik vrolijk op, trek die champagne open, neem één slok, doe nog een fles open, en ik heb hem bevolen om dat hele uur in die kamer te blijven met mij terwijl hij wilde weggaan. Uiteindelijk zet die mij terug aan het station af, hij helemaal verward en die wilde echt van mij af, en ik de hele tijd gebluft en super vrolijk en vriendelijk doorgedaan. Ik ben dan thuisgekomen en ben dan keihard beginnen te bleiten.⁴⁴

Volgens onderzoeken van Kunstenpunt, alsook Hennekam en Benne, komt grensoverschrijdend gedrag het vaakst voor tijdens interacties op het werk die gekenmerkt worden door duidelijke statusverschillen.⁴⁵ Dit geldt vooral voor vrouwelijke slachtoffers: 79% van vrouwelijke slachtoffers geeft aan dat zij in het verleden werden lastiggevallen door iemand op het werk met een hogere sociale status.⁴⁶ Uit de cijfers blijkt dat dit bij mensen met een administratieve functie in de kunsten minder voorkomt. Nog een kwetsbare groep zijn freelancers of mensen met een tijdelijk contract. Dit vanwege de onzekere arbeidsomstandigheden en afhankelijkheid van *project-based* te werken waardoor werknemers telkens op zoek moeten naar een volgend project om inkomsten te verzekeren.

[Dat is] zeker en vast [eigen aan de kunsten]. Gewoon omdat het subjectiever is en omdat het ook echt gaat over mensen die zeggen van “dit is goede kunst.” En dat is een subjectief kader; dan kan je ook veel beter spelen met je machtspositie. [...En ook] die freelance, korte contracten, ... veel flouere arbeidsovereenkomsten.⁴⁷

⁴³ Kunstenpunt, 125.

⁴⁴ Geneviève Lagravière 8 juni 2020.

⁴⁵ Kunstenpunt; Cfr. Hennekam & Benne.

⁴⁶ Kunstenpunt, 125. Bij mannen is dit 64%. Dit cijfer is ook te hoog, en het zou interessant zijn om in verder onderzoek te focussen op grensoverschrijdend gedrag bij mannen in de kunstensector.

⁴⁷ Ilse Ghekiere 9 juni 2020.

Nieuwkomers krijgen dus vaker te maken met grensoverschrijdend gedrag; is hier dan meer bescherming voor? Velen gaven aan dat je als nieuwkomer nog “geen recht hebt” om grensoverschrijdend gedrag aan te geven omdat je je nieuwverworven positie moet beschermen.

I think I became a bit more openly critical towards the end. But in the first year, the only thing I wanted was to stay there. So I was really not speaking up about things that I didn't like. And now I can easily say that I was really behaving cowardly just to... always trying to keep my position safe.⁴⁸

Ik heb ook stiekem zo'n soort hoop dat ik [... later] een oké carrière heb en dán kan ik er dingen over zeggen of zo. Maar dat is natuurlijk een soort droom. Dat ik ook zelf theater kan maken en zelf kiezen wat ik speel zonder dat ik afhankelijk moet zijn van andere makers. En dat ik vanuit mezelf dingen kan maken. En dan daarna kan ik me voorstellen, stel, als zoiets werkt, dat je stem wel serieus genomen wordt omdat je zelf voorstellingen maakt. Dat zou echt zo'n droomsituatie zijn.⁴⁹

omdat er bij ons zoveel [gastregisseurs] passeren, en wij zijn natuurlijk een vaste groep die blijft, hebben wij binnen onze groep een beetje macht. Dus als er een nieuwe regisseur bij ons komt en die werkt met ons; wij zijn met meer en wij kennen elkaar al lang he. Dus er is veel minder kans dan bijvoorbeeld, een regisseur die er al altijd is geweest, en een groep acteurs die samenkomt, waar er freelancers tussen zitten, gastacteurs tussen zitten, die bang zijn en hun plek moeten verwerven tussen de rest omdat ze niet zeker zijn of ze mogen blijven, dus dat is een totaal andere... [...] Wij hebben veel meer macht omwille van ons anciënniteit als ensemble.⁵⁰

De deelnemers in het begin van hun carrière spraken over grensoverschrijdend gedrag te willen aangeven, maar hoe dit uiteindelijk nergens toe leidde, of hoe de dreiging van niet geloofd te worden genoeg was om niets te zeggen.

[een bevriend actrice werkte samen met] een bekende acteur, en iedereen heeft zoiets van “Ja, [...] die doet altijd een beetje vervelend tegen iedereen, zo gaat dat gewoon.” Maar hij is goed, dus iedereen blijft hem terugvragen. [...] En zij had daar melding van gemaakt [... Maar] ook, dat merkte zij, dat je best wel veel weerstand krijgt vanuit de gezelschappen. De organisatie en MORES staan dan helemaal achter haar, maar de andere acteurs van het gezelschap zijn best zo van [...] “hij is gewoon een beetje vervelend. Hij is tegen mij ook vervelend.” [...] Dus dat zou ik ook lastig vinden. Als ik dit hoor; ik zou het wel echt lastig vinden om mezelf in die positie te zetten waarin een gezelschap mij gaat betwijfelen.⁵¹

Het cliché, he: je denkt van “hij doet uiteindelijk niets verkeerd. Hij zegt verkeerde dingen, maar hij doet niets. Hij raakt mij niet aan.” Maar hij intimideerde mij wel met woorden, [...Maar o]p dat moment denk je dan “goh ja, ik zal wel een overdrijver zijn, zeker? En dat ze zullen zeggen “Ja dat is eigen aan hem; hij doet van die dingen” en dan niets doen.”⁵²

⁴⁸ Anke. Anke & Giulio 29 mei 2020.

⁴⁹ Lize. Lize & Sarah 13 maart 2020.

⁵⁰ Melissa 2 juni 2020.

⁵¹ Lize. Lize en Sarah 13 maart 2020.

⁵² Emilie 2 juni 2020.

Gatekeepers

Het is heel moeilijk om er in te geraken, maar eens dat je er in zit weet je wel “oké, ik ga werk beginnen krijgen.”⁵³

Gevestigde (podium)kunstenaars worden vaak beschermd door hun status, waar nieuwkomers het niet tegen kunnen opnemen en dus kwetsbaar zijn. Door de onderlinge afhankelijkheid en gebrek aan alternatieven, beslissen vaak gevestigde kunstenaars wie de sector kan binnentreden. Kunstenpunt verwijst hierbij naar *gatekeeping* in de kunstwereld, en dat vaak mannen die posities bekleden.⁵⁴ De informele aard van de sector betreffende werkprocessen en rekrutering maakt van de kunsten een risicoplek waarin seksueel grensoverschrijdend gedrag kan voorkomen. Frederiekje De Cauter stelt dat dit archetype van een mannelijke kunstenaar, deels ingebed in een patriarchische ideologie, als machtsinstrument dient om genderongelijkheid te behouden.⁵⁵ Het is ook dit archetype dat de uitzondering, vrouwelijke artiesten, harder doet werken voor hetzelfde werk maar nog steeds niet hetzelfde verloont; de loonkloof is nog steeds reëel en vormt een extra risicofactor voor vrouwen in de sector.⁵⁶ Wie in de sector zit en dus kansen biedt heeft macht over nieuwkomers, freelancers of diegenen met tijdelijke contracten. Actrice Elles Van Velzen veralgemeent die problematiek: overal waar teveel macht op één plek zit, kan machtsmisbruik voorkomen.⁵⁷ De basis van acteren, voegt ze toe, kwetsbaar zijn, en wanneer er maar één castingbureau is die alle fictie cast, kan hiervan misbruik gemaakt worden. “Zonder gezonde concurrentie heeft onze sector zelf deze situatie gecreëerd waarin misstanden konden ontstaan en kunnen voortbestaan,” bemerkt ze. Dit kan in perspectief gesteld worden: er zijn maar enkelen die deze macht bewust misbruiken, maar het zijn wel diegenen die een enorme impact hebben wanneer ze dat doen. Wie een grensoverschrijdend voorstel weigert, komt de sector vaak niet binnen. Een slachtoffer van Job Gosschalk, de meest invloedrijke man in de Nederlandse filmindustrie, getuigde:

Toen zei die, je moet nu aan jezelf gaan zitten. En dat klonk ook zo onwerkelijk, ik kan dat niet echt plaatsen. Maar het stomme is: je wilt zo graag indruk maken op die kerel dat je dat doet. [...] Je bent zo naïef en zo verblind, denk ik, door “ik ben bij zo’n groot iemand bij een groot bedrijf, ik wil indruk maken.” Dat je gewoon geen vragen stelt.⁵⁸

Het lijkt een Abraham-effect, waar een mens een onredelijk bevel van een machthebber opvolgt zonder zich er vragen bij te (kunnen) stellen, omdat die persoon nu eenmaal invloedrijk is. Plekken

⁵³ Emilie 2 juni 2020.

⁵⁴ Kunstenpunt, 126.

⁵⁵ De Cauter, 10.

⁵⁶ Siongers et.al. (2016). Volgens het loonkloofrapport uit 2019 van het Instituut voor Gelijkheid van Vrouwen en Mannen, bedraagt de loonkloof in de kunsten gemiddeld 13,2% (Cfr. Instituut Voor De Gelijkheid Van Vrouwen En Mannen, 16). Bovendien wordt in *Zo Man, Zo Vrouw* omschreven hoe de loonkloof in de podiumkunsten een cumulatieve achterstelling is: bij vroege leeftijdsgroepen is die het kleinst, en het vergroot in de middelste en oudste leeftijdsgroepen (Cfr. Siongers et.al. (2018)).

⁵⁷ Van Velzen qtd. in Den Boer en Van Wijngaarden, 54.

⁵⁸ Michiel in “Acteurs Over Gosschalk.” Achttien acteurs beschuldigden Job Gosschalk van seksueel grensoverschrijdend gedrag en misbruik. Gosschalk bekende: “Het klopt dat ik één-op-één met acteurs aan scènes heb gewerkt, ook bij mij thuis. Het is voorgekomen dat ik daarbij acteurs heb gevraagd hun kleren uit te doen. Ik ben daarbij in een aantal gevallen - besef ik nu - over grenzen gegaan.” Maar hij ontkent dat er fysiek contact was.

met grote statusverschillen en een competitieve sfeer vormen zo een broedplaats voor grensoverschrijdend gedrag, binnen en buiten de kunstensector.⁵⁹

3. Aangeleerd gedrag?

3.1 Representaties

En zoals veel collega's hoorde Reiter geruchten over "affaires" tussen de producent en actrices, maar hij wist niet goed wie er dan profiteerde van wie: stonden actrices er niet om bekend dat ze alles deden voor een rol?⁶⁰

Ilse Ghekiere vertelt in een podcast over hoe in de jaren '80 een nieuwe golf ontstond in de danswereld die zich richtte op experimenteren met (de bevrijding van) het lichaam.⁶¹ Op dat moment was dat vernieuwing, maar ondertussen is deze seksualisering een dogmatisch canon geworden waar we aan vasthangen: vrouwen worden geseksualiseerd en zijn nevenpersonages, mannen bezitten kracht en zijn hoofdpersonages. Deze representaties bevragen is gestoeld op Oscar Wildes uitspraak: "Life imitates Art far more than Art imitates Life."⁶² In het vorige hoofdstuk werd patriarchie beschreven en diens invloed op seksisme en seksueel grensoverschrijdend gedrag. Hoe zit dat met de kunst? Feministische kunstcritici stellen zich die vraag al langer, met name vrouwelijke aanwezigheid in de podiumsector, alsook de representaties van die vrouwen. Zaken als de Bechdeltest, het smurfinprincipe en de sexy-lamp test klinken ludiek maar zijn confronterend: vrouwen worden niet, dan wel vlak en stereotyperend gerepresenteerd.⁶³ Als kunst een spiegel van de maatschappij is die door presentaties van alternatieve waarheden reflectie prikkelt, dan bevat Wildes uitspraak een grond van waarheid. De interdependentie is helder: in de maatschappij worden vrouwen systematisch onderdrukt, dus wordt dit op het podium gereproduceerd. Bovendien bevindt een regisseur, hoe "vrij" die ook denkt en hoezeer die ook put uit de eigen verbeelding, zich binnenin een maatschappelijk klimaat dat verbeeldingsvermogen ongetwijfeld beïnvloedt. Bijgevolg groeien jonge vrouwen op met deze geseksualiseerde en afgevlakte vrouwbeelden, en zijn deze stereotypes de enige vertrouwde representaties.⁶⁴ Ook toekomstige actrices zien hun idolen in verleidelijke rollen en modelleren zichzelf daarnaar, en vertolken uiteindelijk misschien diezelfde rollen zonder zich te bevragen of dat vrouwbeeld wel representatief en respectvol is.

Liesbet Kennes beweerde dat door media, populaire cultuur en alledaagse omgang tussen mensen, seksueel geweld genormaliseerd en geminimaliseerd wordt.⁶⁵ Films en theater dragen daaraan bij door het kritischloos representeren van *victim blaming*, geobjectiveerde vrouwenlichamen, verheerlijkt

⁵⁹ Cfr. Kunstenpunt; Cfr. Willekens et.al.; Cfr. Kleppe & Royseng.

⁶⁰ Kantor & Twohey (2019), 126.

⁶¹ "Ilse Ghekiere."

⁶² Wilde, 10.

⁶³ Bechdeltest: heeft deze film minstens één scène waarin twee vrouwen met een naam een gesprek hebben dat niet over mannen gaat. Het smurfinprincipe: hebben de vrouwen meer eigenschappen dan vrouw-zijn. De sexy-lamp test: kan dit vrouwelijk personage vervangen worden door een sexy lamp of heeft ze invloed op de verhaallijn.

⁶⁴ *Etcetera* geeft enkele voorbeelden van gendergebonden stereotypes: de gespierde held, de femme fatale, de irrationele oosterse vrouw, de seksueel vitale lolita, de hysterica, de erotische Other, de passieve (huis)vrouw, de ondernemende man, de Don Juan, etc. Cfr. "Beeldrubriek: seksisme voor het voetlicht (intro)."

⁶⁵ Kennes, 24.

geweld tegenover vrouwen, en het verbinden van geweld aan seksualiteit.⁶⁶ Dat wilt niet zeggen dat minimalisatie van seksueel geweld ertoe aanzet, maar geeft jongeren het idee dat bijvoorbeeld verkrachting niet zo'n groot probleem is, meent Kennes.⁶⁷ Media draagt zo bij tot de creatie van genderstereotypes die geïnterneerd worden en waar vrouwen zich vervolgens naar gedragen.⁶⁸ Zo worden ze deel van onze cultuur, van onze maatschappij, en hoe iedereen daarbinnen beweegt, waardoor het weer wordt weerspiegeld in populaire media. En zo kunnen we blijven doorgaan.

Etcetera sprak in 2018 hierover in termen van “esthetisch seksisme;” scènes die aanstootgevend waren of een stereotype beeld over seksualiteit gaven zonder het in diezelfde voorstelling te counteren.⁶⁹ Daar leggen ze ook de nadruk op het feit dat “seksisme achter de schermen wel degelijk esthetische sporen nalaat op de scène. Hóé je werk maakt, bepaalt tot op zekere hoogte ook wát je maakt.”⁷⁰ Kunstenaars zijn niet vrij van stereotype denkbeelden, zeggen ze, en soms worden die onbewust gereproduceerd aangezien ze “alomtegenwoordig zijn in de beeldvorming die ons in het dagelijks leven omringt.” Wanneer deze topoi niet bekritiseerd worden in het werk, worden stereotype normen in stand gehouden.

Een verdienste van feministische kunstkritiek is dat ook deze mechanismen ontbloot, en mogelijks ontkracht worden. Ook kunst zelf kan hier mee helpen: Den Boer en Van Wijngaarden pleiten dat, “als we willen dat #MeToo de grote culturele omslag gaat brengen dan hebben we ook een culturele omslag nodig in de richting van onze samenleving.”⁷¹ Populaire media draagt hier in mijn ogen een zeer grote verantwoordelijkheid in. Maar hoe kan een kunstensector verandering brengen als ze achter de schermen ook hervalt in deze discriminaties en stereotypes? Hoe kan een sector met Harvey Weinsteins, Bill Cosby's, Placido Domingo's, Roman Polanski's, Bart De Pauwen, Jan Fabres, Job Gosschalks, Jappe Claesen, en Ruut Weissmannen in de coulissen het wenselijke voorbeeld geven op de podia en filmschermen?⁷²

Een wijdverspreide mythe over actrices en danseressen is dat zij hun lichaam inzetten om hogerop te komen. Door het arsenaal aan geseksualiseerde rollen kan het zijn dat zo'n geseksualiseerde rol door een professioneel lichaam ook wordt geprojecteerd op het persoonlijke lichaam van diezelfde performer. Zeker door de hoeveelheid getuigenissen van actrices die met Harvey Weinsteins *casting couch* te maken kregen, wordt deze mythe nu eindelijk ontkracht.⁷³ De narratief van een actrice die

⁶⁶ Ibid., 24.

⁶⁷ Ibid., 24.

⁶⁸ Zie ook Judith Butlers *Gender Trouble*, wat hier onlosmakelijk mee verbonden is.

⁶⁹ “Beeldrubriek: seksisme voor het voetlicht (intro).”

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Den Boer & Van Wijngaarden, 145.

⁷² Dit zijn de herhaaldelijke daders die in het licht van #MeToo zijn beschuldigd van seksueel grensoverschrijdend gedrag in film of theater. Voor samenvattingen van deze aanklachten, raadpleeg: Dwyer (Weinstein); *Untouchable* (2019) (Weinstein); Kantor & Twohey (2019) (Weinstein); Farrow (2017) (Weinstein); Farrow (2019), “Harvey Weinstein’s Army Of Spies”; “Timeline: Bill Cosby” (Cosby); Koenis (Domingo); Van Laarhoven (Domingo); Ekker (Polanski); De Pauw (De Pauw); “Open Brief: #MeToo en Jan Fabre” (Fabre); Hoet (Fabre); “Acteurs Over Gosschalk” (Gosschalk); Efting & Feenstra (Claes & Weissman); “Docenten Theaterschool” (Claes & Weissman). Deze beschuldigingen moeten los van elkaar worden beschouwd en niet over gelijke kam geschoren worden; Weissmans relatie staat niet gelijk aan Weinsteins serieverkrachtingen, maar stuk voor stuk hebben deze daders hun slachtoffers leed aangedaan.

⁷³ De *Casting Couch* is de term die als eufemisme wordt gebruikt voor de praktijk (alomtegenwoordig in de pornoindustrie en Hollywood) waarbij een machtige producer of regisseur hun macht misbruikt om aankomend

haar seksualiteit inzet om hogerop te komen veranderde pas toen mensen vertelden over hoe ze gemanipuleerd werden en seksueel misbruikt werden door regisseurs die hen een ultimatum stelden: “geen seks, geen solo,” zoals het gekende citaat van Jan Fabre luidt.⁷⁴

Canon

En toen ging ik zo ook lezen... Dus ik denk van, oké, hoe zit dat met Griekse tragedies, hoe zit dat met de Bijbel, hoe zit dat met de narratieven of de verhalen waarmee we zijn opgegroeid? Ik snap wel dat mannen denken dat het oké is om vrouwen te misbruiken, verkrachten, van hun kinderen ontnemen... Ik snap wel waarom ik als vrouw een inferioriteitscomplex heb. Zeg maar, in de verhalen die we al eeuwen horen en worden verteld, brengt de vrouw onheil. [...] En Zeus, wat gewoon de oppergod was, het hoofd van de Olympus, die heeft gewoon zo veel vrouwen verkracht [...] en hoe daarover wordt geschreven is gewoon: hij doet wat alle mannen doen, of hij transformeert naar een zwaan en dan krijgt ze twee baby's. Weet je wel? En dan gaat het opeens over die kinderen. Maar het gaat niet over...⁷⁵

we zijn zo klaar met “Ja maar Shakespeare is zó universeel dus we moeten het blijven spelen!” En dat je dan weer iemand op ziet komen als de nymf die dan één keer een arm uitsteekt [en verdwijnt].⁷⁶

Ons westerse canon wordt gedomineerd door verhalen van, geschreven door, en geregisseerd door mannen. Canonieke teksten krijgen vaak een heilig aura; het zijn onaantastbare werken die integraal worden gereproduceerd op de scène. Maar dogmatische reproductie van stereotypes, bevestigt deze.

Invloed op het werk

De vraag is ook of deze representaties invloed hebben op hoe actrices behandeld worden in de sector.

Ik denk het écht wel. Maar ook zo inderdaad de complexiteit van je spel... Ik denk dat als je echt iets te spelen hebt en echt iets te onderzoeken hebt dat de regisseur ook veel dienstbaarder naar jou gaat zijn dan wanneer je gewoon opkomt van “Hoi ik ben de briefopdrager” of “mijn rol is alleen maar een sexy lamp zijn”. [...] Dat lijkt mij ook best wel raar als ik op school nu in een les geregisseerd zou worden op mijn “*sexyheid*” in een scène. [...] Ga jij daar dan nu over oordelen of zo?⁷⁷

Wanneer stereotype vrouwenrollen plat geseksualiseerd worden, is het ergens verstaanbaar dat ze als minderwaardig aan mannelijke collega's behandeld en betaald worden. De invloed bleek ook voelbaar op een set of een repetitie: wanneer seks(ualiteit) een genormaliseerd onderdeel is van een vrouwelijke artiest, wordt hier niet met zorg mee omgegaan. Het is genormaliseerd, omdat men het als eigen aan de kunst, en al zeker aan vrouw-zijn is gaan aanschouwen.

heel vaak worden [intieme] scènes niet van tevoren besproken. Dat is het. Dat is heel vaak, om niet te zeggen altijd, worden dat soort scènes amper besproken, waardoor op het moment zelf alles een verrassing is en het veel moeilijker is om nee te zeggen, [...w]ant dat is wat er dan eigenlijk gebeurt. Eigenlijk geef ik toestemming om mij te laten verkrachten, niet wetende hoe dat gaat gebeuren. En daarom vind ik dat ook een gedeelde verantwoordelijkheid; dat is iets dat we moeten *leren*. [...] Ja, en het bevordert ook communicatie. En het elimineert alles dat je van plan was dat niet oké was, namelijk mij

kunstenaars seksuele diensten te laten uitvoeren in ruil voor een rol. Deze seksuele gunsten hebben niets met kunstenaarschap te maken, en zijn puur machtsmisbruik. Wie er niet aan meedoet, krijgt geen job aangeboden.

⁷⁴ “Open Brief: #MeToo En Troubleyn/Jan Fabre.”

⁷⁵ Amelie 26 juli 2020.

⁷⁶ Lize. Lize & Sarah 13 maart 2020.

⁷⁷ Lize. Lize & Sarah 13 maart 2020.

verrassen. Want ik ben een actrice, ik kan verrassing *spelen* [...] dat is waarvoor je mij in dienst hebt genomen.⁷⁸

Dit wektopnieuw de vraag van grenzen stellen en de dualiteit van een professioneel en privélichaam.⁷⁹ Docent mensenrechten en democratie Ian Buruma stelt dat kunst vaak bewust uitdagend is.⁸⁰ In de verbeelding van een kunstenaar “worden grenzen overschreden die de kunstenaar in het echte leven niet in acht zou nemen,” en deze overschreden grenzen worden dan door de uitvoerende artiesten belichaamd. Maar zij doen dit dus met hun eigen lichaam doen dat zij ook professioneel inzetten: wie bepaalt dan welke grenzen overschreden moeten worden voor de kunst? En wie bepaalt welke grens te ver gaat? Neem bijvoorbeeld de beruchte “butter scene” uit *Last Tango In Paris* waar een soortgelijke situatie voorkwam dan hierboven beschreven. Bertolucci informeerde actrice Maria Schneider niet dat Marlon Brando haar zou verkrachten omdat hij wilde dat ze “zou reageren als meisje, niet als actrice.”⁸¹ Zoals het citaat hierboven luidt: ze is actrice, ze had verrassing kunnen spelen. Deze vage grens van professionele gerepeteerde scènes met improvisatie van zeer heftige acties kunnen blijvende trauma’s voor de andere veroorzaken.

3.2 Kunstscholen

Het is gunstig te bestuderen of het reeds omschreven seksisme in de maatschappij en het seksisme en de normalisatie van grensoverschrijdend gedrag in de kunsten ontstaat op de plek waar toekomstige artiesten worden opgeleid: de theaterscholen. Zijn seksisme en bijgevolg seksueel grensoverschrijdend gedrag aangeleerd?

Kunstscholen zijn een wereld apart, net zoals de kunstensector. Verzekeringen van het geluk dat je in een kunstschool bent binnengelaten en de noodzaak om te knokken om er in te blijven, zijn in de scholen al aanwezig. Ook in de intense auditieperiodes zijn voornamelijk vrouwen aanwezig, net zoals in de opleidingen zelf, maar dat aantal vermindert aanzienlijk in de podiumkunsten zelf.⁸² Mannen krijgen zo sneller en meer kansen dan vrouwen omdat de quota zo uit balans is, verklaart Ilse Ghekiere. Vrouwen die van kinds af aan al knokken voor een toekomst in de kunsten krijgen zo soms minder kansen: door het grote aanbod is elke student is vervangbaar op een kunstschool, en daardoor zijn hard werken en grenzen verleggen een verplichting, en is alles een kans die gegrepen moet worden met dankbaarheid en gewilligheid. Een mannelijke kunststudent is zeldzamer en dus automatisch interessanter, zelfs als hij minder gekwalificeerd is. Of dit verbonden is aan de grotere doorstroommogelijkheden voor mannen in leidersposities in de kunstwereld is onzeker, maar lijkt voor Ghekiere ook een oorzaak te zijn.

Deze ongelijke genderkansen is ook in docentenkorpsen waarneembaar.

in the directing department, I think I have been taught by two women in three years. One was a two-week workshop, and the other one was a longer workshop, [...w]hich was, I mean, very problematic. It's in no way defensible for me that this is still the case.⁸³

⁷⁸ Melissa 2 juni 2020.

⁷⁹ Cfr. pagina 51.

⁸⁰ Buruma.

⁸¹ Feys.

⁸² “Ilse Ghekiere”; Cfr. voetnoot10 op pagina 47-48.

⁸³ Anke. Anke & Giulio 29 mei 2020.

Diversiteit in het docentenkorps is nochtans van belang. Hiervoor grijp ik terug naar het concept van homofilie in het aanwerven van nieuwe werknemers: mannelijke docenten zijn meer geneigd andere mannen aan te nemen, en zich meer te identificeren met mannelijke studenten. Dit beantwoordt dus niet aan de meerderheid van vrouwelijke studenten in podiumkunstopleidingen. Als docenten voornamelijk wit, mannelijk, van middelbare leeftijd, valide en hetero zijn, en homofiel selecteren en beoordelen, hebben vrouwelijke, zwarte, queer, en/of invalide artiesten minder kansen. Het belang van diversiteit in de kunstscholen is nochtans recht evenredig verbonden aan een diverse kunstsector.

if we want a more diverse art field and I think that those study methods and practices by a very homogeneous group of people will never result in a more diverse art field. Because... I think that it's obvious when you have a white male teacher and you are yourself a white male actor... [...T]here is always a different relation when you are a woman, or a POC, or also towards queer people there is discrimination from these macho teachers. So the fact that the chance that they fall out during those years in school is much higher; and there are chances that they end up in the art world somehow, but very often they will not. And the people that enter the school with a different background is already smaller and [...] there's also proof for that, that during the course of the study, they also more easily fall out. So how do you want to get a diverse art scene if the school doesn't "deliver", in a way, people with different backgrounds?⁸⁴

Het kunstenveld zelf is overwegend normbevestigend: heteroseksueel, mannelijk, cisgender, valide en wit. Op 15 juni 2020 verscheen een doeltreffende en confronterende open brief getiteld "Wij zien jullie, witte kunst- en cultuursector."⁸⁵ Hierin klagen ze de cultuursector aan die telkens racisme tot hun probleem maakt, "zonder je ooit daadwerkelijk intrinsiek te bekommeren om wie wij zijn, om wat wij willen, om wat wij doen. Zonder een fractie van je macht uit handen te geven." Hoe telkens het woord "diversiteit" wordt gebruikt alsof er een checklist afgegaan moet worden, terwijl "de kern van de sector – besturen, directie, artistieke leiding – hagelwit blijft." In dit onderzoek wordt enkel seksisme met betrekking op benadeling van vrouwen besproken, maar dit is nog maar het begin van het diversiteitsprobleem in de podiumkunsten en (des te meer) leidinggevende functies.

Vervaagde grenzen

Op kunstscholen zijn er enkele factoren waardoor een transparante hiërarchische omgang tussen leerkrachten en studenten kunnen vervagen. Acteur Rory De Groot tracht het moeilijk vatbare klimaat van een kunstschool te omschrijven.⁸⁶ Grenzen vervagen op de toneelschool gemakkelijk, zegt hij. Het komt meermaals voor dat docenten en studenten na schooluren op café alcohol drinken om na te spreken of te brainstormen voor nieuwe projecten. De mensen die je lot in handen hebben, je (gast)docenten of opleidingshoofden, hebben een nauwe relatie met je. Dit is ook wat de theatersector zo'n hechte wereld maakt: ons kent ons, dus al die informele "netwerkmogelijkheden" die je op school doet, zijn cruciaal. Zo word je al gekweekt tot de altijd beschikbare "walking CV" die reeds omschreven werd. De relaties tussen docenten en studenten in een opleiding waarbij het fysieke, persoonlijke lichaam je belangrijkste instrument is, zijn sowieso al vaag, maar onder invloed van alcohol worden deze relaties nog meer diffuus.

op één moment [met een leerkracht] dat ik dacht "Oei." Hij deed niets verkeerd, maar de dingen die hij zei, dacht ik, "hmm, je bent wel grenzen aan het aftasten." Echt op flirten af, zeker als je na een

⁸⁴ Anke. Anke & Giulio 29 mei 2020.

⁸⁵ "Open Brief Van 600+ Kunstprofessionals."

⁸⁶ De Groot qtd. in Fogteloo.

voorstelling op café zit en je drinkt iets. Ja, zo, om een voorbeeld te geven: het is al laat, en dan nog vertellen over “ik zit soms op het dak van blablabla, zo whisky drinken, dat is echt heel leuk. We moeten dat eens samen doen.” Dan denk je: dat zijn geen dingen die je aan een leerling... Ik ben wel iemand die gemakkelijk denkt, “Ja, ja.” (*Lacht*) Maar dat is misschien met ouder worden ook. [...A]ls je 18 bent en je bent onzeker en je denkt “aha, die docent vindt mij wel leuk en er is een spanning en dat is ook wel tof...” Ja. Voor dat je het weet zit je in een situatie die je...⁸⁷

Ook normaliter formele feedbackmomenten vinden soms buiten contacturen plaats, en ook onder invloed van vermoedelijkheid, persoonlijke emoties, en alcohol.

Ja, bij Karel* weer, die toen artistiek leider was. [...] Hij [komt] helemaal verdwaasd naar mijn première van mijn bachelorproef en je ziet gewoon al op voorhand dat het hem niet afgaat en dan daarna, het was dan 12u 's nachts tegen dat we klaar waren en komt hij naar mij en dan breekt hij mij af. Maakt mij met de grond gelijk. [En dan staan hij en mijn coach] echt neus aan neus; mijn coach verdedigt mij, ze begrijpen elkaar niet, staan niet open voor elkaars idee. [...] Mijn coach “had het niet goed aangepakt.” En ik dacht “Ja, als je denkt dat mijn coach het niet goed heeft aangepakt, voer dat gesprek dan overdag als je kalm bent en zonder leerling bij. In eerste instantie dan; betrek mij er later bij eventueel, maar... Doe dat niet zo impulsief om 12u 's nachts als je al een glas gedronken hebt.” Pedagogisch gezien is dat echt vreselijk.⁸⁸

Uit gesprekken blijkt ook dat docenten vaak deze diffuse docent-leerling grenzen verdedigen omdat het creativiteit zou bevorderen.

I also feel that there is the problem of pedagogy and caring, the fact that school can be a place of care, is also blocked or sabotaged by the romantic idea of this teacher-student relationship in schools. And also in my school and I also hear it from many other people... The fact that they're like “yeah we can go with our teachers and have a beer and they can call you in the middle of the night when they have an idea.” Those kinds of crossing borders or the fact that there's not really a “hierarchy”... And I put that between air quotes because of course there is a hierarchy there, and of course there is a power imbalance, but they present it as if there's not. And I think that's also the basis of a lot of problems.⁸⁹

Ik denk vooral dat hij niet als docent wilde gezien worden. Ik denk wel dat hij daarvan afzag.⁹⁰

Deze vage vormen van omgang kunnen ook geuit worden in duidelijk favoritisme en een meer familiale omgang met zo'n “favorietje.”

Nou, op mijn school... Ik heb nooit gehoord van docenten die grenzen zijn overgegaan. Alhoewel, er was ééntje – die heeft nu een relatie met een oud-student en ze hebben een samen een kind. Maar die had wel zo in elke klas één of twee meisjes... Een soort “speciale band” mee.⁹¹

Ik weet in het eerste en tweede jaar dat we les kregen van een mannelijke leerkracht, Bart*, en, ja, die kon zo van die opmerkingen maken in de les waar ik mij heel ongemakkelijk door voelde. En naar een andere studente toe heeft hij dat ook een paar keer gedaan als ik mij dat goed herinner. En ja, dat was wel wat algemeen geweten dat hij in elk jaar zo wel iemand had waar hij zo wel van die opmerkingen tegen maakte. Je kan die jaren echt afgaan en telkens iemand noemen. Hij was wel een beetje een vrouwenzot. En vorig jaar is dat op de school wel uitgekomen dat Bart twee jaar geleden met een student iets gedaan zou hebben. [...] En het is ook wel duidelijk gezegd geweest dat als dat uitkomt, Bart zijn job kwijt zou

⁸⁷ Emilie 2 juni 2020.

⁸⁸ Emilie 2 juni 2020. *Karel is een pseudoniem.

⁸⁹ Anke. Anke & Giulio 29 mei 2020.

⁹⁰ Emilie 2 juni 2020.

⁹¹ Amelie 26 juli 2020.

zijn. [...] Hij geeft er wel nog altijd les. En hij is denk ik nog altijd artistiek leider.⁹²

De consensus in de gesprekken bleek nochtans dat leerling-docent relaties niet kunnen, terwijl in principe een kunstopleiding volwassen studenten heeft die volgens de wet seksueel meerderjarig zijn. Schoolreglementen geven ook niet altijd duidelijkheid over deze situaties. In LUCA School Of Arts bijvoorbeeld is in het schoolreglement geen informatie te vinden over docent-student relaties, noch over seksueel grensoverschrijdend gedrag, discriminatie of pesterijen.⁹³ In het schoolreglement van RITCS worden docent-studentrelaties wel besproken. Enerzijds wordt benadrukt dat docenten vermenging voorkomen van hun “professionele rol met andere, informele contacten met studenten [...en] in het algemeen terughoudend [is] in contacten met studenten buiten de onderwijssituatie, met inbegrip van sociale media.”⁹⁴ Anderzijds krijgt “intieme relaties binnen werk- of studie” een aparte clausule, waarin wordt erkend dat “ondanks het in acht nemen van alle terughoudendheid” zoals eerder omschreven, het kan “voorkomen dat er een intieme relatie ontstaat tussen een medewerker/docent en een student.” De relatie krijgt de voorwaarde dat het vrijwillig is en op gelijkwaardige basis, “waarbij geen sprake is van dwang, (seksuele) intimidatie of chantage, of misbruik van (machts)posities.”⁹⁵ Hierbij wordt de verantwoordelijkheid van beide partijen geaccentueerd om “de hiërarchische relatie te ontkoppelen van de intieme relatie.”⁹⁶ Dit zou dus impliceren dat de risicofactoren die eerder in het reglement beschreven werden, zoveel mogelijk ontkracht worden. Deze risicofactoren worden beschreven als deel van de “professionele houding” van de docent, waarin een “goede docent” er zich bewust van is dat “de verhouding tussen docent en student een machtsverschil impliceert. Hij/zij gaat hier integer mee om, in het bijzonder met het vertrouwen en de afhankelijkheid die deze relatie kenmerken. Hij/zij maakt geen misbruik van de ongelijke machtsverhouding.”⁹⁷

Dit soort omschrijvingen zijn aanbevelenswaardig; ze bieden namelijk een referentiekader voor studenten en docenten om zich naar te gedragen. Ook de reële erkenning dat relaties kunnen voorkomen en daaromtrent een referentiekader bieden lijkt een positieve zet, ondanks de terughoudendheid van de deelnemers wat docent-studentrelaties betreft.

zolang je daar les aan geeft vind ik niet dat je buiten de lessen daar... Dat daar meer van kan worden. [...] Dat is gewoon in het algemeen al niet oké dat je zo close wordt met een leerling. Als dat een oud-leerling is, is dat iets anders, maar als je daar nog les aan geeft vind ik eigenlijk niet dat je dat kan doen.⁹⁸

Deze erkenning van risicofactoren uit zich ook in het risico van seksueel grensoverschrijdend gedrag in deze relaties door te zeggen dat de docent zich ervan bewust is dat enkele situaties of factoren ervoor kunnen zorgen dat “zijn/haar gedrag door studenten als ongewenst en/of grensoverschrijdend kan worden ervaren en de schijn van (seksuele) intimidatie of machtsmisbruik kunnen oproepen.”⁹⁹ In dit document staan ook handbare definities voor pesten, ongewenst seksueel gedrag, geweld en stalking en welke stappen studenten kunnen ondernemen wanneer ze met deze situaties worden

⁹² Emilie 2 juni 2020. *Bart is een pseudoniem.

⁹³ “Onderwijs- en Examenreglement.”

⁹⁴ RITCS Brussel, 2.

⁹⁵ RITCS Brussel, 2.

⁹⁶ RITCS Brussel, 2-3.

⁹⁷ RITCS Brussel, 2.

⁹⁸ Emilie 2 juni 2020.

⁹⁹ RITCS Brussel, 2.

geconfronteerd: het is een laagdrempelige tool voor studenten om hulp te zoeken.¹⁰⁰ Op deze manier worden de vervaagde grenzen tussen studenten en docenten opgeklaard en kunnen studenten verwijzen naar neergeschreven definities van grensoverschrijdend gedrag, of wat binnen de acceptabele omgangsvormen blijft (i.e. met wederzijdse toestemming en op gelijkwaardige basis).¹⁰¹

Niet al het favoritisme (of ronduit geflirt) leidt naar ongewenst of ongepast seksueel gedrag, maar in bovenstaande voorbeeld waar een leerkracht die elk jaar een “favorietje” had en effectief seksuele betrekkingen met een leerling had, toont aan dat dit wel een reële uitkomst van het gedrag kan zijn.

[Een oud-leerkracht en ik] hebben samen een voorstelling gespeeld en bij de allerlaatste... Normaalgezien is er een scène waar hij *bijna* kust met iemand waar hij verliefd op is. En die wordt dan onderbroken door iemand anders. En de allerlaatste voorstelling was hij zodanig snel dat hij mij echt een kus geeft. Maar hij had daar op voorhand al eens iets van gezegd, [...e]n ik dacht, “ja, ja, natuurlijk.” Maar effectief geeft die mij een kus op het einde, terwijl dat niet de bedoeling is. En dan dacht ik echt – Allez ja, een kus op de mond; wat kan mij dat schelen. Maar principieel is dat niet oké. [...] dat is niet de afspraak. [...] Ja, dat klinkt... en dat is het probleem ook: ergens klinkt het onschuldig. Het is maar een klein kusje. Maar eigenlijk is het niet oké, he.¹⁰²

Een eerder besproken artikel van Ellemers stelde dat mannen die seksistische grappen en gedrag acceptabel vinden wanneer het moreel laakbaar is, eerder geneigd zijn om dit gedrag te stellen en te sympathiseren met de dader.¹⁰³ Ook Jappe Claes, die beschuldigd werd van seksuele relaties met tientallen leerlingen, had in elk jaar zo'n “favorietje” die hij isoleerde van de rest van haar klas en zijn positie als machtige docent misbruikte om hen te manipuleren tot een seksuele relatie. In Effting & Feenstras artikel getuigt een oud-studente dat hij eerst heel close met een student werd waarna er contact na school ontstond. “Daarna nam hij meisjes mee naar het café en probeerde hij ze te zoenen of aan te raken. Hij nodigde ze uit op zijn hotelkamer. Als ze hem afwezen, reageerde hij heel heftig. Hij zei tegen hen: ik kan je maken of breken,” en daar handelde hij ook naar.¹⁰⁴ In Fogteloo getuigt ook een mannelijke student dat Claes zijn flirtgedrag en relaties met studenten een publiek geheim waren en onschuldig maar laakbaar leken. Pas toen slachtoffers van Claes naar buiten kwamen met hun verhaal, bleek machtsmisbruik aan de grondslag te liggen.

Grenzen niet bevragen

De toneelopleiding is heel fysiek en intiem. Je lichaam is je instrument; onder “professionele voorwaarden” is er veel lichamelijk contact, en alle emoties worden benoemd en geduid. Je moet elkaar kunnen vertrouwen. Voor buitenstaanders is die cultuur en ons taalgebruik vaak onbegrijpelijk.¹⁰⁵

Op een toneelopleiding gelden eigen regels die de buitenwereld wellicht niet begrijpt. Er is een eigen jargon, eigen werkuren, en subjectieve streefdoelen van kwaliteit en talent. De docenten zijn vaak gekend in het veld. Zij zijn degenen die beslissen of je verder geraakt in de opleiding, en zijn vaak een toegangsticket tot de sector. “Die wil je achter je hebben,” zoals Rory de Groot de impact van Ruut

¹⁰⁰ RITCS Brussel, 3-4.

¹⁰¹ Deze transparantie van de relatie in een klimaat van risicofactoren en diffuse omgangsvormen wordt in het volgende hoofdstuk verder uitgelicht. Dit soort codes zijn overigens een positieve ontwikkeling in de kunstensector sinds de #MeToo-beweging mechanieken blootlegde van structurele onderdrukking en grensoverschrijdend gedrag.

¹⁰² Emilie 2 juni 2020.

¹⁰³ Ellemers. Cfr. voetnoot 67 op pagina 31.

¹⁰⁴ Effting & Feenstra.

¹⁰⁵ Rory de Groot qtd. in Fogteloo.

Weissman en Jappe Claes omschreef. Na vier jaren wordt voor diegenen die de opleiding halen de top beloofd, en daarvoor moet je zwoegen.

educations are still too focused on their imago, on what they produce, on how to produce excellence. Like, on the vision of the school of my institution [...] it's written, "we are here to produce excellent and innovative work." So if this is the premise, that I will go to this lovely factory and I will be shaped in an excellent way, and I will come out as an excellent performer... Great. In a way sounds very appealing, [...]ounds super sexy. But then, no investment is done in pedagogical tools.¹⁰⁶

Studenten moeten blind vertrouwen hebben in de docenten, maar vaak bleek pedagogische kennis ondermaats. Dit, gecombineerd met de vervaagde grenzen, fysieke en intieme lessen, en familiere sfeer kan leiden tot precaire situaties waarin docenten gedrag stellen dat door de studenten onmogelijk geweigerd kan worden. Wie de grenzen bevraagt, zou de pedagogische kwaliteiten van de docent bevragen, en dat wordt afgestraft. Zo vertelde een slachtoffer van Jappe Claes over haar verwarring toen haar docent haar kustte: "ik vond het absurd. Maar ik dacht ook 'gaat dit zo? is dit zo? hoort dat zo?'"¹⁰⁷ Tijdens de lessen hoor je immers steeds hoe alles bij het vak hoort en je als acteur geen enkele gêne mag hebben. Op het moment dat een ander slachtoffer van Claes zijn avances had afgewezen, werd ze twee maanden later van school gestuurd.¹⁰⁸

Seksualisering als troef

Tijdens enkele gesprekken kwam de kwestie op van actrices die de seksualisering van vrouwen, en bijgevolg actrices gebruiken (of misbruiken?) om hogerop te komen.

Ja, als mensen zich willen laten gebruiken. Zolang het met hun toestemming is, wie ben ik dan om er iets van te zeggen? [...Of, nee,] het kan wel dat, omdat je dat hebt gehad, dat zij dan anderen ook... Het kan ook hun eergevoel ondermijnen., [...h]et zet misschien wel een standaard, terwijl de standaard is dat je niet met je acteurs slaapt. Dat ze dan iets hebben van "ah, die wilt dat *niet* doen?" en het dan raar vinden. Terwijl als niemand dat eigenlijk zou doen, zich prostitueren, dan zou dat veel leerrijker zijn.¹⁰⁹

Het gebruiken van de structurele seksualisering van vrouwenlichamen door het te interneren en tegen iemand met meer macht (i.e. iemand die beslist wie een rol krijgt) houdt het stereotype in stand dat actrices hun lichaam verkopen om hogerop te komen in de kunstensector. Uiteraard speelt ook het gegeven van seksuele vrijheid mee, wat iedereen recht is. Het probleem, zoals in bovenstaand citaat aangehaald wordt, is wanneer het inzetten van je seksualiteit leidt tot een bepaalde standaard die door producenten of regisseurs geëist wordt. Wanneer zij het gewoon zijn dat actrices (met of zonder plezier) ingaan op hun seksuele voorstellen met de belofte er een rol voor te krijgen, kunnen actrices die hier niet mee instemmen bijgevolg werkgelegenheid verliezen.¹¹⁰

De link tussen het inzetten van seksualiteit om een job te krijgen werd ook verbonden aan de kwestie van de representatie van geseksualiseerde vrouwenlichamen. Hier wordt de vraag geïntroduceerd van verantwoordelijkheid van vrouwen die deze geseksualiseerde rollen neerzetten.

¹⁰⁶ Giulio. Anke & Giulio 29 mei 2020.

¹⁰⁷ Emma Pelckmans in Verstraete.

¹⁰⁸ Cat Smits in Verstraete.

¹⁰⁹ Emilie 2 juni 2020.

¹¹⁰ Dezelfde desillusie werd ook in hoofdstuk 1 aangehaald bij incels.

Ik stel me soms de vraag; sommige vrouwen die bepaalde rollen spelen die zo louter en alleen over het lichaam gaan; ik snap dat gewoon niet. Ik denk dan: wat voor een voorbeeld ben je zelf aan het geven? Ik weet het niet; het is heel dubbel. Want je hebt ook zelfexpressie, maar ik heb gewoon niet de behoefte om mezelf seksueel beeldend neer te zetten omdat ik gewoon weet dat dat uitdagend is. Of ik nu mooi ben of niet mooi ben. Dat sorteert gewoon effect, sowieso.¹¹¹

Geseksualiseerde rollen spelen, veroorzaakt effect, “sowieso.” Is het dan aan actrices zelf om deze rollen te weigeren?

Weigeren

Als Judith Butler in *Gender Trouble* beweert dat gender een performance is, dan zouden we het ook kunnen counteren. Helpt het om tegen die stereotypes in te gaan? Er zijn ontelbare getuigenissen waarbij actrices een job verloren omdat ze niet ingingen op seksuele avances van een producent of regisseur, of zich weigerden te schikken naar de stereotype “seut versus de hoer”-dichotomie van vrouwenrollen. Madeleine Worrall vertelt in een opiniestuk over een auditie waarin ze een personage, “zacht” en afhankelijk van de mannelijke protagonist, kracht en autonomie gaf in haar spel. Daarop wezen de producers haar de deur na een uitbrander dat ze zich aan hun eisen moest houden.¹¹² Deze getuigenis is slechts een onderdeelje van de lange geschiedenis van vrouwen die verplicht waren nietszeggende, geseksualiseerde rollen te vertolken terwijl zowel het personage als de actrice meer kwaliteiten en kracht hadden. Deze stereotype vrouwbeelden zorgen volgens onderzoek rechtstreeks voor een bias bij het beoordelen van de competenties van een vrouw.¹¹³

[op mijn acteeropleiding was er] een jongen die me zeer ongemakkelijk deed voelen; hij was verliefd en bracht dat vaak op [...want] hij had het er moeilijk mee. Opeens castte hij me in een seksscène met hem, en [...] ik durfde niet, maar om hem niet belachelijk te maken en omdat ik niet wist waar ik naartoe kon, legde ik niet uit aan de leerkrachten waarom ik [...] de scène niet wilde doen. Zij hebben er ook nooit naar gevraagd. Even later stond ik met wat medestudenten en een assistent-leerkracht te praten en bracht iemand die situatie op alsof ik er zelf niet bij stond, en de assistent zei botweg “ja, dan is die gebuisd he, logisch.” Later op mijn feedback – terwijl ik een scène had gemaakt waar ik van andere studenten veel lof over kreeg – werd me gezegd dat, als ik “zélfs dit niet kan, hebben we als actrice niets aan jou. Dan ben je geen actrice.” Vanaf dat moment keken de leerkrachten niet meer naar me om, en ik was op het einde van het jaar gebuisd.¹¹⁴

Wie niet geseksualiseerd wilt worden, is geen echte actrice. Dit gedrag wordt ook aangeleerd in de kunstschole die danseressen en actrices traint voor de sector.

[Ik had een leerkracht die] zo uitspraken deed als “denk dat je een hoer bent; dans als een hoer.” [...] Dat vind ik pedagogisch ook al eigenlijk... dat slaat op niets; dat je zo’n instructies geeft.¹¹⁵

Frederiekje De Cauter schrijft ook in haar thesis over deze verplichting om genderrollen over te nemen op de scène om te overleven in de podiumkunstensector. Ze haalt de double bind aan waar actrices in terecht komen. Enerzijds worden vrouwen verplicht zich te conformeren naar de genderrollen en worden ze afgestraft als ze zich daarbuiten begeven. Maar gedragen ze zich volgen die genderrollen, dan wordt die vrouwelijkheid ambigue of denigrerend ontvangen door anderen.¹¹⁶ Beide

¹¹¹ Melissa 2 juni 2020.

¹¹² Worrall, 10.

¹¹³ Cfr. London et.al.; cfr. Morrison et.al.

¹¹⁴ Eline. Melissa 2 juni 2020.

¹¹⁵ Emilie 2 juni 2020.

¹¹⁶ De Cauter, 11.

zijdes van die double bind werden ook hierboven beschreven: veel actrices krijgen niet de keuze om de vicieuze cirkel van vooroordelen en representaties van vrouwen te doorbreken, maar wie er aan gehoorzaamd om een carrière als actrice te kunnen voortzetten, wordt moreel afgestraft. Sommigen staan sterk genoeg in hun schoenen of hebben al een sociaal-artistiek vangnet opgebouwd om dit te weigeren en eventuele consequenties te dragen, maar nieuwkomers hebben vaak dit recht op weerstand nog niet verworven.

“Je moet hard zijn”

veel artiesten zijn ook gewoon gebroken wezens die daar toekomen. Kunst is een manier om daarmee om te gaan.¹¹⁷

Wie wilt overleven in de kunstensector, moet een sterk pantser hebben ontwikkeld voor bikkelharde feedback en competitie. Dit wordt ook uitgebreid en herhaaldelijk verteld aan studenten, die evenzeer al te maken krijgen met competitie en prestatiedruk. Dit klimaat bevat meerdere risicofactoren voor misbruik, wat voor velen ook een realiteit is tijdens hun opleiding. Dit onder het mom dat in de sector nu eenmaal *survival of the fittest* geldt en je overeind moet zien te blijven.

if you're able to handle all of [the abuse in school]: good. Because this is “the preparation to the super heavy world” and this is the mentality that I had as soon as I entered the education and some, like, homophobic, or racist, or sexist comments were just given to me or other colleagues, and their first response was “well if you're not able to deal with this here now, imagine in the outside world.” And this is the kind of like pressure which is put on students and which we put on ourselves. School is a territory for us to train in a military sense to then get out in the field and shoot at everyone.¹¹⁸

Het stereotype van de “gebroken (mannelijke) artiest” kan ook toxisch zijn voor theaterstudenten. Tegen emotionele en fysieke uitputting kunnen hoort bij het vak, dus moet dat getraind worden. Elke aangegeven grens is dan een reden om te beweren dat iemand “niet geschikt is voor het vak.” Eén deelnemer, die als deel van een organisatie gesprekken voert met Vlaamse kunstscholen, verwijt hierbij naar dat Romantische idee van een gebroken artiest dat soms wordt opgedrongen in lesmethodieken.

There is definitely a mentality problem in art education. There is this pedagogy of “transgression to grow,” the idea that you need to break someone completely for them to be able to grow and become ‘good artists’. [...] and for me, it's this very, very outdated way of teaching also, that you have to break people. [...] I think there is certainly this romantic idea about art schools that also attracts students. And I think when I was younger this was also one of the things that attracted me. [...] It's such a vague bubble of mythology that everybody keeps up. [...] But I think that's also abused by... The schools are not enough... or the teachers are not enough aware of the fact that they are working with people who are still building their personality, who are still building on their talents, on their artistic selves, but also on their characters. And if you abuse that insecurity – because there obviously is a lot of insecurity – I find it a very dangerous thing. [...] here are so many others who get depressed in those schools and have burn-outs, and that never are part of the artistic sector at all anymore. This group, we never hear from. [...] It's important [...] that that side that is less sexy is also shown, because that is also a reality and a result of the way those schools work.¹¹⁹

ik zie dat mijn medestudenten, bijvoorbeeld, die [...] een hele jeugd op die school hard hebben gewerkt om dat doel te bereiken en die droom nooit hebben mogen waarmaken omdat het jurylid heeft gezegd dat ze niet door mogen naar het volgende jaar – dat is [...] iets dat ze hun hele leven met zich

¹¹⁷ Melissa 2 juni 2020.

¹¹⁸ Giulio. Anke & Giulio 29 mei 2020.

¹¹⁹ Anke. Anke & Giulio 29 mei 2020.

meedragen, die afwijzing. En hoewel ik van sommigen van hen weet dat ze wel een artistiek potentieel in zich hadden dat tot een prachtige artiest had kunnen leiden. Dus ik weet zeker dat er mensen zijn afgevallen waarvan ik denk dat als ze iets meer tijd of iets meer warmte hadden gehad, dat ze er wel waren gekomen. Dat is zonde... Ja, dat kan beter.¹²⁰

Er zijn studenten die eerder verlammen onder de prestatiedruk en hoge psychologische, emotionele en fysieke eisen van een theater- of dansopleiding, en beter presteren na een motiverend gesprek. Zij krijgen dan geen ruimte in het kunstscholensysteem, en hebben daardoor veel minder kans om binnen te stromen in de sector. Maar werkt dit harde klimaat voor anderen wel?

ik heb mijn *metier* daar wel echt geleerd op school. Ik heb geleerd wat actrice zijn voor mij is, en ik [...] kom als actrice heel erg dicht bij mijn eigen persoon. En van daaruit speel ik, en dat is iets wat de school ook verlangt van ons. [...] En dat is gewoon heel erg kwetsbaar. En dat is niet voor iedereen. En dat gaat fout, zoiets, omdat we gewoon met vuur aan het spelen zijn. Sowieso ben je met vuur aan het spelen. Dus dat is... dat kan absoluut een factor zijn die voor sommige studenten heel moeilijk is, en ook niet de manier is voor hen om misschien ergens toe te komen. Voor mij was dat wel zo.¹²¹

Er wordt met vuur gespeeld wanneer een lesmethodiek gebaseerd is op eigen gevoelens, herinneringen en trauma's, en lichaam. Zeker in de nasleep van #MeToo waarin mensen alert werden gemaakt op systematische vormen van discriminatie, machtsmisbruik, en grensoverschrijdend gedrag in de kunstsector is de discussie over deze lesmethodieken en pedagogische vaardigheden van docenten in deze subjectieve, intieme en fysieke opleidingen geopend. De tegenstem hierop is luid en bekritiseert vooral de nieuwe generatie van "gevoelige *millennials* die nergens meer tegen kunnen."

There is [...] this fear that we are now training people that are not resilient anymore and that are constantly able to say that (*whiny voice*) "they are hurt" or whatsoever. Whereas that is not at all the purpose [...] and if you can avoid that you traumatise someone... You have the moral obligation to do that. Because I really don't believe that it makes you a better artist, let alone a better person [to be broken down].¹²²

Maar er is ook een grote groep artiesten die inziet dat kwaliteit in de sector brengen nu eenmaal hard werk vergt. Zeer hard werk.

Als je op hoog niveau, op welk hoog niveau dan ook, aan het performen bent, of meedoet in het maken van een product dat tot 's werelds beste moet behoren – dan zit je in de bankensector, in het theater, in de dans, in de opera, in de sport – in elke sector zit je in een race waarbij alle humaniteit weg dreigt te vallen. Dus over veiligheid gesproken... Ik denk dat [...] er heel veel dingen deel zijn van de sector die er aan bijdraagt dat het zo'n hoge kwaliteit in zich draagt. En dat begint op 10 jaar op de opleiding, waarbij je leert dat je de beste van de klas moet zijn, anders besta je niet meer. En dat je later, en zelfs op school, maar later ook in mijn carrière is er niemand die je handje vasthoudt als je een castlijst ziet en je staat er niet op. Niemand die gaat zeggen "hoe gaat het met je? Heb je psychologische hulp nodig, want ik weet hoe hard je werkt en hoeveel pijn je hebt en hoe slecht je slaapt. En wat je allemaal hebt moeten laten om überhaupt deze carrière te volgen." Niemand die dan jou eventjes vasthoudt of veilig laat voelen. [...] Ik heb altijd geleerd om voor mezelf te zorgen. [...] ik was nooit zo ver gekomen als ik niet zo hard heb moeten vechten voor wat ik wilde doen. Je gaat geen Olympisch Goud winnen als mensen over je bolletje aaien. Echt niet.¹²³

¹²⁰ Helena 28 juli 2020.

¹²¹ Melissa 2 juni 2020.

¹²² Anke. Anke & Giulio 29 mei 2020.

¹²³ Helena 28 juli 2020.

“De top” in de kunstsector moet offers brengen. Vaak wordt een gezinsleven uitgesteld vanwege de irreguliere uren van een artiestencarrière en hebben de artiesten van kinds af aan uitdagende opleidingen gevolgd waarbij ze steeds moesten bewijzen de beste van de groep te zijn, of ze zouden niet in de sector geraken. Maar het is ook zo dat hard werk voor kwaliteit zorgt, dat is vaak waarneembaar op het podium. Wat echter wel wenselijk is, is gevoelig omgaan met de risicofactoren van zo’n competitief klimaat. De *endgame* van actuele discussies over toxische en preciaire werkomstandigheden is niet om zachtaardige en hypergevoelige artiesten te creëren, maar om die toxische omgevingen aan te pakken waar getalenteerde artiesten sneuvelen omdat ze grenzen voor zichzelf kunnen opstellen, een andere artistieke visie hebben op een personage, of simpelweg niet de emotionele capaciteit hebben om zich te laten misbruiken met het excuus een pantser te creëren zodat ze een betere artiest zullen worden. Niet elke artiest reageert hetzelfde op dezelfde lesmethodiek; sommigen presteren beter onder stress, anderen door positieve versterking. Beide kunnen uitgroeien tot artiesten die even goed presteren in het werkveld. Dat wilt niet zeggen dat hard en afsnauwen de standaard moet zijn.

4. #MeToo’s roofdieren

Er zijn enkele podiumkunstenaars met een grote hoeveelheid macht die dat ook bewust misbruiken. Het concept van *gatekeepers* heeft hier veel mee te maken: diegenen die macht hebben, houden de carrière van anderen in handen. Het is namelijk vaak een privilege om een job in de podiumkunsten te verkrijgen, dat weten artiesten én makers. Dit onderdeel gaat over diegenen met macht die het ostentatief misbruiken voor hun eigenbelang; enkelen die met behulp van #MeToo ontmaskerd werden.¹²⁴

Veel van deze aangeklaagde daders¹²⁵ zijn gevestigde waarden in de sector; het zijn de macht- en geldhebbers, en bij onderzoeken naar Weinstein (een beroemde filmproducent) en Epstein (multimiljonair en investeerder) bleek ook dat zij alle hoge Pieten aan hun kant hadden, net als de politie. Zo’n persoon is werkelijk vrij van consequenties en dat maakt het gevaar om te getuigen des te groter. Ook komt het vaak voor dat deze herhaaldelijke plegers beschouwd worden als onvervangbare artistieke genieën en *business moguls*. Voor velen is het een droom met hen te kunnen samenwerken, en hun naam lijkt vaak onaantastbaar. Daardoor is getuigen over hun grensoverschrijdend gedrag taboe, terwijl hun laakbaar gedrag frequent een “publiek geheim” is. Bart De Pauw werd beschuldigd voor stalking en seksuele berichten naar meerdere stagiaires die met hem samenwerkten, en actrice Hilde van Mieghem kwam met naam en gezicht op televisie om namens zijn slachtoffers te spreken. Zij werd persoonlijk aangevallen en uitgescholden. Later verscheen een artikel die deze reacties haast legitimeerde: Bert Bultinck verklaart dat de beschuldiging van De Pauw “een aanval is op de Vlaamse identiteit” vanwege zijn succes in de Vlaamse televisiesector.¹²⁶ Mensen waren teleurgesteld in de Pauw, maar uitten dit op diegenen die aanklacht deden en hen dus confronteerden met het nieuws. In één van zijn succesvolle sketchseries *Het Geslacht De Pauw* was de rode draad van één aflevering

¹²⁴ In dit onderdeel sluit ik dus daders uit die niet inzagen dat ze andermans grenzen (herhaaldelijk) overgingen. Deze daders bestaan ook, en de kans op recidivisme zit bij deze groep wellicht in het gebrek aan inzicht over andermans grenzen en/of de risicofactoren die in het kunstenveld bijdragen aan een klimaat waarin (seksueel) grensoverschrijdend gedrag mogelijk gemaakt wordt. Dit onderdeel bespreekt alleen daders die bewust hun macht hebben ingezet om (seksuele) gunsten van ondergeschikten gedaan te krijgen.

¹²⁵ Hierbij denk ik aan daders als Harvey Weinstein, Jeffrey Epstein, Bill Cosby, Donald Trump, Plácido Domingo, Roman Polanski, Bart De Pauw, Jan Fabre, Job Gosschalk, Jappe Claes, en Ruut Weissman.

¹²⁶ Bultinck.

nochtans dat hij een stagiaire had aangerand en zij een kind had gekregen van hem – een aflevering die na zijn beschuldigingen anders binnenkomt, wetende dat dit gedrag publiek geheim bleek binnenin de sector.¹²⁷

Beweren dat deze recidivisten, deze “seksuele roofdieren” enkel voorkomen in de podiumsector is te gefixeerd. Frans De Waal beweerde ook al dat in klimaten met hoge competitiedrang empathie dreigt weg te vallen, en deze competitiedrang kan in vele domeinen optreden. Ook in twee recente documentaires over zowel Weinstein als Epstein zien we gelijkenissen in hun *grooming*technieken, hun bedreigen van slachtoffers en hoe ze zichzelf telkens opnieuw indekten door een overvloed aan geld en status. Dit toont aan hoe deze systematische problemen op een breder spectrum in de maatschappij voorkomen.¹²⁸ Gezien de meeste Nederlandse en Belgische aanklachten nog onderzocht worden, is een meer lokale vergelijking nog niet mogelijk. Wel vloeiden uit de gesprekken enkele verhalen voort die ook in de Lage Landen bewuste recidivisten identificeren. Ook hier zijn er onbereikbare “genieën” die door hogerop beschermd worden; in dit voorbeeld regisseur Jan Fabre die door het Belgische koningshuis beschermd wordt met een eretitel.

Er is wel een Dienst Zeden [...e]n oké, zij laten iedereen aan het woord waardoor je een volledig profiel van de situatie krijgt. Maar [...nu laten ze ook mensen] getuigen die nu op zijn *payroll* staan, maar niet de mensen die er ooit mee in conflict zijn gekomen. En door wie is dat dan bekookstooft? Door *Reputations* die er dan ook nog eens speciaal voor betaald worden door Fabre zelf. Allez ja, dan heb ik iets van... dan klopt dat toch niet? [...] je zal zien, hij [...] gaat ermee weggkomen, want die kerel met zijn titels, die wordt beschermd door het koningshuis, daar komt dan ook nog eens Binnen- of Buitenlandse Zaken bij.¹²⁹

Ook Harvey Weinstein genoot van een Britse eretitel, maar nu hij in de gevangenis zit werd deze afgenomen.¹³⁰ Dit opende discussie om eenzelfde tijdelijk maatschappelijk signaal te geven totdat de zaak Fabre afgerond is.

je kan [Fabre] niet ontslaan uit [Troubleyn/JanFabre]. Maar hoe kan je hem wel straffen? Door een sociaal en maatschappelijk signalement te geven, en dat is juist door die eretitels af te nemen. Want geld heeft hij genoeg. Dus je kan hem zeggen dat je zijn subsidies afneemt of vermindert, en we gaan voor even die titels op pauze zetten totdat *al dees* is doorgelicht. Dat is wat je moet doen. Want anders heeft heel die #MeToo op sociaal gebied [...] geen beweging.¹³¹

Het ontnemen van Weinsteins eretitel zendt inderdaad een boodschap uit over waar deze eretitels voor staan, en derhalve waar het Koningshuis voor staat. Deze titel *on hold* zetten is iets anders dan iemand officieel strippen van hun titel, maar geeft wel de boodschap dat grensoverschrijdend gedrag niet getolereerd wordt. Het Belgische Koningspaar verklaarde haar beslissing te zullen afstemmen op de uitkomst van het onderzoek dat momenteel gaande is.

Een Koninklijke eretitel is een uitzonderlijke vorm van macht, en dus een zeer specifiek voorbeeld. Maar wat vaker voorkomt als macht in de kunstensector is geld, zeker in deze lange periode van subsidiecuts waarin er gevochten wordt om subsidies zodat gezelschappen draaiende blijven. Het is

¹²⁷ *Het Geslacht De Pauw* (2004-2005), seizoen 2, aflevering 6.

¹²⁸ Cfr. de documentaire over Epstein *Jeffrey Epstein: Filthy Rich* (2020). Cfr. de documentaire over Weinstein *Untouchable* (2019).

¹²⁹ Geneviève Lagravière 8 juni 2020.

¹³⁰ Sels.

¹³¹ Geneviève Lagravière 8 juni 2020.

geen geheim dat Jan Fabre haast één miljoen krijgt van het totale beschikbare budget van acht miljoen voor Cultuur in Vlaanderen.¹³² Eén achtste gaat dus naar één gezelschap. Dat komt niet uit het niets: Fabres kunst zette België op de kaart tijdens de Vlaamse Golf in jaren '80. Zijn theater was experimenteel, speelde met alle regels van de kunst, en ook vandaag nog is hij één van de besten in het Belgische veld met internationale erkenning. Hijzelf is een bron van talent dat specifiek werk voortbrengt, net zoals bij De Pauw, Gosschalk, Weinstein, enzovoort.

Ja, wel, het ding is natuurlijk... [...I]k weet bijvoorbeeld niet of daar nog artistieke scheppende geesten zijn naast Fabre. [Nee?] Wel... Dus, dat wilt zeggen dat iedereen die daar naartoe gaat, komt voor Fabre's kunst. Om van Fabre les te krijgen of om door Fabre geregisseerd, choreografeerd te worden. Dat is de reden waarom mensen komen.¹³³

4.1 Manipulatie

Ik hoorde ook laatst van een actrice die een rol had afgezegd [...] van "Ik vind dit echt een flut personage, ik ben klaar met deze clichés. Ik stop." En dat de regisseur zo was van "Oké, doe. Voor jou tien anderen."¹³⁴

Zowel performers als de makers zelf zijn zich bewust van het overvloed aan aanbod voor een select aantal plekken, dus diegenen die een plek kunnen veroveren in zo'n "elitair gezelschap," moeten die ook beschermen. Zo'n plek blijft interessant voor de carrière, aangezien je ervaring met bekende makers meer deuren opent in de sector. Deze kwetsbare positie kan leiden tot preciaire situaties waarin een job wordt afgewogen tegenover onredelijke en onprofessionele wederdiensten, zoals in #MeToo-getuigenissen naar voren kwamen.

"Ik wist niet wat me overkwam. Ik wilde nog steeds artistiek gevormd worden door hem, maar ik had absoluut geen zin om met hem te vrijen. Ik zei hem dat seks geen deugd zou doen aan de kunst die we samen maakten." Daarop kreeg ze te horen dat ze niet op een solo moest rekenen als ze niet met hem naar bed ging. "Hij keek ostentatief naar het bed en vertelde me dat ik wist wat me te doen stond."¹³⁵

Wie zich uitspreekt over grensoverschrijdend gedrag, kan in een competitieve omgeving bestraft worden. Wie spreekt over onhaalbare fysieke eisen van het vak, wie zich geïsoleerd voelt door een regisseur die harde commentaar geeft, kan simpelweg weggestuurd worden onder het mom dat het allemaal bij het vak hoort. Een artiest hoort nu eenmaal gebroken en gepijnigd te zijn. Kan jij het niet aan? Dan staan er genoeg in de rij.

In getuigenissen over de kunstensector kwamen verhalen van pesterijen naar buiten. De grens tussen objectieve maar harde en mogelijks kwetsende feedback en effectief pesten is moeilijk te benoemen, maar enkele getuigenissen gaan duidelijk te ver. Bij een regisseur in België werd gesproken over fysieke of psychologische straffen voor "niet loyaal zijn."

Hij had Jana* ontslagen zonder het haar te vertellen. Dus zij kwam naar de voorstelling, [...e]n er was gewoon een vervangster. [...] Zo: "Ah nee, deze performer gaat nu de voorstelling spelen." "Pardon? Had je dat kunnen communiceren?" En dan ging hij tegen ons zeggen dat Jana niet loyaal was. Omdat zij een andere voorstelling voor had laten gaan op Jan. Maar dat was dus: zij had meer dan ruim op tijd aangegeven "ik heb een première op deze datum." En toen kwam er last-minute een voorstelling [bij

¹³² "Jan Fabre Krijgt Subsidie En Maakt Danssolo." Hij krijgt een jaarlijkse subsidie van €927.000.

¹³³ Melissa 2 juni 2020.

¹³⁴ Lize. Lize & Sarah 13 maart 2020.

¹³⁵ Lizzy (pseudoniem) qtd. in Hoet.

hem...] bij, dus zij kon die voorstelling gewoon niet doen. Maar dat was ook een ding [daar]: je moest je hele agenda altijd vrijhouden omdat er *mogelijk* een voorstelling zou kunnen komen. [...] Als ik daar nu naar kijk dan denk ik “ooh, dat was deel van jouw manier om dan jezelf naar ons toe te verantwoorden en ons aan jouw kant te krijgen. Oh ja, ‘Jana was niet loyaal’, vandaar dat zij nu weg is.” Ik snap dat nu.¹³⁶

Ik herinner me nog dat een collega van mij, Laura*, we waren gewoon yoga aan het doen. En opeens was het zo van “*you, come here, I need to talk to you.*” Dus zij loopt weg tijdens de yoga, daarna komt ze binnen, helemaal huilend, gaat ze yoga doen. Komt hij zo binnen “*no you’re fired!*” Zegt zij zo “*I’m not fired, I’m good at my job, I’m gonna stay, fuck you.*” [...Blijkbaar had hij] haar meegevraagd naar een stripclub toen we moesten spelen in Parijs, en zij had nee gezegd; ze was gewoon met ons gaan drinken. En hij zei dan dat ze onbeleefd was geweest. Hij vond dat ze onbeleefd was geweest. Daarom had hij haar ontslaan.¹³⁷

Maar toen had [hij] gevraagd of ik een foto wilde maken, en toen zat ik zo “uuhh, *I dunno*, waar is het voor?” “Ja, voor dit en dat, en die en die zijn al daar en hebben ook al een foto gemaakt.” “Waar is het dan?” “In die studio” “Is er een fotograaf bij?” “Ja er is een fotograaf, iemand anders maakt die foto’s.” Dus ik dacht, oké, is goed. “*aandringend, geïrriteerd*” Als je het niet wilt doen, moet je het niet doen he, Amelie.” [...] Nou, dat was dan [...] waar we verschillende poses van [Rubens zijn] schilderijen nadeden. Het was naakt. Dus we waren met die fotograaf gewoon foto’s aan het maken, en drie andere performers waren er ook. En toen kwam [hij] opeens binnen en die... We waren letterlijk die beelden aan het nadoen van de schilderijen. “Ja, kun je even omdraaien?” Ik zo “uh, ja.” “Kun je je voorover buigen?” En toen stond ik dus zo, naak, met m’n benen open, voorovergebogen, en zo werden er foto’s gemaakt van m’n anus. En ik had dus echt heel sterk het gevoel dat dat was omdat ik mijn twijfel had laten zien en dat hij *effetjes* wilde laten zien wie de baas was en dat dat kon. Want daarna [...] was die weer weggelopen. En de foto’s die er zijn gebruikt voor dat werk zijn op geen enkele manier een foto van hoe ik daar stond, weet je? Het was allemaal...

Dus dat was echt een moment waarop ik... Nou ja, niet m’n eigenwaarde verloor, maar. En ook omdat je daar staat en omdat je niet op zo’n moment niet de zeggingskracht of het vertrouwen... Het gaat zo snel en opeens sta je daar [...En] ik heb geen probleem met naakt zijn, maar gewoon omdat ik in één keer – nou ja. [...] Ja het is echt iets anders, dat was echt manipulatie. [...] Hij maakt een omgeving waarin de performer nog afhankelijker wordt van hem en van zijn goedkeuring.¹³⁸

Loyaliteit komt sterk naar voren in deze verhalen. Het gegeven van als performer getraind te worden om blind vertrouwen te hebben in je regisseurs, wordt hier ook letterlijk afgestraft wanneer het niet opgevolgd wordt. Alles moet gewillig nageleefd worden, tegenspreken is arrogant en niet loyaal. In het eerste citaat staat ook hoe performers verplicht waren het gehele jaar hun agenda vrij te houden “omdat er mogelijk een voorstelling zou kunnen komen.” Dit weerhoudt performers van een inkomen te verkrijgen buiten dat ene gezelschap, zelfs wanneer er geen project gaande is; alsook netwerk-mogelijkheden tegenhouden aangezien performers niet beschikbaar zijn voor andere gezelschappen. Deze afhankelijkheid van één gezelschap is toxisch en op z’n minst precair.

Ook Jappe Claes maakte misbruik van zijn macht door actrices naar hotelkamers te leiden, te kussen, en expliciet te dreigen met het feit dat hij hen persoonlijk kon maken of breken.¹³⁹ De angst om gevisieerd te worden kan ook sterk doorspelen in (geveinsde) gewilligheid om grenzen te laten overschrijden. Dit soort angst kan slachtoffers ver laten gaan en gemanipuleerd worden in risicovolle situaties. Daarin werkt het machtsverschil verlamdend, alsook de angst voor ontslag, en/of angst om (in publiek) gevisieerd te worden. Hierbij kom ik terug op mijn eerdere vrees dat discoursanalyse van hoe macht anderen onderdrukt tot geslepenere daders kan leiden. Zeker in de kunsten, waar de

¹³⁶ Amelie 26 juli 2020. *Jana is een pseudoniem.

¹³⁷ Amelie 26 juli 2020. *Laura is een pseudoniem.

¹³⁸ Amelie 26 juli 2020.

¹³⁹ Cfr. pagina 64.

grenzen van normale intermenselijke omgang wegvallen en eigen regels gelden, kan dit leiden tot in se juridisch toegestane situaties, terwijl duidelijke (seksuele) intimidatie voorkomt. In *She Said* werd ook de moeilijkheid aangehaald van de vraag of de *casting couch* eigenlijk wel illegaal is; want hier worden nieuwkomers en kwetsbare artiesten gemanipuleerd om seksuele handelingen te verrichten.¹⁴⁰ Die daders hebben uiteindelijk toestemming gekregen, weliswaar gemanipuleerd, dus is dat dan illegaal?

Ja, [dat is verkrachting] maar het wordt ook heel ingewikkeld omdat hij ook heel manipulatief is, waardoor hij niet... Bijvoorbeeld, iemand die zegt “ik wil niet dat je me aanraakt” en haar dan aanraken, dat zou die niet doen. Dus het is echt in een heel moeilijk gebied. Dus hij zegt “als je het niet wilt, moet je het niet doen.” In woorden. Maar als je het dan niet doet en je komt de volgende dag op de repetitie, dan mag je die scène niet meer spelen, of je wordt naar de zijkant gestuurd, of je wordt te kakken gezet, of er wordt geschreeuwd dat je lelijk bent, stom, en niks kan. Dus zeg maar... Er wordt in woord gezegd “ik respecteer je grens,” maar in daad eigenlijk niet.¹⁴¹

Nu is er een zaak van een andere vrouw wel... wel verkrachting. Alleen ook weer vanuit die manipulatie. Dus zij heeft dat gewoon met hem gedaan omdat ze zo bang was om anders afgemaakt te worden op scène. Is het dan verkrachting? Want ze zei ja. Snap je?¹⁴²

in feite, het mensen manipuleren als kunstenaar die werkt met andere mensen, dat is niet strafbaar, he. Dat is een ethische kwestie, maar juridisch kan je daar niet voor naar de rechtbank gaan, om te zeggen van, “die persoon heeft mij dit aangedaan.” Terwijl dat manipulatie iets anders is dan beledigende uitspraken, want daar heb je wel wetten voor. Maar manipulatie is iets... En een toxische sfeer, dat is zo moeilijk te... Dat zijn allemaal kleine details die zich beginnen op te stapelen. En dan kom je in een sfeer waarin je voelt dat je niet meer... Eén danseres zei “Ik kon daar niet meer ademen.”¹⁴³

“Allemaal kleine details die zich beginnen op te stapelen” tot een toxische omgeving waarin grenzen overschrijden een norm wordt is zeer lastig aan te tonen, zeker wanneer de dader zelf geslepen methodes heeft ontwikkeld om gedaan te krijgen wat die wilt. Het is dan ingewikkeld om naar de politie te gaan, want meestal zijn deze grensoverschrijdende situaties geen criminele feiten. Dit komt overeen met Ghekieres uitspraak dat “bot racisme of seksisme” is afgenomen, en discriminatie veeleer impliciete uitingsvormen hebben.¹⁴⁴ Kan deze drang tot impliciete manipulaties en discriminaties door bewust misbruikende machtshebbers aangeleerd worden?

De kern van het probleem, denk ik, is gewoon de aard van [hem]. Dat is hoe hij is, hoe hij regisseert, hoe hij werkt. En ik denk dat dat iets is wat een soort voortvloeiende uit [zijn tijd] en uit gewoon een tijd die heel anders was waar hij ook heel jong was en wel gelijk stond met de performers die hij op scène had. Echt een totaal andere tijd dan nu.¹⁴⁵

alsjeblieft, stuur [hem] niet naar een psychiater, he, [...d]at is de grootste fout dat ik ooit gedaan heb [...] Nee, geef die niet van die boeken in zijn handen, want die wordt nog slimmer he. Dat wordt gewoon een meesterschaker. [...D]ie kerel is nu nog geslepen geworden dan ervoor.¹⁴⁶

Deze terughoudendheid om een dader naar een psycholoog te sturen uit angst om die nog meer *tips and tricks* aan te leren over hoe die onzichtbaarder kan manipuleren, wordt ook door

¹⁴⁰ Kantor & Twohey, 2019, 55.

¹⁴¹ Amelie 26 juli 2020.

¹⁴² Amelie 26 juli 202.

¹⁴³ Ilse Ghekier 9 juni 2020.

¹⁴⁴ Ghekier, 2019.

¹⁴⁵ Amelie 26 juli 2020.

¹⁴⁶ Geneviève Lagravière 8 juni 2020.

hersenswetenschapper Dick Swaab bevestigt. Hij gelooft niet in vrije wil, en stelt dat we afhankelijk zijn van hoe ons brein functioneert en dus nooit een geheel ander mens kunnen worden.¹⁴⁷ Moeten we hier dan Stoïcijns uit constateren dat, uiteindelijk, *perpetrators will be perpetrators*? Dit zou alleszins een zeer deterministische kant aan het feministisch gevecht geven.

4.2 Grooming

Het gegeven van blind vertrouwen hebben in een artistiek genie kan een klimaat creëren waarin *grooming* kan voorkomen. In de documentaire *Jeffrey Epstein: Filthy Rich* vertelt psycholoog en traumatherapeut Kathryin Stamoulis dat Epstein kwetsbare meisjes viseerde; iets dat de meeste seksuele roofdieren doen. “De eerste stap in het *grooming*proces,” zegt ze, “is een kwetsbaar slachtoffer vinden.¹⁴⁸ Iemand die financieel benadeeld is of al eerder seksuele trauma’s heeft ervaren. Seksuele roofdieren als Epstein hebben een oog voor deze mensen herkennen, en weten dit te exploiteren.” Dit zien we ook terug bij een deelnemer.

Eerst deed hij echt heel heel vriendelijk tegen mij. Dat was echt alsof ik een *soulmate* had gevonden. Dus zo, [daarmee moeten slapen...i]k zou daar zelfs niet aan durven hebben gedacht. Dat was zo’n beetje heiligschennis bijna. Het enige dat ik wilde doen was kunst creëren ook. En ik moest alles open laten; “al mijn ‘kanalen’ open laten om zoveel mogelijk gevoed kunnen worden door ‘de Muze’,” (*lacht*) snap je? [Ik had ook] zoiets had van “ja bij die anderen gaat hij dat misschien wel kunnen doen, maar bij mij zal het niet pakken, hoor.” Weet je? Maar dan, ja, zit je zodanig mee in die structuur dat je sowieso wel water bij je wijn zal moeten doen omdat je anders niet kan meedraaien. Dus van het moment dat je daar een voet binnenzet bij [hem], dan is het zijn wereld. Hij heeft dat zodanig... Daar is ook niets mis mee, dat het zijn wereld is, he. [...] En zeker niet als dat iemand is waarvan ik denk, oké, hij heeft duidelijk veel meer talent als ik. [...] En ook heb ik het platform niet zoals hij heeft, dus via hem kan ik ook mijzelf ook ontplooiën. [...] Dus ik was enorm dankbaar dat ik daar mocht zijn, überhaupt al. Maar ja, dan begint het, he. Het is nooit goed genoeg, altijd wachten op bevestiging, die komt dan héél soms, na bakken hele felle kritiek. Vaak *en plein public* ook, waardoor dat heel de groep een positie neemt tegen u, want ja, gelukkig zijn zij het eens niet. [...] En [hij] was [...] dan te weten gekomen [dat ik een gewelddadige partner had], [...] “Ik wil dat je hem verlaat.” [...] Voor mij was dat op dat moment eigenlijk beschermend, want mijn ex heeft toen ook niets meer gedaan bij mij. Dus [hij] werd op den duur eigenlijk ook mijn beschermer. En wanneer ik daar [voor een scène] zat te krijsen [maanden aan een stuk, elke dag, terwijl ik al bloed proefde] en te krijsen en te krijsen en nog en nog en nog. En hij zit daar met zijn gekruiste armen met zo’n blik van “Wat ga jij nu liggen *zagen* over je stemmetje of wat? Je laat je thuis de hele tijd *afkloppen*, en hier ga je een beetje op je strepen staan omdat je moet oppassen voor je stem omdat je wilt gaan zingen?” [...] en dat zie ik nu; dat was mijn profiel ook, he. Dat maakte dat ik een perfecte hond was om op te kloppen.¹⁴⁹

Door te verzoeken dat haar stem gespaard werd, gaf ze aan niet alle mogelijke grenzen te willen (of kunnen) overgaan, en werd ze daarvoor gestraft. Hij liet haar die specifieke scène maandenlang opnieuw doen, waardoor ze nog steeds littekens op haar stembanden heeft en niet meer kan zingen. Het profiel van een vrouw met een toxische en gewelddadige partner is ook hier aanwezig, en ze erkende dat dit haar “de perfecte hond om op te kloppen” maakte.

¹⁴⁷ Den Boer & Van Wijngaarden, 170.

¹⁴⁸ *Jeffrey Epstein: Filthy Rich*. Eigen vertaling.

¹⁴⁹ Geneviève Lagravière 8 juni 2020. Achtergrond: Geneviève was zangeres en danseres, en moest in een scène krijsen. Toen ze aangaf dat ze voorzichtig moest zijn met haar stem en deze scène niet te vaak kon repeteren liet hij haar deze scène dagelijks opnieuw doen, maanden lang, tot ze bloed proefde, en dan nog verder moest. Tot op vandaag staan er littekens op haar stembanden en kan ze niet meer zingen. Cfr. Hoet voor de getuigenis.

Grooming kan ook ondersteund worden door anderen. Bij meerdere #MeToo-zaken van grote artiesten is een gemeenschappelijk verhaal dat deze (in dit geval mannelijke en heteroseksuele) daders erg gewild zijn bij vrouwen. In een eerder citaat van Rory de Groot werd al omschreven hoe Jappe Claes gekend was om zijn relaties met studentes en flirtgedrag, maar pas toen enkele slachtoffers getuigden werd duidelijk hoe deze omgang werkelijk verliep. Deze verhalen “in de wandelgangen” dragen bij tot normaliseren van misbruik en zo worden ook toekomstige slachtoffers *gegroomed*.

Ik weet ook dat er vrouwen waren die vrijwillig met hem seks wilden of seks hadden. Dat werd dan nooit niet zo uitgesproken, he. Zoals Marie* ofzo; je werkt daar dan een hele geringe tijd mee, en dan uiteindelijk, komen er van die geheimzinnige, mysterieuze opmerkingen die dan toch wel wijzen naar een richting van “ik heb daar ooit iets mee gehad.” [...] Die hiërarchie wordt daardoor heel duidelijk; voor mij kwam dat toch zo over. Van “ja, maar ik heb daar dus wel een relatie mee gehad, he. En dat is wel echt speciaal hoor; hij is heel speciaal.” En daar werd dan ook duidelijk uit dat het ook allemaal heel SM'erig is. Dus blijkbaar moet je ook nog over speciale trucjes beschikken om die mens te kunnen bevredigen. Dus je krijgt de hele tijd, ook van zijn omgeving, vooral van vrouwen te horen: “ah, jullie willen hogerop? Jullie willen dichterbij? Ja maar ja, dan is dat wel met je lichaam, he. En het is niet zomaar dat je het moet doen he, het is wel heel...” Je wordt toch duidelijk gemaakt dat het met hele speciale grillen en wensen is waardoor je ook beseft “ja maar ja, [...] ik kom daarvoor niet in aanmerking.” [...] Want zij krijgen ook een aparte slaapkamer, he [...] wij slapen allemaal samen altijd [...] Dus, allez. Hoe ga jij nu überhaupt ooit bedenken nadat jij maanden en maanden en maanden wordt *uitgescheten, en plein public*, moet krijsen, moet kruipen doordat vrouwen uit zijn omgeving duidelijk laten merken dat je toch wel uit serieus hout gesneden moet zijn om toch maar carrière te maken. Dat je hier en daar eens een mooie foto krijgt te zien van een solo hier en een solo daar. [...] Dan denk ik in ieder geval, wanneer Jan vraagt “gaan we iets drinken in de hotelkamer? Er gaan nog andere mensen bij zijn” Dan denk je toch absoluut niet dat die gast [gaat eisen om seks met hem te hebben]...¹⁵⁰

Om hogerop te komen, moet je je lichaam gebruiken; iedereen doet het, en je krijgt er voordelen van zoals alleen slapen, terwijl de andere collega's slaapkamers moeten delen. Hier wil ik aanhalen dat uiteraard niet iedereen die “hogerop” komt in zo'n gezelschap hun lichaam gebruikte. Er zijn genoeg performers die niet in die situatie gekomen zijn waarbij deze keuze werd opgedrongen; maar verscheidene getuigenissen tonen bij diegenen die het wel meemaakten, een rode draad aan manipulatie en machtsmisbruik. Hier komt het element van *gatekeeping* ook terug, waar de kunstwereld zoveel gevallen van kent. Diegenen die hogerop zijn hebben inderdaad de macht om je te maken of te breken, want buiten “talent” zijn er nog subjectieve maatstaven waaraan artiesten aan moeten voldoen. En iemand met macht kan evengoed seksuele gunsten als maatstaf gebruiken.

5. Omstaanders

#MeToo-verhalen openden ook discussies over de medeplichtigheid van omstaanders. Hoogleraar Psychologie Paul Van Lange omschrijft het *bystander effect* in een artikel over Jappe Claes, waarin ook verwezen wordt naar de wens van de MeToo-beweging om de rol van omstaanders te belichten in het aanpakken van grensoverschrijdend gedrag. Mensen voelen zich volgens Van Lange *better safe than sorry* in een situatie van grensoverschrijdend gedrag. Hij vertelt hoe risico's vaak niet zijn in te schatten, en dat er ook een collectieve onwetendheid heerst: wanneer anderen niets doen, wordt onze eigen houding van niets-doen bevestigd.¹⁵¹ In sommige situaties, zoals reeds aangehaald in enkele getuigenissen, dreig je zelf gevisieerd te worden wanneer je je verzet, verstijf je van angst, of ga je er oprecht van uit dat het wellicht wel meevalt als ook anderen niets doen. De angst voor ontslag is ook

¹⁵⁰ Geneviève Lagravière 8 juni 2020.

¹⁵¹ Fogteloo.

aanwezig, of de angst dat het niet uitmaakt omdat er vaak al fluisterverhalen zijn en je er van uitgaat dat iedereen al op de hoogte is. Dan stel je jezelf de vraag of het effectief deel van de cultuur is.

als ik dan dit hoor over die andere school [waar een docent met leerlingen doucht], en als ik denk, stel ik zou er nog zitten, dan klinkt het ook alsof... het niet... uit zou maken of ik er iets van zeg. Als iedereen het weet.¹⁵²

Ik denk dat het komt uit een schrik om niet meer *aan de bak* te komen. Omdat in onze sector is er ook het probleem dat er teveel mensen zijn voor te weinig werk. En als jij je mond open trekt, dat dan iemand – een regisseur, of producent, wat dan ook – gemakkelijk kan zeggen, “weet je, meisje, dan vraag ik jou de volgende jaren niet meer. Er staan er genoeg te wachten in de rij.” [...] Het is heel moeilijk om er in te geraken, maar eens dat je er in zit weet je wel “oké, ik ga werk beginnen krijgen.” [En dan kan je al eens tegenspreken.]¹⁵³

Maar het is wel zo [...] dat op één of andere manier een mens, en vooral een vrouw, die haar mond opentrekt, die wordt gewoon sowieso... Kijk naar Hilde van Mieghem bijvoorbeeld [bij Bart De Pauw]; dan wordt die als een stout meisje efses in de hoek gezet. [...] Ja, dat vind ik eigenlijk degoutant. [...T]oen, op dat moment, had ik eigenlijk iets van “hmm, ik ga me hier echt niet mee moeien [...] want het is gewoon een bak stront die terug in je gezicht vliegt.”¹⁵⁴

Het “voor jou tien anderen”-dreigement lijkt vooral voor nieuwkomers een reële angst (en werkelijkheid?) te zijn. Dat lijkt ook een logische redenering: in de kunstwereld is reputatie waardevol om een job te krijgen, en dat hebben nieuwkomers nog niet. Maar eerder werd gesteld hoe nieuwkomers vooral te maken krijgen met grensoverschrijdend gedrag, en dit uiteindelijk iets afneemt in de loop van de carrière; is het dan niet beter nieuwkomers zich juist te laten uitspreken over grensoverschrijdend gedrag zonder vrees voor represailles? Het eerste jaarverslag van de Genderkamer, dat onderzoek deed naar grensoverschrijdend gedrag in de Vlaamse cultuursector, stelt dat deze angst voor professionele consequenties de voornaamste constante is bij getuigenissen.¹⁵⁵ Niet alleen de eigen carrière, maar ook de haast dwingende plicht van loyaliteit onderdrukt slachtoffers. Een melding of klacht van grensoverschrijdend gedrag zou namelijk consequenties kunnen hebben voor een gezelschap of organisatie, en daar kan nog bijkomen dat de rest van het gezelschap zich tegen je keert. Stel dat het hoofd van een gezelschap wordt aangeklaagd en die verliest hun job, zitten de collega's immers ook zonder werk. Deze psychologische druk is enorm en werkt verlamdend, zeker in een sector waar iedereen elkaar kent. Dit gepaard met concurrentie voor stage- of werkplekken zorgt er voor dat sommige slachtoffers hun grenzen lang laten overschreden worden uit angst een “grote kans,” waar je zo afhankelijk van bent in de kunsten, te laten schieten.

5.1 Medeplichtigheid?

Wie zwijgt in een moment van turbulentie, stemt ermee in. Is dat hetzelfde als medeplichtigheid? Rond dit onderdeel bestaan er meer vragen dan antwoorden, en is elk antwoord afhankelijk van zeer specifieke omstandigheden van specifieke casestudies. Zijn collega's die toekijken hoe hun collega wordt geïsoleerd en vernederd op de scène medeplichtig en geven zij zo actief ruimte aan het grensoverschrijdend gedrag? Is de assistente van Harvey Weinstein medeplichtig, die de vrouwen naar zijn hotelkamer leidde? En Weinsteins assistente die Caverject, een middel tegen erectiestoornissen,

¹⁵² Lize. Lize & Sarah 13 maart 2020.

¹⁵³ Emilie 2 juni 2020.

¹⁵⁴ Geneviève Lagravière 8 juni 2020.

¹⁵⁵ Genderkamer, 8.

naar zijn hotelkamer bracht voordat deze vrouwen langskwamen? Of het publiek wanneer zij nog naar de performances van beklaagde en veroordeelde recidivisten gaat kijken en applaudiseren? En de scholen die zelf al discriminatie vertonen en dit aanleren aan toekomstige artiesten?

Het *bystander effect* valt psychologisch te onderbouwen, maar het is wenselijk deze verlamme angsten voor omstaanders ook aan te pakken. Rebecca Solnit verwijst naar de gevaren van zwijgen: “Als getuigen niet willen spreken,” zegt ze, “dan stemmen ze in dat iemand hun rechten, *agency*, integriteit, of soms leven verliest.”¹⁵⁶ Een passieve toeschouwer maakt immers ruimte om te misbruiken. Dit zwijgen wordt door Leaper & Arias een ontwijkende reactie, of passieve coping genoemd.¹⁵⁷ Ze wijzen ook op een belangrijke afweging: als de dader een dreiging vormt voor de fysieke of psychosociale veiligheid, lijkt het soms wijzer deze ontwijkende reactie te hebben. Ook in bovenstaande getuigenissen waarin psychologische en lijfstraffen werden uitgedeeld, oogt het veiliger het gedrag niet te confronteren. Ook komt het voor dat werknemers niet weten waar ze überhaupt terecht kunnen. Wat Leaper & Arias als oplossing bieden, is proactief reageren. Daarin onderscheiden zij twee vormen van proactieve strategieën: confronteren – maar dit is dus niet altijd mogelijk – en sociale steun opzoeken.¹⁵⁸ De #MeToo-beweging was een beweging steunende op die laatste strategie. Ook de Genderkamer gaf aan een merendeel aan dossiers te behandelen waarbij één slachtoffer een melding maakte, waarna er anderen opduiken met een ondersteunend of aanvullend verhaal.¹⁵⁹

De mate van medeplichtigheid door louter in dienst te blijven bij de dader, werd ook besproken.

[Nadat ik ontslag had genomen had ik een facebookpost gemaakt van] “jullie zijn ook *complicit*, man. Als je daar blijft dan accepteer je het” [...] en “ik ben dat zelf twee jaar lang geweest.” [...] maar dat werd niet echt gewaardeerd door m’n ex-collega’s die daar nog steeds werkten (*ongemakkelijk lachje*) en in die zin [kozen ze er ook nog eens voor] om hem een podium – het is letterlijk iemand een podium geven. Letterlijk “hier, doe maar met haar. Oh, er komen weer 20-jarige meisjes, ga er maar voor. Het is oké.” [...] En het is moeilijk he, want [...] ik ook dacht toen, “iedereen kan z’n eigen keuzes maken. Mensen zijn er zelf bij. Je bent zelf verantwoordelijk voor je eigen daden.” Maar als je in een manipulatieve plek terecht komt...¹⁶⁰

Wie in dienst blijft bij een recidivist, er voor zorgt dat er voorstellingen worden gemaakt en het gezelschap zo inkomsten krijgt, is die ook medeplichtig? De inkomsten van een gezelschap en de kwaliteit van voorstellingen zorgen verder voor geld en status voor de dader, en houden zo macht in stand. Is het dan ook aan de omstaanders – het publiek en collega’s – om maatregelen te nemen en een maker die grensoverschrijdend gedrag gepleegd heeft te boycotten door niet meer samen te werken en ook geen producties meer bij te wonen? Zo ja, wat dan met de collega’s die ook allen hun job verliezen door een collectieve staking te houden?

[Hen stoppen?] Er niet aan meewerken. En er niet naartoe gaan, naar de performances. Dat denk ik.¹⁶¹

¹⁵⁶ Solnit, 46. Eigen vertaling.

¹⁵⁷ Cfr. Leaper & Arias

¹⁵⁸ Leaper & Arias, 478.

¹⁵⁹ Genderkamer, 5.

¹⁶⁰ Amelie 26 juli 2020.

¹⁶¹ Geneviève Lagravière 8 juni 2020.

6. Nieuwe vraagstukken sinds MeToo

Sinds de MeToo-beweging stroomversnelling teweegbracht in actuele gesprekken over seksisme en grensoverschrijdend gedrag op de werkvloer, zijn er ook enkele vraagstukken (opnieuw) opgekomen. Hieronder wordt de complexe discussies over consequenties voor daders besproken, alsook hoe het juridisch systeem nog niet klaar lijkt met deze complexe dossiers om te gaan.

6.1 Consequenties

De vraag over wat er met eenmalige, dan wel herhalende daders moet gebeuren, is een groot discussiepunt. Eerder kwam aan bod dat psychologische hulp wellicht geen goede optie is voor de meer extreme voorbeelden waarbij sprake is van bewust herhalend grensoverschrijdend gedrag en narcisme, of zelfs gevaarlijk zou kunnen zijn. Ook Dick Swaab gaf al aan dat straffen niet veel zin heeft, en stelt dat “nog nooit iemand beter uit de gevangenis [is] gekomen dan hij erin gegaan is.”¹⁶² Dit kwam ook bij deelnemers terug.

Ja, gevangenis is nooit... Ik denk dat je iemand niet wijzer zal maken. [...] Ik denk dat het voor de slachtoffers wel een enorme troost is. Ik denk dat het bijna het enige is dat voor hen rust kan bieden. Wetende dat hij nooit meer in de sector kan belanden, dat hij echt aan het kruis genageld is.¹⁶³

Een voordeel aan gevangenisstraf leek wel te zijn dat slachtoffers erkenning krijgen, en dat de daad van grensoverschrijdend gedrag ook de nodige zwaarte krijgt.

Ik vind [gevangenisstraf] op zich best wel goed. Zoals wat je nu met een Harvey Weinstein ziet. Ik denk dat het goed is dat er zo'n hoge straf op komt te staan, want ik merk dat mijn intuïtie een beetje zegt dat zulke hoge straffen over moord gaan, en niet over zo'n “beetje aanrandingen” en alles. Maar volgens mij is het juist goed om eindelijk het seksisme in de wereld een beetje te veranderen, dat het een serieuze criminele daad wordt in plaats van een “ah vervelend, oh wat erg! We boycotten hem een beetje!” Dat. Ik denk dat dan het idee over de hele daad ook verandert.¹⁶⁴

Ik denk dat... En dat is een hele moeilijke. Ik vind *public shaming* genoeg. Ik vind dat *enough*. Maar, de grote “maar” daarin is, dat ik het volk niet vertrouw; [...] ik wil dat hij *geshunned* wordt, dat hij een soort van *walk of shame* moet doorgaan die een jaar, vijf jaar, tien jaar, misschien de rest van zijn leven duurt. En dat zal afhangen van hoe hij zich gedraagt, hoe zijn leven verandert, hoe zijn gedrag verandert. [...] *et everyone know what you did. This is what you did.* En dan gaan we wel verder. [...] Blijkbaar is dat hoe de mens werkt: er moet een proces komen. En hoe komen mensen tot gratie, zelf bij de ergste dingen? Wanneer er een oprechte sorry komt, en een oprechte intentie om niet meer te herhalen, die fout, of wat er is gebeurd, omdat niet meer te laten herhalen. Maar dat vereist van de dader natuurlijk zelfinzicht en vrijwilligheid. En zolang dat dat niet komt heb je dus ook op een natuurlijke manier geen vergiffenis van het volk. En als hij sorry zou zeggen en exact hetzelfde zou doen, dan zou hij de volgende keer met een sorry ook niet meer weggkomen.¹⁶⁵

Maar weet je wat ik ook lastig vind? Hoe lang moet je iemand veroordelen voor zijn daden? Oké, [hij] heeft nog niet eens een bewustzijn van zijn eigen fouten, of die doet alsof, of *whatever*. Dus ik denk wel dat daar eerst iets moet veranderen voordat je maar... Want ik dacht ook zo; laten we hem in ieder geval vijf jaar geen werk laten maken [...] Dwing hem te reflecteren.¹⁶⁶

¹⁶² Swaab qtd. in Den Boer & Van Wijngaarden, 171.

¹⁶³ Emilie 2 juni 2020.

¹⁶⁴ Lize. Lize & Sarah 13 maart 2020.

¹⁶⁵ Melissa 2 juni 2020.

¹⁶⁶ Amelie 26 juli 2020.

Een welgemeende sorry, een erkenning voor wat een slachtoffer is aangedaan, is waar slachtoffers om kunnen vragen. Bovenstaande citaten geven aan dat erkenning, een besef en oprecht verzekeren dat men zal veranderen, succesverhalen zouden zijn. Jammer genoeg zijn er nog recidivisten die vrijuit blijven gaan en dreigen te ontsnappen door onvoldoende bewijsmateriaal, of omdat de grenzen die zijn overschreden zeer vaag zijn (zoals waar slachtoffers door manipulatie of angst toestemmen in iets). Als er geen intrinsieke verandering komt, dan helpt extrinsieke verandering slachtoffers misschien ook, wetende dat in ieder geval de maatschappij achter hen staat.

je kan [Fabre bijvoorbeeld] niet ontslaan uit [Fabre]. Maar hoe kan je hem wel straffen? Door een sociaal en maatschappelijk signalement te geven, en dat is juist door die eretitels af te nemen. Want geld heeft hij genoeg. [...] Want anders heeft heel die #MeToo op sociaal gebied [...] geen beweging.¹⁶⁷

Zolang onderzoek loopt, worden geen eretitels of subsidies afgenomen, wordt het werk niet stopgezet, en blijven aangeklaagde regisseurs dus werk maken terwijl men niet weet of er nog slachtoffers vallen in de tussentijd. Zulke situaties zijn tweezijdig: in een rechtsstaat geldt het principe dat iemand onschuldig is tot het tegendeel bewezen is, waar juridische instanties over waken. Het probleem met de casussen uit de kunstensector is dat deze zeer vaag, ambigu, en vaak berust op psychologische processen zijn gestoeld. Veel daders gaan vrijuit, zoveel is duidelijk uit dit onderzoek tot nu toe, en de vraag is dan of er geen andere regels kunnen gelden voor deze wereld waar de normale leefregels überhaupt al niet gelden. Advocate Sunny Hostin verklaart in een talkshow dat een getuigenis genoeg bewijsmateriaal is. “Je hebt geen bevestigend bewijsmateriaal nodig. Je hebt geen verkrachtingskit nodig, je hebt geen getuigen nodig, want raad eens, vaker wel dan niet zijn er geen getuigen tijdens een verkrachting.”¹⁶⁸ Dit moet met een korrel zout genomen worden, want valse verkrachtingsbeschuldigingen bestaan wel. Maar wanneer een dossier een twintigtal gelijkaardige getuigenissen heeft die jaren- of decennialang teruggaan, is dat genoeg bewijsmateriaal om ook tijdens het onderzoek iemand tijdelijk te ontdoen van wat hen macht geeft? Ilse Ghekiere gaf aan dat “[e]rgens toegeven aan je fouten is ook schuld bekennen,” dus het is ergens begrijpelijk dat haast geen enkele dader die in de media kwam schuld bekent en belooft te veranderen.¹⁶⁹

6.2 Onvoorbereide justitie

Deze complexe dossiers vragen misschien een hervorming van juridische processen om striktere regels te kunnen toepassen.

Het ligt [...] aan een justitiesysteem dat niet volledig genoeg is om dit soort vage grijze gebieden eigenlijk op te nemen in hun rechtspraak. [...] Ik denk inderdaad dat daar gaten zijn die moeten worden opgehelderd.¹⁷⁰

Zo waren er ook nog ervaringen waarbij deelnemers getuigden bij juridische instanties, maar dit een negatieve situatie werd.

[Er was] dus een firma ingeschakeld, [...en die heeft met] die Dienst Zeden, gepraat van “ja, kijk, wij willen ook dat er werknemers komen getuigen die ook nu nog werken in het heden, nu.” Dus dat

¹⁶⁷ Geneviève Lagravière 8 juni 2020.

¹⁶⁸ The View.

¹⁶⁹ Ilse Ghekiere 9 juni 2020.

¹⁷⁰ Helena 28 juli 2020.

iedereen mag verhoord worden. Oké, bon, daar is in feite niets mis mee. Maar wat krijg je dan? Dan krijg je precies een schets van 100 kinderen op een school, waarvan er drie aangerand zijn, en 97 niet. En ze laten eentje van die aangerande kinderen praten, de twee anderen worden onder druk gezet, en 67 anderen die niets hebben meegemaakt komen dan getuigen “het is super fantastisch, er is niets aan de hand.” Dus eigenlijk heel die perceptie wordt helemaal verworden. [...] Er zijn keiveel vrouwen met serieuze aanklachten die gewoon niet durven spreken. En hij stuurt dan [...] mensen die nog op [zijn] payroll staan, dat die dan *goed weer* mogen komen spelen. [...] En] op de één of andere manier kreeg ik het gevoel dat die [agent...] zijn beslissing en zijn mening al gevormd. [...] En ik heb het daar daarna met Engagement daarna over gehad, en zij beaamden dat ook; “ja dat klopt, die zijn heel pro [de dader].”¹⁷¹

Oké, nog steeds is *victim blaming* echt een groot probleem. [...] En ook, we hadden een gesprek met de justitie-assistent, ik weet niet wie. En die vroeg ook “En waarom heeft niemand van die twintig vrouwen, of mensen die de brief hebben ondertekend een klacht ingediend?” Dus die ging gewoon alleen daar naar vragen. Ik dacht, oh, jij krijgt gewoon een rechtse op je neus. Het gegeven van, dat het dan alsnog niet serieus wordt genomen dat we naar de media *moesten* stappen – want [dat moest...] Oh, *it's depressing*. Volgens de wet gaan is echt *depressing* omdat het ook zo subtiel en moeilijk is om aan te geven.¹⁷²

Ook wanneer slachtoffers getuigen, juridische stappen zetten, en geholpen worden, ondervinden sommigen toch nadelige gevolgen ervaart in de eigen werkomgeving door de klacht. Hiervoor wordt blijkbaar nog geen opvolging verzekerd, wat misschien ook juridisch zou beschermd kunnen worden.

6.3 Cultuurecuts

De laatste jaren werd in zowel Vlaanderen als Nederland bespaard op cultuur. Beeldend kunstenaar Sarah Hendrickx onderzocht de tevredenheid van kunstenaars, en concludeerde dat maar liefst 71% van kunstenaars zich onvoldoende geapprecieerd voelt door de maatschappij.¹⁷³ Ook nu, met de huidige cultuurecuts in 2019, gevolgd door een nieuwe kaalslag veroorzaakt door de Coronacrisis, ondervinden kunstenaars forse besparingen en wordt de zoektocht naar werk des te meer bemoeilijkt.

Ja, sowieso [gaan de cultuurecuts invloed hebben]. Je speelt echt met de precariteit. Ik denk, ja... Macht zal veel gemakkelijker misbruikt worden als er duidelijk zwakkere pionnen zijn in de sector. En we weten wie de zwaksten zijn: de zwaksten zijn vaak de mensen die juist afstuderen in een kunstdiscipline die heel competitief is, en waar dat het zo veel draait om de contacten die je legt en de mogelijke kansen die je krijgt. Alles kan een kans zijn. Als je er ook voor zorgt dat die personen dan helemaal geen alternatief hebben... Hoe minder alternatieven dat je hebt, hoe wanhopiger je kan zijn in situaties en hoe gemakkelijker het is om gewoon ja te zeggen [...op] een slecht betaalde job die misschien dan ook nog eens in een context is waarin de werksfeer problematisch is, waar er dingen gebeuren die je eigenlijk niet wilt dat die gebeuren.¹⁷⁴

Deze risicofactoren werden ook eerder in dit hoofdstuk aangehaald: nieuwkomers zijn kwetsbare pionnen netwerk is cruciaal, hevige competitiedrang en weinig tot geen alternatieven. Hoe kan men deze vicieuze cirkel doorbreken?

Door van job te veranderen. [...Ik dans nog] graag. Maar ik heb niet meer de kracht om dat te overstijgen allemaal, snap je?¹⁷⁵

¹⁷¹ Geneviève Lagravière 8 juni 2020.

¹⁷² Amelie 26 juli 2020.

¹⁷³ Hendrickx qtd. in “Do-It-Together (D.I.T.) – Thierry Mortier.”

¹⁷⁴ Ilse Ghekiere 9 juni 2020.

¹⁷⁵ Geneviève Lagravière 8 juni 2020.

Hoofdstuk 4

Hoe nu verder?

In de gesprekken met deelnemers werd ook gezocht naar manieren om de problemen uit hoofdstuk 3 aan te pakken. In dit hoofdstuk worden enkele van die opties besproken aan de hand van citaten en wordt getracht methodes en verbeterpunten aan te reiken om de podiumkunstensector een veiligere plek te maken waarin de risicofactoren beperkt of gecontroleerd worden.

1. Reshape the canon

1.1 Vrouwenrollen

Stereotype en seksualiserende vrouwbeelden, geschreven en geregisseerd door mannen met een *male gaze*, zijn doorheen de westerse theatergeschiedenis veeleer dogmatisch gereproduceerd. Ons modern theatraal lexicon is bijgevolg stereotyperend. *Sois-belle-et-tais-toi* vrouwenrollen vergen ogenschijnlijk weinig acteer- of danstalent, waardoor vrouwelijke artiesten haast begrijpelijk niet serieus worden genomen en minder betaald worden. Actrice Charlotte Timmers vertelde dit jaar vaak vraagt wat haar mannelijke collega's verdienen, maar vaak de reactie krijgt dat mannen meer tekst hebben en dergelijke. “[M]aar ik moet wel mijn tetten laten zien, en allerlei dingen doen die de mannen niet moeten doen,” reageert ze.¹ Verplicht de dichotomie van ofwel een onschuldige ingenue, of een hoer/bitch te reproduceren, houdt actrices en danseressen in een vicieuze cirkel van geseksualiseerde representaties en projecties. Engelse classica Mary Beard geeft ook de uitdaging aan dat je vrouwen “niet zomaar in een structuur [kan] inpassen die al als mannelijk gecodeerd is; je moet de structuur veranderen.”² We zouden dan anders kunnen nadenken over de canonieke teksten; ervoor kiezen ze niet meer te spelen, bekritisieren in het werk zelf, of aan te passen naar moderne tijdsgeesten.

[We gingen met een tekst] aan de slag [...] die we eigenlijk heel mooi vonden. Maar dan kwamen we in de knoop met een soort racistische denkbeelden en seksistische vrouwbeelden en zo. En dat we zo dachten, wat doen we hiermee? [...] Zo hebben we inderdaad ook scènes omgeschreven [...zoals] een seksistische scène, [...die] we hebben omgedraaid [...waarin vrouwen] zij zich heel hard bewust zijn van hun beperkingen en hen een soort van agency [kregen]. Wel een leuk onderzoek. Maar ook heel dubbel omdat je ook ergens denkt, waarom gebruik ik dit materiaal?³

Moeten we ons tegen deze seksistische en/of racistische teksten afzetten om een punt te maken? Of theater zelf gebruiken om aan activisme te doen in een veranderde tijdsgeest? Daria Bukvić bewerkte Shakespeares *Othello* in 2018 waar ze door enkele kleine aanpassingen de narratief hervormde en zo de racistische tonen in het originele stuk, dat nog steeds bejubeld wordt, blootlegde. De witte acteurs zijn in “*whiteface*” op de scène, en Othello confronteert de toeschouwer en verdere cast over hun vooroordelen over deze zwarte man. Dit is een voorbeeld hoe een canonieke tekst niet per se machtsrelaties of racistische en/of seksistische denkbeelden klakkeloos hoeft over te nemen.

¹ Trio.

² Beard qtd. in Wellens.

³ Lize. Lize & Sarah 13 maart 2020.

Maar het theater, met haar lokaal bereik en beperkte zitplaatsen, werd in een gesprek op haar limitaties gewezen.

Ik heb een beetje een vertrouwen in theater als middel om echt iets te veranderen verloren. Omdat ik denk, corona heeft nog meer de kwetsbaarheid van het theaterwerkveld plus het publieksbereik is nog kleiner. [...] Ik denk dat door populaire films te maken waarin je wel een zwarte vrouwelijke superheld ziet, dat dat wel meer gaat bewegen dan theater. [...] En dan denk ik ook; dat soort series zijn wel... wat verandering kan brengen. Als er andere dingen gemaakt worden, met andere representaties. [...] En hoe meer je als jong kindje ook kan denken “oh dit wil ik worden later!” Ik wilde eigenlijk nooit iets worden, maar nu denk ik ook dat dat komt omdat ik nooit dingen zag waarvan ik dacht, dat wil ik doen.⁴

Representaties kunnen vitaal zijn voor opgroeiende kinderen. Daarom kan het belangrijk zijn de discussies te openen omtrent representaties, alsook acteurs de keuze te geven of ze een geseksualiseerde, passieve, of hysterische vrouw willen portretteren. Vooral grenzen omtrent naaktheid verdienen open discussies zonder dat men moet vrezen hun job te verliezen wanneer ze niet willen conformeren aan naakt zijn op een scène puur omdat het artistiek aantrekkelijk is. In de theaterwereld van de jaren '80 ontstond een bevrijdingsbeweging van het lichaam.⁵ Naakt en seks op scène was een poging het lichaam terug op te eisen. Ondertussen deinst men niet meer terug van een naakt lichaam en wordt het doelloos gereproduceerd. Zijn we hierin te ver gegaan? Zijn we beland in een theater- en danscanon waarin seks(ualisering) een vereiste is? Zal het terug mogelijk zijn om artistieke discussies te openen waar ook performers zelf aan kunnen deelnemen, en mee beslissingsrecht krijgen over hoe zij hun lichaam gebruiken zonder hun job te verliezen?

1.2 Stukken door daders

Is het publiek medeplichtig als ze nog naar voorstellingen van daders gaan kijken?

Geef de context. [...] we moeten er een disclaimer bij maken ofzo. Maar het is... ja, het is een hele interessante vraag, denk ik. En het is heel moeilijk om daar een antwoord... Want ik vind de geschiedenis uitwissen niet goed, en [bij BlackLivesMatter] alle standbeelden weghalen niet goed. Want op zich, aan de andere kant denk ik, ah ja, het vervangen door een verzetsstrijder vind ik wel een goed idee ofzo. Van “wie zijn eigenlijk de helden van nu.” Maar dan... het moet wel met context. Ik denk dat context echt heel erg belangrijk is.⁶

Contextualiseren kan ook activisme zijn. Bij *The Generosity of Dorcas*, een soloperformance geregisseerd door Jan Fabre, waren er tientallen mensen die hun ticket geannuleerd hadden enkele weken na de open brief die getuigde van grensoverschrijdend gedrag in het gezelschap. Een groep activisten verzamelde zich aan de ingang van het theater om het binnenkomende publiek te informeren over de aanklachten.⁷ Wie binnen wilde mocht dat, wie hun geld terug wilde kon dat. Op deze manier is het publiek in ieder geval in staat om voor zichzelf de beslissing te nemen of ze de kunst van een aangeklaagde regisseur willen steunen, ook wanneer het onderzoek nog niet is afgerond.

⁴ Amelie 26 juli 2020.

⁵ “Ilse Ghekiere.”

⁶ Amelie 26 juli 2020.

⁷ ACN.

2. Duurzaam werkklimaat

2.1 Transparantie en mensenkennis

You must take responsibility for the power you have. Do not use it abusively over others more vulnerable than you. Think about what you want, why you want it, what you are doing to get it, and what impact it will have. If this is achieved, the problem is solved.⁸

De verdienste aan risicofactoren en toxische klimaten analyseren is dat deze vervolgens ontkracht kunnen worden en zo een veiliger klimaat vormen. Transparantie wordt dan zeer belangrijk.

The fact that it's not made explicit that there is a power imbalance. I think it would be so much stronger if you come into a class and a teacher can make explicit that, "yes, there is a power imbalance, I know that I have power in this group and that there is potential wanted or unwanted abuse of that. And there should be a space, an openness to address that, to me or someone else. And these are the people where you can go to when there is a problem." But it's not like that. And if you bring this up that this would be a good idea, you just see them roll their eyes and they say, "ah do we also need to make that explicit? Isn't that going to ruin..." While I think that, after you draw the lines in which you're working, you're super free to work. But when you don't draw those lines and you cross them because you didn't make them explicit and you also don't know someone else's borders, the damage that is done towards the person that is not in that power position is potentially super big and that person is also much more limited to address it because there is no "we are on the same level," this kind of bullshit.⁹

In enkele online beschikbare Codes wordt transparantie benadrukt.¹⁰ Podiumkunsten zijn collectieve kunstvormen; ook wanneer er een top-down-hiërarchie is waar een regisseur een cast regisseert, is de inbreng van performers tekenend voor het eindproduct. Floue werkomstandigheden, toxische klimaten en interne competitie weghalen zijn dus iedereen verantwoordelijkheid, maar eventuele hiërarchieën worden best transparant gemaakt. In gesprekken werd daarbij verantwoordelijkheid van diegenen met macht benadrukt.

er is een grote verantwoordelijkheid bij iemand die een company leidt. [...D]ude, je leidt een company. Je werkt met mensen. Je werkt vaak aan sensitief materiaal. Je werkt met emoties, met een lichaam. Je kan dat niet voor lief nemen.¹¹

eigenlijk zo zeggen van "jij moet kunnen aangeven wanneer het stopt," nee dat is eigenlijk al een stap te ver. Het begint bij een docent die een veilige situatie creëert. En [...] ik denk dat je niet snel te rap kan gaan als er vertrouwen is.¹²

Ja, 2017 toen [#MeToo] uitkwam, heeft onze school meteen een grote schoolvergadering gehouden, [...] toen hebben zij ook allemaal dingen opgenoemd; dus je kan bijvoorbeeld altijd naar je mentor toe, maar er zijn ook meerder vertrouwenspersonen, ook "buiten" zeg maar, [...] onze toneelschool is deel van een grotere hogeschool, en dus daar kan je ook een soort van onafhankelijke vertrouwenspersoon bij halen. [...] Sinds ik de school binnen ben gekomen heeft het altijd heel helder gevoeld in dat soort relaties, zo docent-leerling. Dus dat is voor mij een hele fijne ervaring.¹³

⁸ Royal Court Theatre. "Code of Behaviour."

⁹ Anke. Anke & Giulio 29 mei 2020.

¹⁰ Cfr. Royal Court Theatre; cfr. RITCS Brussel.

¹¹ Amelie 26 juli 2020.

¹² Emilie 2 juni 2020.

¹³ Lize. Lize & Sarah 13 maart 2020.

Wie een company of een klas leidt, beschikt best over empathie en mensenkennis om werknemers of studenten zo aangenaam mogelijk te begeleiden. Transparantie en vertrouwen creëren leken hierin hoofdzaak. Maar als humaniteit dreigt weg te vallen in omgevingen met competitiedrang, is dat dan te veel gevraagd? Ik blijf er in dit onderzoek van uitgaan dat plekken waar macht misbruikt wordt de minderheid is, dus dat het merendeel van companies in de theatersector geen bewust machtsmisbruik plegen. Maar cijfers uit 2018 geven aan dat één op vier vrouwen slachtoffer was van seksueel of fysiek grensoverschrijdend geweld in de cultuursector in het voorbije jaar, dus is de sectorproblematiek universeel en zijn de stereotype seksuele roofdieren niet de enige daders.¹⁴ Ook op plekken waar Codes worden opgesteld of transparant erkend wordt dat iemand meer macht bezit, moet opgevolgd worden of deze Code gehandhaafd wordt om geslepen en onzichtbaar machtsmisbruik tegen de gaan.

[Hij zei vaak] “Ik wil dat iedereen weet dat er op mijn podium niets is dat je moet doen. Als jij iets niet wilt doen, dan mag je zeggen ‘nee dat wil ik niet doen’ en dan respecteer ik dat zodat ik vrij ben, want dan weet ik dat als jij iets doet, dat jij dat wilt. Omdat jij de vrijheid hebt om te zeggen ‘nee ik wil het niet.’” [...] Wat ook fijn is, want zo creëer je een kader. Maar het probleem daar dan weer bij is dat op andere momenten, als het dan één op één is, dat er dan tegen iemand wordt gezegd “als je deze scène niet doet, dan ontsla ik je. Dan hoef je hier niet te zijn.” Of “als je deze scène niet doet, dan ga ik je niet vragen voor m’n volgende productie.”¹⁵

Over vooropgestelde gedragsregels en Codes was veel twijfel over de slaagkans. Communicatie bleek de voornaamste oplossing, en Codes werden zelfs als placebo omschreven.

zo echt gedragscodes uitschrijven... Dat is super moeilijk. Allez, in onze richting toch, als je zo fysiek met elkaar bezig bent... Je vertrekt ook echt vanuit pedagogisch verantwoord gedrag van een docent. Dat is de basis. [...] Ik denk dat leerlingen niet zo snel grenzen zullen overgaan. Maar van de docent weet je dat die lesgeeft en... Ja, ik denk dat leerkrachten wel wat beholpen kunnen worden met richtlijnen. [...] Maar een veilig gevoel creëren dat doe je niet aan de hand van een paar regels op papier zetten. Dat is zo moeilijk. Dat gaat over het menselijk aspect, het aanvoelen van de leerlingen en weten “bij die kan ik dit zeggen, maar bij die moet ik daar niet aan denken.”¹⁶

I’ve been working with codes of conduct now for a year. And I mean, in the beginning it felt like such an important work and then [...] I understood how codes of conduct can be just like a patch and like, how we know from certain educations how they are interested in working on this for now and then that’s it. Because the idea is that this is a one-time off, and the idea is that we don’t work every day to keep this space arrangeable. And something as a code of conduct can be a great document to have to refer to but at the same time it’s not about the code of conduct, it’s about having a set of tools and information on how to protect yourself. On how to educate yourself. On how to create a safer space, whatever that means.¹⁷

Giulio ondervond in zijn gesprekken met theaterscholen dat Codes werden opgesteld om iets politiek correct af te vinken en dan niet meer naar te verwijzen. Dit kan een valkuil zijn. Daarom is de opvolging zo belangrijk.

Transparantie naaktscènes

Naaktscènes zijn in de podiumkunstensector normaal, en daar wordt ook professioneel mee omgegaan. Deze normalisatie van naakt- en intieme scènes blijkt ook voor verwerping van of onvoorzichtigheid met persoonlijke grenzen te leiden. Wanneer grenzen in deze situaties worden

¹⁴ Maerevoet.

¹⁵ Amelie 26 juli 2020.

¹⁶ Emilie 2 juni 2020.

¹⁷ Giulio. Anke & Giulio 29 mei 2020.

overschreden, wordt dit vaak getolereerd aangezien het als deel van het vak aanschouwd en aangeleerd wordt. Dat je bijvoorbeeld je kleren moet uitdoen op een auditie, voor een regisseur die je nog niet kent en nog niet zeker bent of je de rol wel zal krijgen, is genormaliseerd. Wanneer de opdracht gegeven wordt ontstaat ook een precaire omstandigheid waarin weigeren je waarschijnlijk de job niet oplevert. Wat kan helpen is transparantie over het doel van soortgelijke scènes of oefeningen, en de mogelijkheid niet mee te doen.

We hadden ooit een docent [...] die dan wel voorstelde dat we naakt gingen als echt vanuit “[...] je voelt je anders, je gaat dan echt anders bewegen.” En ook uiteindelijk wel een soort esthetisch doel. Maar er werd ons heel duidelijk gevraagd “wil je dat of niet?” [...]edereen die dat deed heeft daarmee ingestemd maar ik weet niet zeker of er ook mensen waren die zeiden “nee dat wil ik niet.” Maar er werd duidelijk gemaakt van “Als je niet wilt, hoeft het niet.”¹⁸

De twee voorgaande citaten beschrijven beide een situatie waarin performers werd aangegeven dat ze vrij in hun keuze waren, maar enkel in de tweede situatie was er ook de effectieve mogelijkheid voor performers om nee te zeggen zonder gevaar van ontslag of van school gestuurd te worden. Deze zekerheid is een vereiste.

2.2 Vertrouwenspersonen

Vertrouwenspersoon

Vertrouwenspersonen zijn al langer deel van de arbeidswereld, maar hebben sinds de #MeToo-beweging wellicht meer aandacht gekregen. Een vertrouwenspersoon is het eerste aanspreekpunt bij problemen op de werkvloer, zijnde stress, depressie, pesterijen, seksuele intimidatie, en dergelijke.¹⁹ Toen ik deelnemers vroeg naar ervaringen met vertrouwenspersonen, had geen van hen hier al gebruik van gemaakt, ondanks dat de helft wel (extreme) seksuele intimidatie en/of pesterijen hadden ondervonden.

Vertrouwenspersoon was er wel. Ik denk toen een stemleerkracht. En ook Tanja* [...En] toen kwam de reactie ook van “Ja, Tanja...” Zij is [...] een beetje een roddelaar. [...] Allez, ik heb haar graag, [...] maar zo’n functie... Ik dacht meteen: “ik zou daar toch niet alles vertellen” (*lacht*).²⁰

Ik weet ook niet meer precies hoe het zit. Maar het is in ieder geval iemand die ook geen enkele relatie heeft met onze docenten. Dat is wel echt zodat je dus naar zo iemand toe kan gaan. En ik heb daar eigenlijk nul ervaring mee, en ik heb ook niemand op school gehoord die dat heeft gedaan. [...] Dus ik weet niet of dat een fijn persoon is, zeg maar. Of hoe dat werkt. Maar dat heeft de school wel zo geregeld omdat ze snappen dat het ingewikkeld is als er gedoe is met een docent en die docent is ook nog eens het hoofd van je school ofzo. Dat soort dingen. [...] Zo’n school is zo intiem, want moest ons hoofd iets doen, ik zou zo’n grote drempel voelen om *iets* tegen alle andere docenten te zeggen omdat dat gewoon... dat zijn gewoon vrienden van elkaar, wat heel leuk is en echt een heel fijn iets op school. Maar in zo’n geval is het ook echt goed dan dat er iemand erbuiten staat.²¹

Ik weet wel dat we een vertrouwenspersoon hadden [op school. ...] Dat was de vrouw van het kostuumhok. Dus ik wist wel wie ze was; iedereen komt daar natuurlijk ook. Of je nu acteur bent of vormgever of theaterdocent [...Maar] ik weet ook niet dat, als ik het had nodig gehad, of ik dan

¹⁸ Lize. Lize & Sarah 13 maart 2020.

¹⁹ Mensura.

²⁰ Emilie 2 juni 2020. *Tanja is een pseudoniem.

²¹ Lize. Lize & Sarah 13 maart 2020.

überhaupt naar haar was gegaan. [...Ik] denk dat ik dat eerder met klasgenoten zou bespreken dan dat ik naar een vertrouwenspersoon zou gaan.²²

Volgens mij toen Lori* een mail had gestuurd [dat ze schreef] “*due to #MeToo*” dat ze wegging [...] toen hebben ze iemand aangesteld [in de company]. Toen hebben ze ook een arbeidsreglement rondgestuurd. Dus zo'n beetje “als het kalf verdronken is, dempt men de put.” Van “oh, er is iets gebeurd; nu moeten we handelen want misschien dat het naar buiten komt en dan is dat niet oké.” [...] De tijd dat ik daar werkte, daar was echt niet iemand.²³

Ik denk dat [dingen als vertrouwenspersonen] hele simpele oplossingen zijn om het helder te schetsen bij binnenkomst in een gezelschap. “Bij deze mensen mag je dus wel al je kwetsbaarheden en je problemen laten zien.” Dat zou mooi zijn als dat echt een heldere plek is die daadwerkelijk veilig is en je wat aan hebt. En ik denk dat dat in veel theaters of gezelschappen beter kan. Dat is een oplossing die makkelijk of helder zou kunnen zijn voor de toekomst.²⁴

Wat deze citaten gemeenschappelijk hebben, is het gebrek aan transparantie en duidelijkheid. Ook concludeerde de Genderkamer dat er nog moeilijkheden waren omtrent vertrouwenspersonen. Slachtoffers gingen naar de Genderkamer om hun verhaal te doen omdat ze vertrouwenspersonen niet vonden, niet konden gebruiken vanwege hun statuut, of niet vertrouwden omdat deze bijvoorbeeld niet voldoende onafhankelijk lijkt van de werkplek.²⁵ Veel vertrouwen deze belangrijke dienst niet omdat de cultuursector te klein is; vertrouwenspersonen moeten “niet alleen onafhankelijk, neutraal en onbevooroordeeld zijn, ze moeten ook zo overkomen.”²⁶ Om dit vertrouwen te creëren moeten ze een helder omschreven werkmethode krijgen en een krachtig mandaat. Ook Carla Goosen haar boek over vertrouwenspersonen geeft aan dat er onvoldoende helderheid over exacte werkmethodes en zelfs taken bestaat, wat opgehelderd kan worden.²⁷

Psycholoog

Naast de aanwezigheid van een extern persoon om te contacteren bij een klacht, is veiligheid en vertrouwen tijdens repetities onmisbaar voor een veilige werkomgeving. Een deelnemer introduceerde de verdiensten van een huispsycholoog in grote gezelschappen, scholen, en theaterhuizen.

[Wanneer harde aanpak niet werkt voor studenten is dat] heel pijnlijk dus omdat... Dat zijn geen psychologen, mensen die kunstles geven. En er zijn dus vaak wonden gewoon: er zijn ofwel oudere trauma's die al waren [...] of er worden daar trauma's gemaakt en dat is niet mooi, want [...] er is geen nazorg. [...H]et zou goed zijn moest er een psycholoog zijn. [...Van]: “we hebben het over een thema gehad, over de dood,” en wie weet zitten er nog vijf mensen in de klas met een dode moeder. [...] En dan moet je dat gebruiken tijdens je spel, je komt toe op een school, en ze gaan heel erg de verbinding maken met persoonlijke dingen in je leven [...m]aar dat is eigenlijk iets wat in therapeutische omgevingen gebeurt. En dat loopt uit de hand. [...] Ik zou dat goed vinden moesten er, zeker op toneelscholen, moesten daar psychologen zijn. [...En] dat dat mensen zijn die actief op de hoogte zijn van de lessen. Zodat die weten wat de inhoud is van de materie, [...] Want dat zijn misschien mensen van 18 die toekomen, en volgens de wet zijn we dan wel volwassen, maar er zijn nog allerlei dingen die onze... dat zou fantastisch zijn moesten daar kinder- en jeugdpsychologen zijn [...] dat die copingstrategieën geven.²⁸

²² Amelie 26 juli 2020.

²³ Amelie 26 juli 2020. *Lori is een pseudoniem.

²⁴ Helena 28 juli 2020.

²⁵ Genderkamer, 9.

²⁶ Genderkamer, 16.

²⁷ Cfr. Goosen.

²⁸ Melissa 2 juni 2020.

Later werd deze persoon ook, naast de schoolomgeving, in het werkveld geschetst.

heel vaak worden [intieme] scènes niet van tevoren besproken. Dat is het. Dat is heel vaak, om niet te zeggen altijd, worden dat soort scènes amper besproken, waardoor op het moment zelf alles een verrassing is en het veel moeilijker is om nee te zeggen. Terwijl als van tevoren zou besproken worden [...] dan kan ik mij gaan voorbereiden samen met die psycholoog. Of liefst samen met jou he, meneer of mevrouw de regisseur. Kunnen we ons daarop op voorbereiden om te zien wat comfortabel is. In de plaats van te zien van eigenlijk zwijgen en mij met halve toestemming te verkrachten. [...] Als daar iemand bij zou zijn, zou die kunnen zeggen “Oké, er komt een seksscène aan, wat denk je zelf? Hoe voel je je daarbij? De regisseur zou dit en dit willen.”²⁹

Het is niet zeldzaam dat een acteur hevige emoties moet oproepen tijdens hun spel. Ook horroractrice Sarah Paulson schetst het Descartiaanse dualisme waar een acteur mee te maken krijgt: “als je door traumatische zaken gaat als een personage, dan weet je hoofd dat het niet echt is, maar je lichaam weet niet dat het niet echt is [...] Je lichaam weet niet dat je niet echt opgejaagd wordt.”³⁰ Hierbij verwijst ze naar een verantwoordelijkheid als actrice: “als ik een andere actrice was zou ik het beter kunnen faken, maar ik weet niet hoe ik dat kan. [...] Ik moet beter worden om mezelf daar te krijgen, maar mezelf nadien ook kunnen beschermen zodat ik niet gehospitaliseerd moet worden na opnames. Want het is echte adrenaline in je lichaam, weet je.”³¹ De soort psycholoog die hierboven wordt geïntroduceerd zou kunnen helpen met het aanleren van copingstrategieën voor diegenen die hun actiemethode stoelen op eigen ervaringen en/of echte emoties. Er wordt voorgesteld dat deze psycholoog een soort vertrouwenspersoon is die psychologisch geschoold is, en die “het emotioneel welzijn als doel” heeft.³² Deze functie werd ook bevraagd bij latere deelnemers; sommigen hadden ook hun twijfels bij de werking van een psycholoog die continu aanwezig is.

Een persoon die functie heeft van mensen veilig doen voelen omdat er een derde partij is? (*Denkt na*) Ik weet niet of dat veel verschil zou maken. Als je één op één werkt met een docent, ja, dat je er dan een derde partij bij wilt. Maar als je als klas aan het werken bent met een docent, voel je je eigenlijk al niet meer alleen door je klasgenoten. [...] Het zou misschien wel goed zijn dat die erbij zit om te kijken van “oké, hoe pakt deze docent dit aan, waar schort het hem nog juist.” [...] En dan zo de docent ermee begeleidt dan, van “hoe ga ik pedagogisch verantwoord om met mijn leerlingen.”³³

Dat moet gewoon iemand zijn met goeie intenties en liefst iemand die natuurlijk... Maar een dramaturg zou zeker zo'n rol kunnen vervullen. Ik denk dat het vooral belangrijk is dat iedereen die in een project zit, dat, zeg maar, die autoriteit daarvan wel erkent. Dus gelijk wie dat dat dan is: als die autoriteit wordt erkend van “dus die persoon is hier om ons emotioneel bij te staan tijdens dit proces,” en iedereen accepteert dat, dan kan dat veilig zijn. En daar kun je dan inderdaad allerlei afspraken over maken van “kijk, je kan ook altijd tegen mij persoonlijk dingen zeggen. Ik ben bereikbaar ook na de repetities.” [...] En als die persoon er gewoon altijd bij is, dan kan die uit zichzelf praten. Dan kan die zeggen, kijk dat heb ik zelf gezien, dat zit zo en zo. [...] En dat is een heel concept dat zou moeten uitgedacht worden he, want die persoon moet er dan ook nog eens een externe controle... [...] Maar dat er gewoon meer tools of handvaten binnen bereik zijn voor *als* het iemand raakt. Zelfs zonder kwade bedoelingen: als iemand getriggerd is door dit of dat, dat er binnen handbereik een knop is.³⁴

²⁹ Melissa 2 juni 2020.

³⁰ Paulson qtd. in “Sarah Paulson.”

³¹ Paulson qtd. in “Sarah Paulson.”

³² Melissa 2 juni 2020.

³³ Emilie 2 juni 2020.

³⁴ Melissa 2 juni 2020.

Over echt psychologische hulp door zo'n psycholoog in een gezelschap, naast de voorgestelde waakzaamheid en aanleren van copingmechanismes aan acteurs, was er enige terughoudendheid.

Ja, als je zegt psycholoog... Vertrouwenspersoon, zeker. Een meldpunt om een klacht in te dienen, zeker. Psycholoog... denk ik voor mij... is dat wel privé. [...] Maar ik snap wel dat het voor sommige mensen wat veiliger zou zijn. Maar ik denk... dat mijn manier meer zou zijn van "oké, we moeten een bewustzijn creëren" [...e]n helder communiceren over de "dit is waar je naartoe kan, MORES.online. Dit is de vertrouwenspersoon, je mag altijd naar me toe komen als je ergens mee zit, dan hebben we een gesprek. We checken in, we checken uit." Dus dat je gewoon op een transparante manier met elkaar communiceert.³⁵

laat die opties [van externe vertrouwenspersonen] er zijn. Dat is een heel prettig gegeven. Dit is net zoiets als dat er een fysiotherapeut aanwezig is. Weet je? Als ik geblesseerd raakte, dan kon ik naar de fysiotherapeut. Dat is fysiek kijken wat er gaande is, die zeg "doe dit, doe dat, doe dit, doe dat. Ik geef je dit." Dat is hetzelfde. Er is in het huis een fysiotherapeut aanwezig die mij fysiek herstelt als er iets kapot is. Dat zou fijn zijn als er dus inderdaad, zeker in rollen die veeleisend zijn, emotioneel gezien, dat er iemand is die net als de fysiotherapeut kan zeggen "dit is wat er gaande is, dit is waar je bent, dit is wat je er aan kan doen." Of "dit is normaal. Dit is niet normaal." Of "hoe voel jij je? Is dit normaal voor jou?" "Hoeveel verder kan je nog?" "Wil je er niet over praten?" Dat is ook goed. [...] Kijk, als je echt naar de psycholoog moet, dan moet je dat in je vrije tijd doen. Of in je eigen tijd, gewoon. Snap je? Theater zou ook geen plek moeten zijn voor gebroken zielen.³⁶

Bij de vraag of een dramaturg dit kan doen, waren alle antwoorden positief. Sommigen vulden aan dat dit eender wie kan zijn, zolang die uit belang voor de werknemers handelt. De gedachteoefening waar die "psycholoog," maar het kan dus ook breder opgevat worden, in de repetities aanwezig is zou positief zijn aangezien die persoon dan vanuit zichzelf kan handelen en performers ook autonoom kan benaderen. Hiervoor moet deze persoon een zekere autoriteit verkrijgen zodat die wordt geaccepteerd door performers en regisseurs, en moet die inzicht hebben in artistieke processen.

[Misschien] verbreekt [dat] dan de sfeer, of zo iemand die niet weet wat dat is, een artistiek proces... Dat is inderdaad wel heel scherp van jou dat je zegt, "zou een dramaturg dat niet kunnen doen?" Want dat is dan ook iemand die die autoriteit heeft.³⁷

De keerzijde aan een dramaturg die deze taak vervult zou echter kunnen zijn dat een dramaturg nauw samenwerkt met een regisseur, en daardoor niet als objectieve partij kan handelen. Een dramaturg heeft soms wel enige autoriteit, en kan misschien met hun objectieve en externe oog op het product, wat een dramaturg typeert, uitmaken of een regiemethode al dan niet in dienst van het eindproduct is en niet uit eigenbelang van een regisseur is.

Intimiteitscoördinator

Een recent concept uit Hollywood overgewaaid is de intimiteitscoach of -regisseur. Dit is iemand die enerzijds zorgt dat alle geslachtsdelen van acteurs goed zijn ingetaped bij liefdesscènes, er ook voor zorgt dat er afspraken zijn, en dat die nageleefd worden bij opname.³⁸ Intimiteitscoach Claire Warden zegt dat vooral jonge actrices bang zijn "om de scène te verpesten, de regisseur boos te maken of zelfs

³⁵ Amelie 26 juli 2020.

³⁶ Helena 28 juli 2020.

³⁷ Melissa 2 juni 2020.

³⁸ Van Kampen, 15.

hun job te verliezen.”³⁹ Een intimiteitscoördinator zou dan, net als een stuntcoördinator bij een vechtsène, een intieme scène oefenen. Sommige intimiteitscoördinatoren zijn dan ook als stuntcoördinatoren begonnen en bleven toevallig kijken bij een intieme scène waarbij ze konden helpen.⁴⁰ Daarbij blijft die alert op welke aanrakingen oké zijn, waar iedereen zich oké bij voelt, en komt tussenbeide als het filmen van de choreografie afwijkt. Het is dan een tussenpersoon; de mediator tussen wat de regisseur voor ogen heeft, en waar ze acteurs zich veilig bij voelen. Een tegenreactie op een intimiteitscoach luidt dat acteurs onderling al afspraken maken, maar dit gebeurt niet, zo blijkt.

We hebben nooit echt gezeten om daar regels voor op te stellen ofzo. Ik heb wel het gevoel dat we daar best alert op zijn, ook als we iets niet fijn vinden om dat meteen te benoemen. Er is denk ik wel een soort ongeschreven regel van dat je helder communiceert over wat je gaat doen in een repetitie. [...] Omdat het [anders] dingen onduidelijk maakt en dat voelt gewoon niet veilig. En dat is natuurlijk nu heel helder bij zo'n zoending maar eigenlijk is het bij alles. Ook bij een vechtsène; bij alles.⁴¹

dat was zeg maar... een intieme scene en ik wilde niet helemaal bloot. Ik had zoiets van “ik vind het oké om mijn borsten te laten zien, en op zich is mijn kont ook oké. Maar vooraan wilde ik helemaal niet tonen. “Ja, oké, maar blablabla... (*geïrriteerd*) Oké dan.” [...] En de scène wordt gespeeld en er is dus niets in te zien van mij, want ik heb mijn onderbroek aangehouden. Maar het ding is, ik heb dat te danken aan mijzelf [...] maar er zijn heel wat andere meisjes die, één, dat al niet zouden durven zeggen of daar op komen om te zeggen “ik wil dat eigenlijk niet tonen.”⁴²

Een intimiteitscoach kan aanwezig zijn om te communiceren met regisseur en acteur om ervoor te zorgen dat iedereen grenzen bewaakt worden en acteurs deze taak niet alleen moeten opnemen. Toch waren er ook bij de deelnemers bedenkingen: ten eerste is er de vrees dat dit creativiteit zou inperken en actrices mogelijk nog meer als seksueel object zou behandelen.

Ik zou me enorm van vrijheid voelen beroofd als ik moet nadoen wat iemand anders... [...] Ik denk dat het heel erg afdoet aan waar ik mezelf in heb gevormd als performer. Namelijk: wie ben ik in deze scène? Wie ben ik als artiest? Hoe doe ik dit? Hoe verplaats ik me in die rol? Hoe verplaats ik me in het moment? [...] Wat er aan handeling gebeurt is niet meteen de inhoud van de scène. En als iemand anders mij daarbij een choreografie zou moeten aanleren, denk ik dat we heel ver af bewegen van het drama. [...] Ik vraag me af wat er dan veiliger aan wordt. [...] Ik zou me dan nog veel meer als pop en als vrouwobject voelen als iemand me gaat vertellen “en nu doe je je borsten iets meer naar voren.” Dan ben je toch nog veel meer een marionet? [...] Ik denk juist dat het dat bestrijdt wat je niet wilt missen: [...] de menselijke kern van de scène. Die haal je er uit. De spontaniteit, de [...] artistieke kwaliteit van een performer.⁴³

Ten tweede was er ook de bedenking dat een tussenpersoon tussen regisseur en acteurs getuigt van slechte communicatie. Dit zou dan alle situaties moeten uitsluiten waarbij acteurs zich volkomen veilig voelen om hun eigen grenzen aan te geven; dan zou er geen extern persoon aanwezig moeten zijn, lijkt het. Hier kwam dan de vraag wat het verschil is tussen Hollywood (waar het concept vandaan komt) en een theatersector met vaste gezelschappen die soms een vaste regisseur hebben, waar mogelijk meer vertrouwen heerst.

³⁹ Warden qtd. in Van Kampen, 15.

⁴⁰ Van Kampen, 16.

⁴¹ Lize. Lize & Sarah 13 maart 2020.

⁴² Melissa 2 juni 2020.

⁴³ Helena 28 juli 2020.

Ja, wel, ik denk... Dat vind ik grappig, want ik heb daar ook over gelezen. Ik denk dan, hmm, voor mij is dat niet helemaal hetzelfde. Want ik denkt dat, wanneer je iemand nodig hebt die komt om specifiek tussen jou en de regisseur te staan, voor een bepaalde scène, dan denk ik dat de verhouding tussen jou en de regisseur sowieso niet goed zit. [...] Natuurlijk denk ik, ja, doe maar als je je niet goed voelt. Pak er dan een intimiteitscoach bij. Maar voor mij is dat symptomatisch dat je sowieso niet goed met je regisseur kan babbelen dan [...] Ik denk ook, dat gaat over Hollywood en zo, dat zijn mensen die maar één keer met elkaar samenwerken misschien, snap je? Dat is een andere context, he. Allez, bij ons lijkt mij dat heel raar moest er plots een wildvreemde binnenkomen en [...] ik dan tegen die persoon moet zeggen, “Ja ze moet zeggen tegen hem dat ik wil dat het zo en zo gaat.” Daarvoor ken ik hem te goed. Dat kan ik wel zelf tegen hem zeggen.⁴⁴

In een verslag van Ghekiere als resultaat van een lezing en meerdere gesprekken over deze thematiek, staat de uitspraak van een choreograaf dat “wanneer je een creatief proces leidt, het ingewikkeld is om bezig te zijn met hoe iedereen zich voelt.”⁴⁵ Niet in staat zijn iedereen grenzen en emoties te bewaken, is dus niet per se een bewuste nalatigheid. Een extern persoon kan deze taak simpelweg overnemen.

Op de vraag hoe een dramaturg deze rol kan vervullen, stelde een deelnemer voor steeds te vertrekken vanuit de theatertekst en intenties van het drama.

Ik denk dat je eerst moet vragen aan die mensen “ben je bereid om dit te doen?” En [...] “wat heb jij als artiest nodig om dit te kunnen doen?” [...] En “hoeveel afstand wil je dat de camera heeft, met hoeveel zoom” als we het over film hebben. Of als we het over toneel hebben: “hoe dicht bij de rand van het toneel voel jij je nog oké?” “Wat is de afstand van de kijker? Waar wil je het repeteren? Wie mogen daar bij zijn? Wat inspireert je?” Het zijn allemaal dezelfde vragen die voor een andere scène ook zou gelden, alleen misschien nu iets meer, inderdaad, iets meer communicatie nodig hebben omdat het gaat over intieme delen.

Maar ik denk dat de regisseur, en [...] het team zich daar verantwoordelijk voor voel[en], altijd op zoek moet[en] gaan naar de best mogelijke werkomgeving om te bereiken wat zij met hun mensen en hun team willen bereiken. [...] Ik vind het heel belangrijk dat dit soort vragen in een artistieke context worden bekeken. Wat is er nodig voor de scène? Wat is er nodig om mensen die scène zo goed mogelijk – en dat betekent ook zo veilig of zo aangenaam of zo vrij mogelijk “te laten spelen.” [...] Wil je diep gaan, wil je grenzen overgaan [...] dan moet je daar tijd voor nemen. Dan moet je weten wie je voor je hebt, en weten in welke fase je zit. In een soort van ontdekkingsfase waar misschien nog veel meer kan dan dat later misschien mogelijk zou zijn dan op toneel; dat is allemaal mensenkennis. Snap je? En daarvoor is tijd nodig, en een vertrouwensband uiteraard.⁴⁶

Iemand had ook de cursus voor intimiteitscoach gevolgd, en had opmerkingen over het idealisme van zo'n tools die werden aangereikt.

Zij gaan wel ver. Zeg maar, zij bieden handvaten aan waarvan ik denk “*this is fucking impossible*.” Dus altijd inchecken, dat je zo gaat staan en zegt “dit is een *go area*, [...] hier mag je me aanraken, hier en hier liever niet.” Zo als je een improvisatie gaat doen. Of inklappen “(*klapt in handen*) we gaan nu aan het werk.” Dus dan (*klapt*) open je de box, en dan (*klapt*) sluit je hem daarna ook weer om een soort afstand te creëren van “Nu ben ik Amelie en nu ben ik speler.” Dus er waren wel tools die interessant zijn, vond ik. En ook een bewustzijn creëren van hoe snel je eigenlijk... Omdat, iedereen heeft zijn eigen grenzen [...] en ik denk dat het belangrijk is om daar van tevoren, of gedurende het proces, gesprekken over te hebben en te zeggen “wat is jouw grens en wat is mijn grens.”

Ik denk, voor mij zou zoiets beter werken dan een gedragscode. Want een gedragscode lees je als je een contract krijgt; *als* je het al leest. En dan denk je “oh wat goed,” en dan vergeet je het denk ik weer.

⁴⁴ Melissa 2 juni 2020.

⁴⁵ Ghekiere 2020.

⁴⁶ Helena 28 juli 2020.

Het initieel communiceren van afspraken en wat de grenzen zijn zou men kunnen vergelijken met een Code. Dit is een goed initiatief, maar zoals reeds aangegeven is het wenselijk waakzaam te blijven dat deze regels gerespecteerd worden.

2.3 Tools

Doorheen de gesprekken gaven deelnemers af en toe zaken aan die zij zouden toepassen om veiligheid te creëren op de werkvloer. Hieronder zijn enkele voorbeelden, allen teruggaand op de rode draad in de gesprekken: open communicatie.

Ik denk echt praten. Communiceer met elkaar. Het is echt gewoon communicatie. [...] Maar, open, weet je wel? *Non-violent communication*. Maar ja, dat zouden ze misschien al op de middelbare school moeten geven, communicatieles. [...] Stel, je checkt altijd in op maandag, je checkt uit op vrijdag. En bij dat inchecken kan je zeggen “als je een grens voelt, geef die aan.” Er kan zeker een scène gestopt worden, “sorry, wacht, ik voel me hier niet prettig bij.” “Oké waarom niet?” [...] ik denk dat dat inchecken dan zou zijn om helder te maken dat die grens aangegeven mag worden, dat een scène gestopt mag worden op elk moment. En het uitchecken dan om daarop te reflecteren.⁴⁷

Eén concrete regel, en dat is ook bij mijn leerlingen zo: als je iemand wilt aanraken, moet je vragen “is het oké als ik even je arm pak” of “als ik je even verplaats”. Gewoon dat even vragen. Dan geef je daar geen gewicht aan. Dat is iets heel concreet. En ik merk wel aan mijn leerlingen dat dat wel echt werkt. Dat die vaak reageren van “ah ja natuurlijk, doe maar.” En ik heb ook een meisje die licht autistisch is, en zo iemand heeft dat dan wel echt nodig, die vraag. Dus dat kan je beter eens te veel stellen. [...] Ik vind het wel belangrijk als we repeteren dat je alle vrijheid krijgt. En dat het belangrijk is dat dat op voorhand gezegd is. Van, “kijk, we zijn aan het improviseren en repeteren. Zijn er bepaalde dingen die je liever niet hebt?” Een kus op de mond, of iemand een klets op zijn gat geven, [...] Dat dat wel even uitgesproken wordt voordat het een probleem is. [...] Dat je goed weet van “oké, dat heeft die persoon niet graag [...]” En dan pas kun je je echt veilig voelen, [...] dan kan ik mij ook volledig geven.⁴⁸

Ook hier werd de noodzaak om dit in- en uitchecken bij scholen al aan te leren, benadrukt.

you could also decide to change the roughness of the art field by starting to change the schools, where future artist often start their careers. If the mentality of care would be central there, hopefully people would take it with them in their further professional lives. To also make the art field a more caring place.⁴⁹

2.4 Ode aan het gevaar

Een belangrijk onderdeel van je ontplooiën als artiest is je grenzen opzoeken en op een veilige manier overgaan. Grensoverschrijdend gedrag is een andere kwestie: grenzen verleggen is niet hetzelfde als grenzen overschrijden.

Je hebt natuurlijk als performer grenzen, en als mens grenzen. En ik denk dat de grenzen van jou als performer gerecht mogen worden, of uitgedaagd. Maar die van jou als mens moeten gerespecteerd worden. En ik denk dat dat soms door elkaar heen beweegt. Maar ook voor jezelf he; soms weet je het zelf ook niet. Van “oh ja, ik wil dit wel doen, maar ik voel me er ongemakkelijk bij.”⁵⁰

Het opzoeken van grenzen om ze te verleggen werd dan ook verdedigd.

⁴⁷ Amelie 26 juli 2020.

⁴⁸ Emilie 2 juni 2020.

⁴⁹ Anke. Anke & Giulio 29 mei 2020.

⁵⁰ Amelie 26 juli 2020.

[...Het is belangrijk] om af en toe in het donker te staan. Laten we het daar ook over hebben: het is ook niet altijd goed om precies te weten wat je aan het doen bent. [...] Voor mij, als artiest [...] is het belangrijk geweest om het onbekende aan te gaan. Dat zijn mijn goede momenten geweest. Dat zijn de momenten waar ik eerst even niet wist waar ik was of niet wist hoever ik moest gaan, of me angstig heb gevoeld of me zenuwachtig heb gevoeld, of me totaal ongemakkelijk heb gevoeld. Dat zijn mijn momenten van groeien geweest waarbij ik daarna iets heb ontdekt dat heel belangrijk was in die scène of in mijn hele carrière.⁵¹

De voorwaarde voor deze grenzen op te zoeken en te verleggen, is dat dit veilig kan gebeuren.

3. See something? Say something

Evengoed bieden het zwijgen en het geheim onderdak aan de macht; ze verankeren haar verboden, maar daarnaast wrikken ze aan haar greep en richten ze meer of minder duistere plekken van tolerantie in.⁵²

- Call it out, straight away, even if it is awkward to do so. Don't feel shame. Use this language: "That is not appropriate – it makes me feel uncomfortable." Empower yourself and others. Stand up for yourself.
- No one is alone. Everyone has responsibility to stand up for each other, to call behaviour out and to report it. Do not be a bystander.⁵³

In het tweede hoofdstuk werd uitvoerig besproken door welke intrinsieke en extrinsieke mechanismen slachtoffers zwijgen over hun trauma. Ook onderzoek geeft aan dat vrouwen die verwachten vanwege hun gender afgewezen en negatief beoordeeld te worden (dit vooral in omgevingen met competitie en machtsverschillen, waar mannelijke genderrollen hoger gewaardeerd worden) zichzelf beschermen door te zwijgen.⁵⁴ Grensoverschrijdend gedrag confronteren is gunstiger, maar kan ook gevaarlijke situaties veroorzaken voor vrouwen meer dan bij mannen, en voor nieuwkomers meer dan bij anciens. Wie erover zwijgt, geeft grensoverschrijdend gedrag en zaken als seksisme de kans om in de bedrijfscultuur te wortelen. In dit onderdeel wordt besproken wat het belang is van zich toch uit te spreken, alsook manieren om dat te doen of hoe een omgeving waarin dat veilig is er uit kan zien.

3.1 Collectieve inspanning

Opkomen tegen grensoverschrijdend gedrag met het gevoel dat je er alleen voor staat is verlamvend. De rol van omstaanders werd in de MeToo-beweging benadrukt, en ook tijdens gesprekken kwam de plicht om als omstaander te handelen boven. Meer dan Codes en gedragsregels neer te schrijven, wordt het plichtsgevoel aangesproken om collectief te ageren.

Van zodra dat iemand een opmerking maakt die niet door de beugel kan, die ook zo bedoeld is en ook zo aankomt, en er staan daar andere mensen bij en je kan dat, zeg maar, onderscheppen door daar iets van te zeggen dan stop je iets wat mogelijks een sneeuwbaaleffect heeft. [...] Dus er is gedeelde verantwoordelijkheid voor] iedereen die daar rond staat. Het is niet genoeg om weer één persoon [aan te pakken ...] Want ik heb er ook bij gestaan op momenten dat er dingen werden gezegd die niet konden. Dat soort mechanismen, dat kan elke psycholoog je uitleggen. En ik hoop dat we daar gezamenlijk iets mee kunnen. Hoe dat we gezamenlijk die barrières weghalen en sferen creëren waarin het niet meer zo vanzelfsprekend is om het te doen, en meer vanzelfsprekend is om er iets van te zeggen als het wel voorkomt. Dat zijn hele subtiele sferen die moeten veranderd worden. [...A]ls je niets zegt dan stem je

⁵¹ Helena 28 juli 2020.

⁵² Foucault, 105.

⁵³ Uit Royal Court Theatre, "Code Of Behaviour."

⁵⁴ Cfr. London et.al.

ook toe. Dan kan dat geïnterpreteerd worden als een vorm van toestemming. [...] En die sferen moeten veranderd worden.⁵⁵

Dit is iets dat een Australische campagne “Respect Women: Call It Out” ook accentueert: velen stellen melding maken gelijk aan klikken, maar het is beter op je gevoel te vertrouwen in dit soort situaties en al bij een vaag vermoeden te melden.⁵⁶ Stevens geeft mee dat vragen stellen nooit negatief is, en dat mogelijks zo het fenomeen bestreden kan worden van publieke geheimen en fluisterverhalen zoals er zoveel waren sinds #MeToo. Overigens, als het normaal wordt om fluisterverhalen te controleren, zal er minder angst zijn voor slachtoffers om hulp te zoeken. Desalniettemin gaf volgens Kunstenpunt in 2019 30% van ondervraagden aan dat problemen omtrent grensoverschrijdend gedrag zeer moeilijk bespreekbaar zijn binnenin hun organisatie.⁵⁷ De oorzaken daarvan liggen bij onbekendheid van de procedures en vertrouwenspersonen, en vrees voor nadelige gevolgen.⁵⁸

Deelnemers spraken dan eerder over risicofactoren om te melden, voornamelijk twee kwetsbare groepen: mensen die alleen tegenover iemand met macht staan, en nieuwkomers. In beide situaties werd verwezen naar de kracht van het collectief om machtsongelijkheid te ondermijnen.

Het gaat over iets onzichtbaar; het gaat over dierlijke macht. Je kan daar bijna niet... Als ik met mijn hondje op straat loop en er passeert een grote hond, dan gaat mijn hond meteen op de rug liggen. Dat is, je kan dat niet uitleggen. Er komt zo'n beest binnen en je gaat gewoon op je rug liggen [...] Dat is de natuur, dat bestaat. Dus bescherming daarvoor zit hem in alle kleintjes die zich verenigen en op die manier een even grote kracht kunnen geven.⁵⁹

Ik heb ook stiekem zo'n soort hoop dat ik [... later] een oké carrière heb en [...] dan daarna kan ik me voorstellen, [...] dat je stem wel serieus genomen wordt omdat je zelf voorstellingen maakt. Dat zou echt zo'n droomsituatie zijn. [Daarvoor kan het ook m]aar het is de hoop dan dat je collectief aanslaat.⁶⁰

3.2 Gebruik je stem

Volgens Leaper en Arias zijn er twee manieren om te reageren op seksisme, en bij uitbreiding op grensoverschrijdend gedrag: proactief reageren, en ontwijkend. Proactief reageren wordt geprefereerd aangezien het gedrag dan wordt tegengegaan, en het wordt onderverdeeld in twee vormen: confronteren en sociale steun zoeken.⁶¹ Wie nog niet in staat is om te reageren, zijnde door een ongunstige positie, angst, etc., kan dus ook beroep doen op sociale steun. Ook in gesprekken werd hier indirect naar verwezen, bijvoorbeeld wanneer een actrice toen ze net begon aan haar carrière naar een gevestigd actrice was gegaan om seksueel grensoverschrijdend gedrag te melden:

[Een vervangend acteur was] écht een vetzak *pur sang* [...] dan was hij mega vrouwonvriendelijke, vettige moppen aan het vertellen, en opmerkingen ook over vrouwen die hij zag, of over mij ook. [...] Als we dan in de coulissen stonden vlak voor we op moesten, stond ik [...] steunend op iets met mijn handen en ik leunde daardoor iets naar voren. Hij gaf er een opmerking over in de aard van “dat vind ik nu eens het ideale standje, als een vrouw zo...” En er dan komen bijstaan. Zo van die dingen. [...] En ik heb daar iets over gezegd toen aan de producer, en hij zei “Ik weet het, ik ken hem, dat is een dwaas. Dat is niet oké.”

⁵⁵ Melissa 2 juni 2020.

⁵⁶ Stevens, 127.

⁵⁷ Kunstenpunt, 124.

⁵⁸ Kunstenpunt, 124.

⁵⁹ Melissa 2 juni 2020.

⁶⁰ Lize. Lize & Sarah 13 maart 2020.

⁶¹ Cfr. Leaper & Arias.

Maar uiteindelijk is daar ook niets mee gebeurd. [...] Een andere vrouw die meespeelde, ik kon dat ook tegen haar zeggen, en dan zei ze wel “Ja, dat is vreselijk.” [...] En nu achteraf denk ik ook, *toeme*, eigenlijk had zij dan moeten zeggen “ik ga er iets van zeggen. Emilie is nog jong en zij heeft schrik, dus ik ga dat doen.”

Om grensoverschrijdend gedrag bespreekbaar te maken moet dus een collectieve inspanning gedaan worden, en kunnen in deze beginnende periode na #MeToo misschien *anciens* in het podiumkunstenveld hun verworven stem gebruiken om nieuwkomers te beschermen.

3.3 Check-in, calling in

Wat verder kan helpen voor de normalisatie van het bespreken van de problematiek, is systematisch inchecken wanneer je vreest dat er een grens werd overgegaan, of *calling in* gebruiken bij daders.⁶² Ghekiere geeft deze raad ook mee, en sust ook diegenen die zich zorgen maken zich ergens mee te moeien: wie weet zegt de persoon waarbij je polst of die zich oké voelt bij een bepaalde interactie dat er voor hen geen grens werd overgegaan. In het slechtste geval weet die persoon dan dat het wel bespreekbaar is moest er in de toekomst iets gebeuren, wat nog steeds positief is.⁶³

Ik denk dat ik wel iets zou zeggen tegen die stemleerkracht die als vertrouwenspersoon werd aangesteld. Ik zou ook wel zeggen, “kijk, ik ga hier niet van wakker liggen, maar ik denk dat het belangrijk is dat je wel weet dat Bart* dingen zegt tegen leerlingen en dat dat fout kan overkomen.” [...] En als ik zou voelen van iemand dat die daarmee in zit maar het niet durft zeggen, dan denk ik dat het wel belangrijk is dat iemand anders het gaat zeggen. Je wilt die persoon beschermen. En hoeft dan ook niet per se namen te noemen, he. Nee, ik denk dat het wel je plicht is dan. ... Ja, ik denk het wel. Het gaat niet over klikken, he. Allez, dat is de school alert maken.⁶⁴

Dit inchecken of iemand aanspreken op mogelijks grensoverschrijdend gedrag is idealiter ook na de feiten mogelijk.

Maar je kan toch altijd iets zeggen? [...] Ook als het eventjes in een moment is geweest dat je het niet kon zeggen, dan is het ook aan jou om er op terug te komen. Als jou iets rot is aangedaan, dan zeg je “nee. Dat is toen gebeurd, ik wil niet dat het nog een keer gebeurt.” En ik hoop dat [...] die ruimte er altijd is. En dat is misschien een ruimte die gemist is, of nog steeds gemist wordt. Dat mensen zich niet... Dat de situatie er niet naar is dat de mensen daadwerkelijk de regisseur kunnen aanspreken. Of dat ze dat voelen. [...] En natuurlijk kan ik heel veel situaties begrijpen waarbij er verwarring is, of dat je niet kon handelen op het moment. En zo is het hele leven af en toe. Snap je? Soms heb je niet het goeie gedaan op het juiste moment. Of denk je er achteraf anders over. [...] In de meest ideale situaties kun je dan teruggaan naar die persoon en zeggen “hey, dit was echt niet oké. Ik heb hier last van en ik wil niet meer dat het gebeurt. En ik wil dat je –” misschien heb je wel zelfs excuses nodig. En andersom ook: als ik achteraf heb gezien dat ik iets heb gedaan waarvan ik denk van “oh, die ander heeft daar misschien last van,” dan ga ik ook naar die persoon en zeggen van “hey, sorry ik kwam een beetje bot uit de hoek, hoe gaat het? Wil je hier nog over praten? Ik voel me er niet goed over.” Ik bedoel, dat zijn basiscommunicatievaardigheden [...] Dat stilhouden is niet goed. We moeten het er wel over hebben. Zeker. En ook, ook als het na tien jaar opeens een punt wordt voor die persoon, zou er nog steeds een plek moeten zijn voor die persoon om zich daarover te uiten.⁶⁵

Wanneer we bereikt hebben dat podiumkunstenaren volmondig kunnen zeggen dat hun werkomgeving een veilige plek is waarin ze grensoverschrijdend gedrag zonder consequenties kunnen

⁶² Cfr. pagina 42.

⁶³ “Ilse Ghekiere.”

⁶⁴ Emilie 2 juni 2020. *Bart is een pseudoniem.

⁶⁵ Helena 28 juli 2020.

aankaarten – hoewel het idealiter überhaupt niet voorkomt – kunnen werknemers voor zichzelf opkomen. Maar in de tussentijd is de bemoediging van sociale steun alvast een opstapje.

3.4 Nieuwe moed

Enkele deelnemers gaven expliciet aan dat ze na #MeToo anders keken naar de podiumkunstensector en ook anders gingen nadenken over wanneer wel en wanneer niet gesproken kon worden over deze zaken. Dit had te maken met de (groeïende) zekerheid dat repercussies uitsluitend voor de dader zouden zijn, en niet meer haast vanzelfsprekend voor het slachtoffer die melding maakt.

Maar ik denk, dankzij MeToo-beweging dat veel mensen nu wel gesterkt worden om alsnog hun mening te herdenken. Ik denk [...] dat ik rapper nu zou durven zeggen van, “wat je zegt is echt niet oké.” Dus ja, de beweging heeft voor mij rechtstreeks nog niets veranderd, maar ik denk wel dat het veel betekent. [Ik zou na MeToo misschien sneller durven spreken omdat] er duidelijke sancties komen. [...] Ik denk dat je gewoon, ja... Het gevoel moet krijgen van “kijk er wordt snel opgetreden”⁶⁶

Ik zie iets in de mondigheid van performers veranderen. (*Denkt lang na.*) Ik zie een bewustzijn groeien van wat grensoverschrijdend gedrag is, van wat een grens aangegeven is, maar ik denk wel dat er nog een lange weg te gaan is. Want het gedrag van *predators*, zoals ze dat soms noemen, zie ik nog niet veranderen.⁶⁷

Over de invloed van #MeToo op het gedrag van seksuele roofdieren, bleek dus nog twijfel te bestaan.

4. Preventie

Vlaams Minister van Cultuur Jan Jambon schreef in *Strategische Visienota Kunsten* aandacht te willen voor de preventie van grensoverschrijdend gedrag in de kunsten. Hoe precies, wordt niet omschreven.

die veranderingen, dat is niet rationeel, he, [...] je kan daar geen stappenplan voor maken. In de overheid praten ze graag over een stappenplan: één, twee, drie en het is opgelost. Maar probeer op zoveel mogelijk lagen in te zetten en dan hoop je dat je eigenlijk dingen zal zien veranderen over een tijd dat je na tien jaar kan terugkijken en zeggen “ja, eigenlijk is de algemene toon veranderd,” of “in die school zijn die dingen doorgevoerd,” of “studenten hebben nog problemen, maar dat zijn andere problemen dan tien jaar geleden.”⁶⁸

In deze discussies hoeft niet alleen bekeken te worden wat men kan doen in een toxische omgeving, maar wellicht productiever is bekijken hoe grensoverschrijdend gedrag preventief aangepakt kan worden. Een eenzijdig en lineair stappenplan zou favorabel zijn, maar is niet realistisch. Op welke domeinen moet dan ingezet worden? Enerzijds werd al gepleit voor open communicatie en de collectieve inspanning waarbij collega's ook bij elkaar inchecken, maar er zijn ook andere manieren. Hieronder worden enkele vormen besproken onderverdeeld in wat een organisatie, een artiest, of de maatschappij kan doen.

⁶⁶ Emilie 2 juni 2020.

⁶⁷ Amelie 26 juli 2020.

⁶⁸ Ilse 9 juni 2020.

4.1 Als artiest

Als omstaander kan je je voornemen om grensoverschrijdend gedrag te confronteren, en check-ins te doen bij collega's als je niet zeker bent of hun grens is overschreden. Verder gaven twee deelnemers de volgende raad:

weet met wie je werkt. [...] Voordat ik met een nieuwe maker werk heb ik met veel mensen gesproken die met hen hebben gewerkt. En ik heb [...] van twee heel extreme verhalen gehoord. [...] dan toch m'n eigen keuze gemaakt. [...] Als je niet weet met wie je werkt, dan kan je heel veel problemen verwachten. [...] Het is meer van "Ik ga naar Tibet op vakantie en ik ga me even inlezen welke taal ze daar spreken, wat is mijn geld waard, is het daar gevaarlijk of niet, welke schoenen moet ik mee?" [...] Dat moet je toch even checken. Bel je contacten, dat is toch nog altijd in het theater één van de meest belangrijke bronnen, zoals wij hier nu met elkaar informatie delen – weet wie je moet spreken.⁶⁹

Ik denk... We zijn ook professionals. Je bent ook gewoon opgeleid om je werk te doen. En je weet dat bij je werk, als performer... je weet als je met Jan Fabre gaat werken dat het expliciet is. Naakt. Dus ik vind wel dat er een zekere verantwoordelijkheid of bewustzijn bij de performer moet liggen. Dus je bent er ook gewoon voor opgeleid. [...] Het waren] altijd de jonge meisjes die net binnenkwamen. Van wat ik weet he, van mijn jaren. Ik weet niet hoe het was voor 2012. Maar, ja. Ik weet sowieso dat hij ongeveer 80% van de vrouwen die op zijn scène heeft gestaan ook heeft gefotografeerd. Echt veel dames. [...] Ik denk dat veel... omdat het dus nieuwe meisjes zijn, die dat niet weten [wat hij op die fotoshoots doet].⁷⁰

Over nieuwkomers ontstond een nieuw gesprek wat waarschuwingsplicht betreft: hebben artiesten die fluisterverhalen hebben gehoord de plicht om nieuwkomers te waarschuwen voor deze assumpties?

toen [een actrice] schreef "*due to #MeToo*" dat ze wegging, toen dacht ik ook terug aan toen zij zeg maar, bij de Company kwam, toen dacht ik nog van "moet ik haar nu waarschuwen?" Moet ik die jonge meisjes gaan waarschuwen van "soms wilt [de regisseur] een fotoshoot doen en dan wilt hij meer, maar weet dat je een keuze hebt." En ik heb toen tegen niemand iets gezegd want dat is iedereens eigen verantwoordelijkheid om daar wel of niet op in te gaan. En... Toen las ik dat en toen dacht ik "oh, misschien had ik wel iets moeten zeggen." Dus toen voelde ik me best wel een beetje... ja, ik voel me gewoon super kut daarover.⁷¹

Gevoelens van schuld of schaamte omdat mensen nieuwkomers niet waarschuwden, komen vaker voor. De reden van zwijgen vielen telkens terug op twee elementen: "het zijn mijn zaken niet," of "iedereen mag eigen keuzes maken." Wanneer misbruik genormaliseerd is in de kunsten en er onvoldoende erkenning van de gevolgen van machtsmisbruik is, dan lijkt het overbodig om anderen te waarschuwen. Kennis wordt niet overgedragen van oudere generaties, concludeerde ook Ghekiere.⁷² De hele cultuur van geheimhouding, vult ze aan, toont ook aan dat mensen fluisterverhalen niet serieus hebben genomen. De cijfers dat nieuwkomers meer te maken krijgen met grensoverschrijdend gedrag lijken een noodzakelijke "ontgroeningsperiode" aan te duiden waar je als nieuwe artiest nu eenmaal doorheen moet. Dat zou ook anders kunnen door, opnieuw, open communicatie en collectieve verantwoordelijkheid.

Ook heeft een artiest een persoonlijke verantwoordelijkheid om in de mate van het mogelijke zichzelf ook te beschermen.

⁶⁹ Helena 28 juli 2020.

⁷⁰ Amelie 26 juli 2020.

⁷¹ Amelie 26 juli 2020.

⁷² "Ilse Ghekiere."

Ik denk dat ik ben opgegroeid met een héél erg groot verantwoordelijkheidsgevoel voor mezelf. Sinds mijn opleiding en [...] met elke keer dat ik op m'n bek ben gegaan he, natuurlijk. Vanaf jongs tot aan nu. En ik zeg niet dat ik de hele wereld aan kan, of dat er geen blinde vlekken meer zijn. Maar wat mij in dat theaterveld, wat zo wazig is en waar zoveel machtsmisbruik gaande is en waar over grenzen wordt gegaan en etcetera etcetera etcetera. In alles wat zo gevaarlijk en onveilig daaraan is, heb je alleen jezelf. [...] Het is deel van je vak om te weten wie je bent en wanneer je in het donker tast en wanneer dat donker een gewenst donker is – in de zin wanneer die onhandige of niet-wetende situatie een potentieel heel interessant resultaat in zich draagt. [...] Je werkt met je lichaam als artiest, je werkt met je geest. Je werkt met al je emoties. Zelfkennis is nummer één om geen slachtoffer te worden van dit soort situaties of om [...] te overleven in situaties die misschien niet zo veilig lijken.⁷³

4.2 Als organisatie

Ook organisaties kunnen preventieve maatregelen introduceren. De Genderkamer pleit in hun eerste jaarverslag voor sensitief leiderschap als een element van goed bestuur.⁷⁴ Het is deze vorm van leiderschap die volgens de Genderkamer leidde tot het uitwerken van een integriteitsbeleid, wat erop gericht is “ruimte te creëren voor ontmoetingen waarin vormen van vertrouwen besproken kunnen worden.”⁷⁵ Niet enkel op plekken waar specifieke problemen voorkwamen, maar ook een preventief integriteitsbeleid is raadzaam. Deze geven namelijk de ruimte voor duidelijk afspraken en creëren daardoor veilige ruimte om het creatief proces in goede banen te leiden.

Een ander aspect is opnieuw de precariteit: hoe meer dat je er voor zorgt dat er duidelijke regels zijn rond het werkkader en dat je er voor zorgt dat er *fair practices* zijn, dat er een soort ethische code leeft van dat instellingen er echt naar streven dat kunstenaars echt ethisch... dat die goed worden behandeld en correct worden betaald. Dat zorgt er ook voor dat er gewoon meer empowerment is in het veld.⁷⁶

Hiervoor is strenge zelfreflectie nodig:

we need, as people who inhabit space – and privileged people have much more responsibilities than other ones – we need to be pro-active on demanding awareness, we need to be pro-active on educating ourselves, our blind spots and the things that we should fucking do every day. And, yeah, and we need to go into a space and we need to make sure that we know what the space is about.⁷⁷

Michael Kimmels concept van de blinde vlek voor diegenen die privilege hebben is moeilijk te ontlopen, maar hierin kunnen mensen opgeleid worden. Bij een integriteitsbeleid is terugkoppeling noodzakelijk volgens de Genderkamer, en daarvoor zijn transparantie en open communicatie nodig.⁷⁸ En misschien belangrijker: deze documenten staan open voor verandering zodat ze aangepast kunnen worden om conform te blijven met veranderlijke tijden en artistieke geesten. Een Code moet in de praktijk werken, en die is tijdsafhankelijk.

Er zijn sowieso in kunstschole veel geschreven gedragscodes, maar op papier worden dat gewoon dode letters. Wat belangrijk is, is dat er een gesprek rond is. [...] Belangrijker dan wat er expliciet instaat; dat is juist dat gesprek hebben over “kunnen we tot een akkoord komen van wat belangrijk is voor ons, om

⁷³ Helena 28 juli 2020.

⁷⁴ Genderkamer, 13.

⁷⁵ Genderkamer, 13.

⁷⁶ Ilse Ghekiere 9 juni 2020.

⁷⁷ Giulio. Anke & Giulio 29 mei 2020.

⁷⁸ Genderkamer, 13-14.

als richtlijnen te hebben om ons allemaal goed te voelen elke dag in deze context?”⁷⁹

Een pijnpunt hierbij, geeft de Genderkamer in haar verslag aan, is dat er nog onvoldoende balans was tussen ethisch handelen en loyaliteit. “Onethisch gedrag melden,” zeggen ze, “is niet deloyaal ten aanzien van organisaties.”⁸⁰ Ze zeggen daarbij ook dat sommige codes nog steeds vertrekken vanuit het gegeven dat weerbaarheid bij de kunsten hoort en dat men zich maar flexibel genoeg moet tonen als het op grenzen aankomt. Troubleyn/JanFabre kreeg na de beschuldigingen in 2018 de opdracht om waarneembare interne veranderingen te creëren. Eén uiting daarvan was een Code die werd opgesteld. Vakbondsverantwoordelijke van cultuurwerkers Robrecht Vanderbeeken hekelde deze Code echter in een artikel, vanwege deze gedragsregel:

Gezien de specificiteit van het (lichamelijk en mentaal veeleisende) oeuvre van Jan Fabre zullen performers en ander personeel in de toekomst niet enkel worden geselecteerd of geëvalueerd op basis van hun (artistiek) talent maar ook op hun psychologische weerbaarheid.⁸¹

Dit formeel opgesteld streefdoel om performers niet alleen op talent maar ook psychologische weerbaarheid aan te nemen, legt een verantwoordelijkheid bij de performer om misbruik te kunnen dragen. Uiteraard is bij een gezelschap als Troubleyn een enorme fysieke en psychologische weerbaarheid nodig; het bekijken van zijn theaterstukken bewijst ongetwijfeld dat dit werk niet door doorsnee performers uitgevoerd kan worden. Maar stel dat in de toekomst opnieuw over de schreef gegaan wordt en dit wordt aangegeven door een performer, kan verwezen worden naar deze officiële Code dat men maar psychologisch weerbaar moet zijn. Bovendien vermeldt de Code nog: “Grensoverschrijdend gedrag is verbonden met perceptie.” Dit verlegt opnieuw verantwoordelijkheid naar de daadkracht van performers. Vanderbeeken stelt zich bovendien de vraag of het niet net van weerbaarheid getuigt als een performer de moed zoekt om zich tegen grensoverschrijdend gedrag te verdedigen. En al zeker, vult hij aan, wanneer de interne preventieadviseur de zakelijk leider en goede vriend van Fabre zelf is.

Als organisatie is het dan ook wenselijk om duidelijk te verwijzen naar plekken waar werknemers terecht kunnen met problemen. Volgens de Genderkamer zijn er twee kenmerken van een sterk remediërend optreden: laagdrempeligheid en een goede vindbaarheid. Dit verwijst terug naar de problemen die er waren bij vertrouwenspersonen, zoals niet weten wie ze precies zijn of wat hun verbintenis met de werkgever is, of waar deze überhaupt te vinden zijn. De Genderkamer gaf een simpel voorbeeld van een *callsheet* voor een film die ze ontvingen. Op de callsheet, een document dat iedereen in handen krijgt, stond in kleine letters duidelijk omschreven:

The set is a safe working environment. If unwished behavior is experienced, this can be reported to genderkamer@vlaamseombudsdienst.be.⁸²

4.3 Als maatschappij

Volgens de Genderkamer moet preventie “breed zijn en om het anekdotische of fragmentarische te overstijgen, is het belangrijk om te weten waar pijnpunten liggen, wat er leeft en welke ervaringen

⁷⁹ Ilse Ghekiere 9 juni 2020.

⁸⁰ Genderkamer, 14.

⁸¹ Vanderbeeken.

⁸² Document te vinden op Genderkamer, 15.

mensen hebben.⁸³ Om te weten waar de pijnpunten liggen, kan een maatschappij inzetten (bijvoorbeeld door middel van subsidies uit te reiken) op analytisch onderzoek naar (seksueel) grensoverschrijdend gedrag. In welk klimaat komt het voor? Wat zijn daar de risicofactoren? Hoe kunnen we het verhelpen? Het vorige hoofdstuk, aangevuld met het huidige, trachten een beeld te schetsen van deze vragen.

Ook Vlaanderen zette al uitvoerig in op het onderzoeken naar deze mechanismen. Al in 2016 publiceerde *Rekto:Verso* een speciale uitgave omtrent genderongelijkheid in de kunsten, dat gebaseerd was op talloze getuigenissen die online en anoniem verzameld werden.⁸⁴ Hierna werd onderzoek gedaan naar de sociaaleconomische positie van de kunstenaar in Vlaanderen, en de discussie die dat opwerkte verontrustte de Cultuurcommissie van het Vlaams Parlement.⁸⁵ Sven Gatz, toenmalig Vlaams Minister van Cultuur, gaf de opdracht verder onderzoek te doen naar genderongelijkheid bij kunstenaars, en simultaan verscheen in *Rekto:Verso* een artikel over seksueel grensoverschrijdend gedrag in de danssector door Ilse Ghekiere.⁸⁶ Toen ook #MeToo losbarste in België door enkele cases met gekende televisiemakers en kunstenaars, gaf Gatz opnieuw de opdracht aan UGent voor een specifiek onderzoek naar grensoverschrijdend gedrag in de cultuur- en mediasector.⁸⁷ Ondertussen wordt gewerkt aan concrete, structurele oplossingen met betrekking tot preventie en remediëring.⁸⁸

Onderzoek kan bijbrengen aan de taal en opvoeding omtrent grensoverschrijdend gedrag. Wanneer 1 op 3 Belgische mannen aangeven te denken dat “iemand dwingen tot seks” geen verkrachting is, kan dit gelinkt worden aan een gebrek aan seksuele opvoeding.⁸⁹ Wie de definitie van verkrachting niet kent, dreigt onbewust de grens over te gaan. Dit geldt ook voor slachtoffers: veel slachtoffers toetsen hun verwarrende ervaring met het stereotype van verkrachting en dreigen daardoor hun eigen trauma te onderdrukken. Wat hierbij kan helpen is bewustwording en het correct benoemen van verkrachting en seksisme, inclusief hun gevolgen. Vertrouwenspersonen, bewustzijns campagnes en organisaties kunnen hiervoor zorgen.

voor mij om erachter te komen wat de definitie in een arbeidsreglement van pestgedrag is, was echt goud. [...] dat maakte echt dat ik dacht “oh ik ben gepest! Ik ben een jaar lang...” [...E]r vielen gewoon heel veel blokjes in elkaar. Als je dat weet van “oh dat is dat.” [...] Het was vooral dat ik dacht... het is best wel gek, maar... Opeens dacht ik dan “oh ik ben slachtoffer!” Zo heb ik mezelf niet gezien, en tegelijkertijd dacht ik “ja, ik ben *fucking* slachtoffer” weet je wel? En dat was ook wel heel goed om daar achter te komen.⁹⁰

Ik denk sowieso gewaarwording is heel belangrijk, door die discussies te hebben over de thematiek, door cases en voorbeelden te verspreiden, zeker naar jonge mensen; ga je alerter zijn voor bepaalde situaties. Dat is ook eigenlijk de situaties herkennen.⁹¹

⁸³ Genderkamer, 12.

⁸⁴ Bekijk de speciale uitgave *Rekto:Verso* op <http://18.197.1.103/dossier/rektaversa>. Een artikel met 64 van deze getuigenissen zijn te vinden op: “Culturele Vrouwen Getuigen.”

⁸⁵ Cfr. Siongers et.al., 2016.

⁸⁶ Cfr. Siongers et.al., 2018; Cfr. Ghekiere, 2017.

⁸⁷ Willekens, Siongers & Lievens.

⁸⁸ Kunstenpunt, 121. Deze oplossingen worden nog intern onderzocht en waren nergens te vinden.

⁸⁹ Belgische cijfers uit 2015. Uit: “Gendergerelateerd geweld.”

⁹⁰ Amelie 26 juli 2020.

⁹¹ Ilse Ghekiere 9 juni 2020.

Volgens de linguïstische relativiteitstheorie bepaalt taal hoe wij de wereld beschouwen en ervaren.⁹² Niet alleen helpt het slachtoffers erkennen dat wat hen werd aangedaan niet hun eigen schuld was, maar het helpt hen ook taal te vinden om te spreken over trauma's.

Ik denk ook wel, dat mede dankzij MeToo... Bijvoorbeeld, Lori schreef die mail “ik heb een #MeToo ervaring gehad”. Oké, niemand wist wat ze precies bedoelde, maar iedereen weet wat er aan de hand is. Je hoeft niet te zeggen “Jan heeft zijn hand in mijn broek gestoken,” maar je kan zeggen “ik heb een #MeToo situatie meegemaakt.” [...E]r is een taal gevonden. We kunnen ons uitspreken.⁹³

Jezelf uitspreken blijft een moeilijke kwestie. Sensoa, een Vlaamse organisatie die zich bezighoudt met seksuele gezondheid, ontwikkelde een vlaggensysteem dat als tool gebruikt kan worden om organisch grenzen aan te geven. Men werkt dan met anekdotes die getoetst kunnen worden aan de hand van zes criteria: wederzijdse toestemming, vrijwilligheid, gelijkwaardigheid, leeftijd of ontwikkeling, context en zelfrespect.⁹⁴ Deze aspecten bewijzen de complexiteit van grenzen en hoe nodig het is om het herkennen ervan vroeg aan te leren. Wanneer wordt onderwezen over grenzen aangeven, is het belangrijk om het ook over verantwoordelijkheid te hebben. Volgens de Genderkamer is het opbouwen van weerbaarheid en het aanleren van taal om grenzen aan te geven ook deel van preventie. Maar aandacht op louter deze twee elementen leggen kan leiden tot *victim blaming*, wat zo sterk aanwezig bleek te zijn. Het is aangeraden om te benadrukken dat je grenzen kan aangeven, maar dat de verantwoordelijkheid ligt bij elke (potentiële) pleger, alsook dat je als omstaander invloed kan hebben op de situatie.

5. Veranderlijke instituten

In de nasleep van #MeToo komt veel verantwoordelijkheid (eindelijk) terecht in de handen van machthebbers en instituten van de podiumkunstensector. Sinds de beschuldigingen tegen Jan Fabre heerst er mediastilte omtrent deze zaak, behalve wanneer hij zijn €927.000 subsidies toch nog kreeg dat jaar.⁹⁵ Op het dak van het Antwerpse conservatorium staat een standbeeld van Jan Fabre dat na deze beschuldigingen bediscussieerd werd, maar het conservatorium bleef stil. In februari 2020 eisten studenten van deze school de stem van Fabre op om hem zich te doen verontschuldigen, door een groot doek met “Sorry” aan dit standbeeld te hangen. Deze performatieve actie is in lijn met de vraag om Fabres koninklijke titels tenminste te bevriezen terwijl het onderzoek loopt.

⁹² Ook gekend als de Sapir-Whorf hypothese, of Whorfianisme. Bijgevolg worden mensen hun perceptie van de wereld bepaald door welke taal zij spreken. Wie bijvoorbeeld een taalkundig onderscheid maakt tussen geel, oranje en rood, zal deze kleuren anders percipiëren die een taal spreekt waar enkel geel en rood worden onderscheiden.

⁹³ Amelie 26 juli 2020.

⁹⁴ Cfr Stevens, 117. Aan de hand van deze zes criteria worden beoordelingen gemaakt met vier vlaggen: groen (aanvaardbare seksuele situatie), gele vlag (lichte vorm van grensoverschrijdende seksuele situatie), rode vlag (ernstige grensoverschrijdende seksuele situatie), zwarte vlag (zwaar grensoverschrijdende seksuele situatie).

⁹⁵ Cfr. “Jan Fabre Krijgt Subsidie En Maakt Danssolo.”

Bron: "Studenten Hangen Vlag Met 'Sorry' Aan Beeld Van Jan

Dat zijn dingen dat ik denk... Allez. Als kunstschool, als kunstinstituut, als deSingel een statement moet maken, dan haal je dat er af.⁹⁶

Het stilzwijgen van een volledig instituut dat ook studenten opleidt tot artiesten die in de podiumkunstenwereld terecht zullen komen, kan veelbetekenend zijn. Het leert hen te zwijgen en neutraal te blijven, wat negatief kan zijn. Volgens het verslag van de Genderkamer is "het gros van de tot nu toe gecontacteerde instellingen" zich nochtans bewust van de "nood en het nut om mee na te denken over het beleid waarbij psychologische veiligheid en integriteit een plek krijgen" op de culturele werkvloer.⁹⁷ Zijn deze gewillig om te veranderen met de tijd, en responsief voor hulpkreten van hun werknemers? Twee deelnemers die gesprekken leiden met directeurs van kunstscholen, gaven een ander beeld over dit bewustzijn en motivatie om verandering te brengen in hun instituten, wat hieronder aan bod komt.

Managers

Het is niet prioriteit op kunstscholen, dat voel je. Ze hebben zoveel te doen en ze moeten zich ook verdedigen, ze hebben ook de subsidies en de raden van besturen, het curriculum, enzovoort. [...] En het instituut gaat dus niet alleen over de directeur, maar de constructie van al die verschillende docenten die andere meningen hebben, andere manieren hebben om naar kunst te kijken, kunst te beoordelen, om te gaan met docenten, methodes hebben, of geen methodes hebben,... En dan heb je ook het administratieve lichaam, en dan heb je de directeur die vaak dan ook niet de enige directeur is, maar er zijn ook opleidingshoofden. Dus dat zorgt er soms voor dat er bepaalde veranderingen heel traag gaan en als je veranderingen aanbiedt, dat je heel veel tegenwind krijgt. [...] Ik begrijp het wel, maar ik heb er soms niet veel begrip voor.⁹⁸

⁹⁶ Emilie 2 juni 2020, over het standbeeld.

⁹⁷ Genderkamer, 11.

⁹⁸ Ilse Ghekiere 9 juni 2020.

Een kunstschool is nooit autonoom, en zelfs de hoofden van zo'n school hebben vaak geen eindbeslissing over wat er in hun school gebeurt.

I think there is in general at least a minimum of willingness to do something about it, because I'm not saying that these directors don't want it to change at all. There are for sure some. [...] But they are very scared to do it too fast and to blow up bridges with people they still need [...] Which is, I think, very problematic. [...] I think schools should be brave enough to say, "we know that there is a need, and we know that it will hurt probably, you have all freedom to criticise anything, publicly, wherever you want." [...] I can tell it's a difficult conversation, but it's also that the pressure from outside is also growing, so they also feel like they cannot *not* be busy with it. Because it's, yeah, it's obvious that the public mentality has changed about this. At least in some departments of society, I would say. But I cannot deny that there are clearly blind spots among them. And that they are also looking at it from a more manager perspective. Like they are managing the school and the school has to work, so the changes should not be too disruptive and should not be too invasive.⁹⁹

Bij één school merkten de twee deelnemers dat ze gestuurd werden door de directeur om uiteindelijk gratis werk te verrichten dat geheel bepaald werd door haarzelf.

what happened there for me was "you are deciding when we can talk, how we can talk, and where we can talk. And you're also deciding what our work should be." And I was really taken aback by that.¹⁰⁰

Wanneer tijdens BlackLivesMatter de trend #BlackOutTuesday ontstond waarbij mensen en instellingen hun profielfoto zwart maakten als steunbetuiging voor BlackLivesMatter, deed deze specifieke school daar aan mee. Anke plaatste een gedetailleerde publieke post gericht aan de school waarin ze vertelde over hoe haar pogingen om een draagvlak in de school te maken en studenten te onderwijzen over grensoverschrijdend gedrag, seksisme, racisme en dergelijke, ze telkens werd tegengehouden door de directeur. Deze post kreeg veel positieve aandacht, maar de school zelf heeft het bericht nooit beantwoord, noch stonden ze meer open om discriminatie op hun school aan te pakken.¹⁰¹

the problem is also that schools want to invest in excellency, in having the most famous teachers, and having great practices for the students. But they are not interested [...] in creating sort of an awareness in the students in sort of how they go out into the field.¹⁰²

Terugkoppeland naar de conclusie dat onderwijs een belangrijk onderdeel van preventie is, lijken de Vlaamse kunstschoolen nog niet in staat om oprecht in te zetten op verandering. Bij de vraag aan Ilse Ghekiere of haar artist-based activistische organisatie Engagement graag gezien wordt bij deze instellingen, is ze ook terughoudend.

We hebben op dit moment wel zo banden met de instellingen en gesprekken die lopend zijn, en dat kunnen kritische gesprekken zijn, maar we hebben wel een relatie met die instellingen. En... Hmm, worden wij graag gezien? (*Lacht*) Ik heb het gevoel dat de instellingen waarmee we in gesprek zijn, dat die wel onze positie... appreciëren. Al is het maar uit beleefdheid. [...] Je ziet dat er een mentaliteitsverandering heeft plaatsgevonden; dat er ook echt wel een *willingness* is om daar over te praten, om ook zich fragieler op te stellen tegenover problemen. [...] Ik denk dat onze grootste opgave

⁹⁹ Anke. Anke & Giulio 29 mei 2020.

¹⁰⁰ Anke. Anke & Giulio 29 mei 2020.

¹⁰¹ Aangezien Anke een pseudoniem is in dit onderzoek, wordt de facebookpost hier niet gelinkt om haar anonimiteit te behouden.

¹⁰² Giulio. Anke & Giulio 29 mei 2020.

nog altijd is, of onze grootste uitdaging of missie is om net in die instellingen en kunstscholen te geraken waar dat er absoluut nog geen gewaarwording is rond deze thema's.

Deze plekken zonder gewaarwording zijn er dus nog, en zijn moeilijker te bereiken.

5.1 Diversiteit

De problematiek van systematische genderongelijkheid in de kunstensector werd eerder omschreven, zonder duidelijke oplossingen. Bij Vlaamse Commissies bijvoorbeeld zijn genderquota's ingevoerd waarbij niet meer dan 60% van commissies hetzelfde geslacht mag hebben.¹⁰³ Kunnen quota's de problemen verhelpen?

op dit moment brengt die #MeToo en feminisme mij in een positie waarvan ik mij heel ongemakkelijk voel. Want als ik wordt uitgenodigd aan tafel om mee te praten in een beleidssituatie – en ik heb dat meegemaakt, van, ik kom praten in het dramaturgisch team, “we zijn heel blij dat we twee vrouwen aan tafel hebben.” En toen heb ik gezegd, “luister, ik ben wel vrouw maar ik hoop dat je me hebt gevraagd aan tafel om wat ik hier te bieden heb als dramaturg. En niet omdat ik vrouw ben.” [...] Ik ben altijd als persoon of als danser, performer, dramaturg mijn persoon geweest en mijn kunnen geweest. En nu opeens ben ik daarbij ook vrouw. En ik weet niet of dat nu voordelig is [...A]ls we kijken naar kwaliteit, dan moeten we kijken naar wat iemand aan potentieel in zich draagt in de functie waarin die wordt gevraagd. En dan zou het echt niet uit moeten maken of die gehandicapt is of niet.¹⁰⁴

De paradox van quota's blijft voor velen een probleem. Puur uitgaande van het idee dat vrouwen moeten aangenomen worden omdat ze vrouwen zijn, verwerpt enige indicatie van talent dat deze vrouwen bezitten. Idealiter zouden dergelijke quota's niet nodig zijn, maar eerder werd al besproken op welke manieren vrouwen systematisch worden achtergesteld in selectieprocedures, en daaraan werden oorzaken gekoppeld als vooroordelen gebaseerd op vrouwelijke stereotypes, en het *similar-to-me* principe dat stelt dat mensen van nature geneigd zijn gelijken te verkiezen.

Een manier om meer diversiteit in de theaterscholen te krijgen, was door vrouwelijke, queer, POC, etc. gastdocenten uit te nodigen. Maar dit zou de problematiek van gender- en machtongelijkheid in stand houden:

bringing in women guest teachers or POC guest teachers, [...] is just a sort of candy to keep you quiet.¹⁰⁵

the solution of guest teachers as a solution for the gender imbalance of the lack of diversity is sometimes brought up, but that also means that the people that would come in with guest teaching would then have a limited time of paid labour, don't have a vast income and that would also still keep the power imbalance within the school big.¹⁰⁶

Gastdocenten werken nog steeds op projectbasis en hebben vaak geen inspraak in hun korte curriculum. Het vaste docentenkorps (veelal mannelijke docenten die al lang in de sector actief zijn) heeft zo meer macht en beslissingsrecht over tijdelijke docenten. Uiteraard is het uitnodigen van gastdocenten positief voor een opleiding, maar het blijkt geen oplossing om genderongelijkheid meer in balans te brengen. Integendeel.

¹⁰³ Van Langendonck.

¹⁰⁴ Helena 28 juli 2020.

¹⁰⁵ Giulio. Anke & Giulio 29 mei 2020.

¹⁰⁶ Anke. Anke & Giulio 29 mei 2020.

Als oplossing voor de *implicit biases* waardoor vrouwen als minder gekwalificeerd worden bevooroordeeld dan mannen, verwees Kunstenpunt naar een nieuwe praktijk in de muziekwereld. Blinde audities bij orkesten wezen uit dat vrouwelijke muzikanten meer kans hebben om aangenomen te worden in een orkest als ze achter een wand spelen. Op zo'n moment ziet de jury niet wie de persoon is, en wordt die louter op muzikale capaciteiten beoordeeld, vrijgesteld van gender, etniciteit, uiterlijk, eventuele beperking, etc. Bij kunsttakken als theater en dans is dit moeilijker te realiseren aangezien fysicaliteit wel degelijk belangrijk is en bij theater vaak de stem gebruikt moet worden, maar ook hier een vorm onderzoeken van blind auditeren kan ervoor zorgen dat artiesten puur op talent verkozen worden. Om discriminatie van vrouwen in topfuncties in de sector tegen te gaan, zouden sollicitaties bijvoorbeeld schriftelijk kunnen verlopen.

5.2 Veranderen?

Okay, institutions are less changeable and moveable than people; but there should be a way to make those institutions also more changeable together with a society and people that are changing.¹⁰⁷

Instituten zijn meer geworteld in hun identiteit en reputatie dan mensen zelf, maar toch is het raadzaam om ook instituten veranderlijk te houden wanneer de tijdsgeest verandert. De meeste instituten (grote theatercollectieven, grote regisseurs en theaterscholen) die nu gecentreerde macht genieten zijn ontstaan rond de jaren '80 van de vorige eeuw; een periode van vernieuwing en experimenteren. Hoewel de theater- en danswereld sindsdien enorm veranderde, alsook onze maatschappelijke normen en waarden, zijn deze "grootten" nog steeds aan de macht in deze instituten die ook nieuwe artiesten opleiden volgens hun klassieke methodes. Zij hebben deze instituten opgebouwd, een identiteit gegeven, en het decennia lang in stand gehouden. Enerzijds maakt dit deel uit van het elitaire gevoel van een *space* waar maar een select aantal mensen binnen kan geraken, en is het deel van de Romantiek aan kunstenaar worden. Anderzijds houdt het deze machtsongelijkheid in stand en blijft die macht al decennia lang gecentreerd.

The problem is that people have been there for long and they inhabited the structure, they made the structure comfortable for themselves and people around them. And we still don't have the strength to just go there and demand those people to get out, because they've been there for thirty years and maybe it's time for them to leave and it's time to bring other people in.¹⁰⁸

I feel that the questioning of those teachers and of the school is sort of also taboo [...] whereas I think it would be such an enrichment, I mean also for the teachers, to question their methods that they have maybe had for thirty years. Why not?¹⁰⁹

I think there is a problem in wanting to put a patch on the structure while we need to rethink the whole structure. Like, the problem is not students versus teachers, the problem is not coordinators versus teachers; the problem is what the structure *is*; it has like an elite form and people are attracted by the fact that only like a handful of people can access a certain space. So this doesn't create in people the urge of changing that, but on the most part creates people just the urge of accessing that space. Because if most of the students or teachers; the people inhabiting that structure, would see the imbalance and would not want to benefit from the imbalance anymore, at that point perhaps we would have a tipping point. Then we would change. But the problem is that, from experience, inside of a structure people perhaps benefit from the imbalance, [...] Therefore why would I work for change when I have the prospect of possible

¹⁰⁷ Anke. Anke & Giulio 29 mei 2020.

¹⁰⁸ Giulio. Anke & Giulio 29 mei 2020.

¹⁰⁹ Anke. Anke & Giulio 29 mei 2020.

[...] “winning” over this.¹¹⁰

Degenen die het hebben opgebouwd, deden dat naar hun eigen model. Dat instituut veranderen kan dus logischerwijs nadelig voor hen uitdraaien, aangezien ze dan mogelijks macht of privileges verliezen. Zolang zij niets te “winnen” hebben bij het veranderen van deze instituten, kan het zijn dat hedendaagse activisten aan een dood paard trekken. Maar “het probleem is wat het instituut *is*,” “het instituut” discrimineert mensen, en het zijn deze onaantastbare, machtige leiders die in staat zijn macht te misbruiken wanneer ze dat willen.

I think that the things that are addressed today in some places would not have been addressed ten years ago [...] And for me, I have a feeling also that the relentless voice of “no we don’t want [change]” is coming from a group of people that were big in the 80s. And this might feel very harsh, but some day they will be gone. And then there will be new people who decide that we don’t do it that way anymore.¹¹¹

Uiteindelijk kwam ook hier de verantwoordelijkheid van een omstaander op: zijn diegenen die nog meedoen in deze instituten medeplichtig?

I’ve been doing this for a year now, and there are people who have been doing this for their whole life and they have seen no change. And so, like, I feel like in the past weeks I’ve suddenly become more radical about not wanting these middle terms of like “yeah we’re going to bring in one female teacher, we’re going to have one lecture on critical thinking” [...] I am done with it; the structure sucks. And entering in a university, you are also participating in that. [...] We are still subscribing to that space. [...] And w]e’ve been seeing people going for an education, people like working and inhabiting a space being traumatised every day, and I mean, I don’t know. I’m just done with it [...] I feel like, I don’t know if we can settle for a middle change or this sort of half, or compromises. I don’t know, I think I have my questions about compromising [...] Or like with a complaint procedure and hearing like “Yeah but at least your complaint reached the top of the ladder,” but you never really received anything back. But then I think, yeah, then it just sucks. Then, pfft, what is this about.¹¹²

“*We are still subscribing to that space*” die mensen onderdrukt en misbruikt. Als de instituten niet oprecht gewillig zijn om systematische discriminatie te verhelpen, moeten we ze dan nog steunen?

5.3 #Unsubscribe

Als we een regisseur met veel (subsidie-)inkomsten en een groot sociaal draagvlak enigszins consequenties geven voor grensoverschrijdend gedrag door niet meer naar hun stukken te kijken, kunnen we dan hetzelfde doen met kunstinstituten? Er zijn veel voorbeelden van zogenaamde *underground scenes* in de kunsten waar queer, vrouwelijke, POC, etc kunstenaars naartoe trekken om buiten de mainstream, discriminerende, witte kunstensector toch kunst te kunnen maken. Moeten de instituten leeglopen voordat deze beseffen dat verandering noodzakelijk is om nog mee te draaien?

- It is interesting to see how many minorities then find their way in an underground scene. And this just shows how things can be done. But this also shows how people are *forced* to do things underground. So, the problem for me... I think alternatives are valid, or at least that’s what I think now. I think it’s valid to say, “I want to go to an institution which is a bit more structured or to a course which is more free.” [...] But I think the problem is [...] that the centrality... it’s there in those universities.

- I think this idea that you would have alternatives for these more rigid constructions would only cause that people who don’t fit into that system would drop out and potentially go somewhere else. But that

¹¹⁰ Giulio. Anke & Giulio 29 mei 2020.

¹¹¹ Anke. Anke & Giulio 29 mei 2020.

¹¹² Giulio. Anke & Giulio 29 mei 2020.

“somewhere else” would not have the same legacy as the schools because they have a history, they have power, they have that name. [...] So that name also has to be accessible for people who don't fit into the systems how they are now. And I really think that it has to change in itself, because I think that the fact that those systems are rigid is because they are built in the ideology of the people who built it in the first place. Which was a very homogeneous group of people. And okay, it was also started in another time; the fact that we're still doing it largely how they were doing it, is super weird.
- It's the idea of the original, the pure, of nature.¹¹³

Als de tegenstem van hedendaagse activisten verdwijnt uit instituten om af te dwingen dat deze veranderen, zullen er nog genoeg kunstenaars zijn die aangetrokken zijn tot deze Romantische vorm van kunst aanleren of uitvoeren, en daar mogelijks ook van profiteren. Het is inderdaad zo dat veel “gevestigde waarden” in de sector verbonden zijn aan deze instituten, dat je enkel op de kunstscholen een diploma kan halen, dat je netwerkmogelijkheden krijgt op een opleiding, dat een kunstschool de financiële middelen heeft om projecten op te starten, etc. Dat wordt bemoeilijkt in een onafhankelijke *underground* omgeving. Overigens: als deze stem verdwijnt, krijgen de instituten net meer macht en verdwijnt de dwang tot verandering. Al is de verandering extrinsiek gemotiveerd; verandering is verandering.

Change has been made, because change was necessary. But I think, of course it's not nearly enough. [...] We are not just talking about taking one person out and taking a person in [...] Like, we are talking about codes, which are completely written in our way of being, of seeing things, of judging things... So, the fact is that I think there should be a higher focus on education, because it's this exactly where those codes are transmitted to children and to students and to teenagers and so on. [...] And of course it can have the effect of sort of startle us and from there we go to another space and we decide to fight for it, but we can also just passively receive those informations and think “this is how it's done.” And I mean, [...] the ones who struggle shouldn't be the ones who have to fight all the time, or be held responsible.¹¹⁴

5.4 De gevestigde kunstenaar als instituut

Jappe Claes een gekend acteur en docent op een theateropleiding, Bart de Pauw één van de bekendste Vlaamse televisiemakers, Job Gosschalk wellicht de meest invloedrijke castingdirecteur in Nederland, Jan Fabre de meest bejubelde Belgische kunstenaar die ook in Hans-Thies Lehmanns *Postdramatic Theatre* meermaals wordt aangehaald om het kernconcept voor hedendaags theater, “postdramatisch theater,” wereldwijd te introduceren.¹¹⁵ De grote gezelschappen of kunstenaars die in opspraak kwamen na #MeToo zijn vaak gevestigde waarden in de sector. Deze ervaring en hun talent maakt van hen vaak begeerde werkplekken voor artiesten. Vaak behoren deze gezelschappen tot “de top,” waar hoge competitiedrang, lange uren, en keihard werken heerst. En dat weerspiegelt zich vaak in de kwaliteit van eindproducten. Wie bij hen wilt werken moet door vuur gaan, anders staan er nog honderd in de rij om je plek in te nemen.

Wanneer zo'n persoon over de schreef gaat, is buiten angst voor repercussies of lijf- en/of emotionele of straffen een reële reden waarom slachtoffers zwijgen. Je hebt zo hard gewerkt om op die plek te komen; wil je dat in gevaar brengen door je daarover uit te spreken? Wat als deze persoon uit de kunstwereld wordt verbannen en deze kunst niet meer gemaakt kan worden? Is die kunst niet te waardevol voor onze cultuur?

¹¹³ Giulio en Anke. Anke & Giulio 29 mei 2020.

¹¹⁴ Giulio. Anke & Giulio 29 mei 2020.

¹¹⁵ Cfr. Lehmann.

niemand wilt [hem verstoten]; hij is ook de *genius* die hij is. Je wilt ook met hem samenwerken. Het is wel hij die die stukken zo in elkaar maakt. Het is ook hij die zo'n sfeer creëert die je uitdaagt om verder te gaan dan je anders... En dat kan ook heel goed zijn, daar kan je ook heel veel van leren. Zonder, zeg maar... Je rekt je grenzen uit maar wel met een bewustzijn van "ik wil dit" of "ik ga daar voor."

Deze regisseurs, televisiemakers, castingdirecteurs en producenten zijn vaak effectief waardevol voor de kunstsector en veel artiesten hebben goede en verrijkende ervaringen met deze mensen. Maar wanneer zo'n persoon grensoverschrijdend gedrag vertoont bij enkele ondergeschikte artiesten, maken we dan een uitzondering voor hen?

Het is bizar wat je iemand toestaat omdat die *heel* erg goed is in z'n werk. Het is bizar op wat voor, vind ik, *pedestal* je iemand zet en wat je accepteert als... Voor mij was het altijd zo "hij is [een genie]" of "hij is mijn regisseur en dit is nu eenmaal hoe hij zich gedraagt." Dus dan accepteerde ik dan. [...] Terwijl, als ik er dan achteraf aan terugdenk, dan denk ik, sommige dingen waren echt zo *ridiculous*, waarom zou je...¹¹⁶

Nee. Het is niet omdat je met [zo iemand] internationaal kan uitpakken dat dat een reden is om... Nee. Dan geef je die man nog meer macht. [...] Er zijn dan nog goeie jonge makers die dan komen [...] Maakt niet uit. Ik denk dan: jammer he. Is dat een reden om iemand er in te houden? Omdat die goed is in zijn job? Nee. Nee. No way. Echt niet.¹¹⁷

stel, je zou iemand vermoord hebben, dan zou niemand denken "Ja maar zijn kunst is wel echt vet... Dus laat hem nog maar even werken."¹¹⁸

Hersenswetenschapper Dick Swaab sprak ook over de complexiteit van het straffen van deze plegers. Zoals eerder aangehaald, stelt hij vast dat straffen bij recidivisten niet veel zin heeft voor de dader, maar dat het wel belangrijk kan zijn als genoegdoening voor slachtoffers, of sommigen zijn zo gevaarlijk dat ze opgesloten moeten worden.¹¹⁹ Dat laatste was bijvoorbeeld het geval bij Jeffrey Epstein en Harvey Weinstein, die beide veroordeeld werden in 2019 en 2020 respectievelijk. In de meeste gevallen, vult Swaab aan, voldoet de aanwezigheid van een derde persoon bij audities of gesprekken voor genoeg controle voor veilige omgevingen. Maar mensen zijn "maar beperkt om te veranderen," ook machtige mensen.¹²⁰ Dit staat ook los van mensen die kunnen veranderen, maar profiteren van hun machtspositie en hun macht in stand houden door machtsmisbruik, seksisme of grensoverschrijdend gedrag. Want #MeToo gaat niet over seks; het gaat over macht hebben en dat in stand houden. Deze personen uit hun positie verwijderen, zegt Swaab, zal ook niet helpen.¹²¹ Alvast niet om seksisme tout court op te lossen. "Onze individualistische maatschappij heeft de neiging om individuele oplossingen te creëren voor problemen die ook een samenlevingsprobleem zijn."¹²² De enige manier om #MeToo te laten werken, is om fundamentele maatschappelijke verandering teweeg te brengen.

¹¹⁶ Amelie 26 juli 2020.

¹¹⁷ Emilie 2 juni 2020.

¹¹⁸ Sarah. Lize en Sarah 13 maart 2020.

¹¹⁹ Swaab qtd. in Den Boer & Van Wijngaarden, 171.

¹²⁰ Swaab qtd. in Ibid., 172.

¹²¹ Swaab qtd. in Ibid., 172.

¹²² Swaab qtd. in Ibid., 172.

6. Externe hulplijnen

Bij de verantwoordelijkheden van organisaties, artiesten en de maatschappij om (idealiter preventief) grensoverschrijdend gedrag aan te pakken werd vaak verwezen naar externe hulpmiddelen. Hieronder volgen één uitgebreide, en enkele zeer korte omschrijvingen van enkele organisaties die ik tegenkwam die expliciet bezig zijn met (o.a.) het aanpakken van grensoverschrijdend gedrag in de kunstensector.

6.1 Engagement

Ilse Ghekiere's onderzoek over grensoverschrijdend gedrag in de danssector bleek het startpunt te worden van wat nu een artist-based organisatie is die seksisme en grensoverschrijdend gedrag aankaart, bespreekbaar maakt en actief aanpakt in de kunstsector.¹²³ Maandelijkse meetings brengen artiesten en/of activisten samen om problematieken te bespreken en actief te zoeken naar oplossingen. Doordat ze een gesubsidieerde organisatie zijn, zijn ze ook een overheidsfunctie die onder andere met Raden van Bestuur, directeurs van kunstscholen, en directeurs van gevestigde kunstinstellingen in gesprek gaan over hun Codes, integriteitsbeleid, enzovoort.

we zijn meer community, maar tegelijkertijd hebben we ook soms dat gezicht dat we kunnen opzetten dat we deel uitmaken van een overheidsplan en dat is wel interessant. [...D]ankzij die omkadering van Engagement kan je gaan praten met directeurs van grote kunstinstellingen om te praten over hun raad van bestuur. [...H]et hielp gewoon dat die [subsidie] er was, dat er een beetje een druk achter was, dat het niet enkel facebook was waar we “samen” op de MeToo-beweging aan het spelen waren. Maar dat we ook eigenlijk de kans hadden om ons te organiseren: een website maken, tools verzamelen, een statement schrijven, gesprekken starten met vakbonden en sociale fondsen, etc.¹²⁴

Al sinds Ghekiere's eerste artikel “#WeToo” focust Engagement op de structurele, onderliggende problemen van seksisme, eerder dan bij anekdotes en specifieke gebeurtenissen te blijven.¹²⁵ Persoonlijke verhalen schetsen een probleem zeker, en de Genderkamer erkende dat veel slachtoffers pas beseften dat een persoonlijke grens overschreden was toen ze zich konden identificeren met een andere getuigenis.¹²⁶ Maar preventieve maatregelen zijn doelgerichter wanneer ze gestoeld zijn op het maatschappelijk niveau van de problematiek. Zo ontvangen ze ook slachtoffers die hun verhaal willen doen, of mensen die vragen hebben over de procedure die ze kunnen volgen, mensen die doorverwezen worden naar een ombudspersoon, een psycholoog, een traumatherapeut, advocaat, etc. “Wat je doet bij zo'n gesprekken,” zegt Ghekiere, “is kijken van ‘wat heb jij nodig als persoon met deze ervaring? Wat wil je er uit krijgen?’”¹²⁷ Door hun overheids subsidies kunnen ze deze gesprekken gratis aanbieden, wat een laagdrempelige en toegankelijke optie is voor slachtoffers. Daarnaast zetten ze ook acties op zoals maandelijkse meetings, Skill Shares (workshops omtrent het thema), maken ze een magazine, delen ze bruikbare tools op hun website,¹²⁸ hebben ze werkgroepen rond diversiteit in instellingen enerzijds en rond kunsteducatie anderzijds.

Daarenboven zorgen ze voor bemiddelingen tussen slachtoffers en daders, maar het is ook voorgekomen dat ze publiek moesten gaan met een aanklacht. Dit publiek aanklagen, wat vooral

¹²³ Ghekiere (2017).

¹²⁴ Ilse Ghekiere 9 juni 2020.

¹²⁵ Ghekiere (2017).

¹²⁶ Genderkamer, 7.

¹²⁷ Ilse Ghekiere 9 juni 2020.

¹²⁸ “Tools & Links.”

gelinkt wordt aan de MeToo-beweging en ook deel van de kritiek erop is, is slechts een methode. Uiteraard hoort men niets over het merendeel aan dossiers die door middel van interne gesprekken bemiddeld worden, maar ook dit is een verdienste van de feministische stroomversnelling uit 2017. Anders dan de *calling-outs* uit hoofdstuk 2,¹²⁹ wordt overgegaan op de publieke aanklacht pas wanneer meerdere interne pogingen ondernomen werden om aanklachten met de dader zelf op te lossen.

Publieke kritiek is iets helemaal anders dan “we gaan eens aan tafel zitten en een kritisch gesprek hebben.” En dat heeft te maken natuurlijk met de schijn/reputatie, met het beeld dat ook instellingen willen hebben, [...]instellingen hebben zeker schrik voor een negatief beeld; zeker nu, en ook zeker nu met subsidies enzovoort. [...] Eerst intern proberen op te lossen, zien hoe de reactie daar is. En dan, als dingen echt niet bewegen [...] Dus die *name and shaming* publiekelijk... Uiteindelijk hebben we dat maar enkele keren gedaan tot nu toe. En dat was echt omwille van hele specifieke redenen, na heel lang praten met die mensen.¹³⁰

6.2 Andere initiatieven

Er zijn nog enkele andere initiatieven die mee inzetten op structurele verandering. Een eerste is het Vlaams meldpunt 1712, een hulplijn voor vragen over geweld, (seksueel) misbruik en kindermishandeling. Dit meldpunt lanceerde 5 oktober 2020 #Kijknietweg in samenwerking met de Genderkamer om de rol van omstaanders aan te kaarten.¹³¹ De boodschap is om niet weg te kijken en grensoverschrijdend gedrag te confronteren. Een Nederlands meldpunt, MORES.online werd gecreëerd in 2018 als centraal meldpunt voor klachten uit podiumkunsten-, film- en televisiesector. Hier zijn twee vertrouwenspersonen aangesteld (een man en een vrouw) om met klachten over integriteitsschendingen, discriminatie en (seksueel) machtsmisbruik om te gaan.¹³²

Vervolgens is er de Genderkamer, een onderdeel van de Vlaamse Ombudsdienst die instaan voor gelijke behandeling op grond van geslacht, genderidentiteit of -expressie. Zij schreven een jaarverslag na hun eerste jaar werken rond #MeToo, wat veel inzichten bood voor dit onderzoek. Zij verwezen ook naar Sensoa's vlaggensysteem. Sensoa werd opgericht in 2001 en creëert tools en instrumenten voor preventie en crisiscommunicatie in samenwerking met o.a. (jeugd)welzijn, sport en onderwijs.

Als laatste is er de Fair Practice Code, zowel in Vlaanderen als Nederland actief. Dit betreft zowel correcte financiële verloning, alsook solidariteit, duurzaamheid, transparantie, vertrouwen en diversiteit; allemaal zaken die in dit hoofdstuk besproken zijn. In subsidieaanvragen zijn collectieven en instellingen nu verplicht aan te geven hoe ze zich aan de Fair Practice Code gaan houden.

Er is nog veel ruimte voor verbetering, maar er is een zichtbare verandering in bewustzijn en op zijn minst de wil om te veranderen bij instituten.

¹²⁹ Cfr. pagina 41.

¹³⁰ Ilse Ghekiere 9 juni 2020.

¹³¹ Valcke; Martin.

¹³² Mores.

Conclusie

Dit onderzoek bestudeerde de huidige situatie van (seksueel) grensoverschrijdend gedrag en seksisme in de podiumkunstensector, welke maatschappelijke en/of sectorspecifieke beschermingsmechanismen deze in stand houden, en wat er nog kan veranderen volgens artiesten uit het veld. De contextuualisering van de recente opkomst van het online feminisme bekeek welke getuigenissen tot welke transnationale discussies leidden. Vervolgens werd dieper ingegaan op de oorzaak van deze getuigenissen; door een analyse van de actuele Westerse maatschappij aan de hand van psychologische, sociologische, juridische, seksuologische en feministische invalshoeken werd onderzocht hoe seksisme en (seksueel) grensoverschrijdend gedrag anno 2020 nog steeds systematisch voorkomen ondanks vier feministische golven en de schijn dat gendergelijkheid bereikt is. Daarin werden twee grote invloeden op systematisch seksisme besproken: enerzijds macht, dat doorgaans aan mannen wordt toegeschreven, en anderzijds zwijgen, dat slachtoffers wordt opgelegd door hun dader, de maatschappij of het slachtoffer zelf. Deze discoursanalyse stelde zich op Foucaults theorieën maar werd gemoderniseerd door recentere en invloedrijke stemmen als Rebecca Solnit, Carla Goosen, Liesbet Stevens en Roxanne Gay.

Ook uit veldonderzoek gebaseerd op krantenartikelen en opiniestukken inzake #MeToo viel op dat misconcepties over de beweging – zaken als valse verkrachtingsmeldingen en *cancel culture* of een “heksenjacht” – als verdedigingsmechanisme worden gebruikt om emancipatie in de kiem te smoren. Ridiculisering of bedreiging van een slachtoffer wanneer die getuigt hebben hetzelfde effect, en weerhouden andere slachtoffers zelfs van getuigen. Ook wanneer een slachtoffer de moed heeft om naar hulpdiensten te gaan, bleek dat politiediensten en juristen weinig steun bieden aan slachtoffers van seksueel geweld.

In de kunstensector zijn seksisme en (seksueel) grensoverschrijdend gedrag ook systematisch aanwezig, vooral op plekken met hoge competitie, wat de kunstensector doorgaans is. Zowel in het werkveld als theater- en dansscholen komen discriminatie en machtsmisbruik voor, en kunnen velen die niet geprivilegieerd zijn (die geen witte, heteroseksuele, middenklasse valide cisman zijn) niet meedraaien. Het ons-kent-onsprincipe regeert in de sector, en aangezien enerzijds mensen homofiele keuzes maken in tewerkstelling, en anderzijds nog veel stereotypes en vooroordelen over vrouwen leven, genieten mannen een grotere kans om topfuncties te bekleden. Regisseurs en choreografen zijn voornamelijk mannelijk; vrouwen worden vooral als danseres of actrice beschouwd. Hoewel de cijfers van theaterscholen een grote meerderheid aan vrouwelijke studenten aantonen, vermindert dit duidelijk in de sector zelf. De sector betreden als vrouw is moeilijker dan als man, en het aantal vrouwelijke artiesten boven de 35 jaar neemt bovendien zichtbaar af.

Risicofactoren uit een toxisch klimaat die (seksueel) grensoverschrijdend gedrag en seksisme in stand houden, zijn onder andere: kleine communities, financiële onzekerheid, tijdelijke of geen contracten, weinig alternatieven in de sector, duidelijke machts hiërarchieën met nieuwe artiesten als ondergeschikten, en de fysieke en emotionele aard van de discipline. Als seksisme en machtsmisbruik aangeleerde gedragingen zijn, dragen mediarepresentaties, canonieke teksten en stereotype vrouwenrollen mee aan vooroordelen tegenover actrices. Wie telkens verplicht wordt zich te conformeren naar geseksualiseerde vrouwenrollen, wordt potentieel als actrice ook als ondergeschikte

behandeld. Ook de kunstscholen leren artiesten principes aan zoals “alles voor de kunst” en dat je als artiest geen gêne mag hebben. Dit kan ervoor zorgen dat enkel de meest gewillige en kritiekloze artiesten de sector kunnen binnenstromen en wanneer zij in een toxisch klimaat terechtkomen, is er een reëel gevaar van grensoverschrijdend gedrag. Wanneer een gevestigde maker bewust macht misbruikt of artiesten manipuleert (bijvoorbeeld door *grooming*, *gaslighting* of door te dreigen met ontslag of iemand “te breken” als ze niet ingaan op bepaalde niet-artistieke voorstellen), blijkt er nog onvoldoende veiligheid voor slachtoffers, noch voor omstaanders, om zulk gedrag te confronteren. Dit uit zich ook bij kritische artiesten die het gedrag confronteerden en bijgevolg werden ontslagen. Zo blijft de vicieuze cirkel intact.

Op de vraag wat nog kon veranderen, was bijna unaniem het antwoord te herleiden naar veiligheid. Dit kan bereikt worden door helder door te verwijzen naar plekken van nazorg, alsook door middel van transparantie inzake machtsverschillen (i.e. docent-studentsituaties), en ook dat er afspraken gemaakt worden bij repetities. Dit kan afspraken omtrent persoonlijke grenzen betreffen, maar ook dat er transparant wordt gecommuniceerd wat er bijvoorbeeld van een intieme scène verwacht wordt zonder dat artiesten voor verrassingen komen te staan. Daarnaast is het opstellen van Codes en gedragsregels op het werk zinvol, maar indien de Codes niet worden gepraktiseerd, verliezen ze hun waarde. Dit blijkt nochtans soms het geval te zijn; sommige instituten stellen Codes op om administratief “in orde” te zijn wegens externe druk, zonder deze effectief na te leven om veiligheid te creëren.

Het aanstellen van externe personen om de veiligheid te bewaken en een duurzame werkomgeving te creëren, bleek niet voor iedereen wenselijk. Geen enkele deelnemer had al een vertrouwenspersoon benaderd, ook al waren enkelen slachtoffer van zwaar grensoverschrijdend gedrag en seksuele intimidatie. Deelnemers gaven aan eerder met collega’s of vrienden te zullen praten. Een verklaring hiervoor kan zijn dat veel slachtoffers deze externe instanties niet vertrouwen omdat er geen heldere taakomschrijvingen zijn, of deze persoon onvoldoende neutraal zou zijn.

Vervolgens werd het voorstel gedaan om een psycholoog aan te nemen in gezelschappen en scholen. Acteren en dansen zijn vaag begrensde beroepen waarbij men werkt met het eigen lichaam en eigen emoties. Heftige scènes waarbij een acteur “ver moet gaan” zouden mogelijks veiliger verlopen binnenin therapeutische omgevingen, maar kunstdocenten en regisseurs zijn geen therapeuten. Een mogelijke oplossing is iemand aan te stellen waar artiesten vrijblijvend naartoe kunnen voor emotionele ondersteuning. Dit werd vergeleken met een fysiotherapeut, wat overigens wel is genormaliseerd onder artiesten, die fysieke blessures verhelpt. De consensus onder deelnemers luidt wel: als je echte psychologische hulp nodig hebt, doe je dat in je eigen tijd. Een psycholoog zou tevens aangesteld kunnen worden om artiesten copingmechanismen aan te leren en zo ook preventief in te zetten op veiligheid. Maar privéproblemen zouden beter bij een externe psycholoog buiten de werkuren verholpen worden.

Als derde externe oplossing werd een intimiteitscoördinator voorgesteld, een concept uit Hollywood dat ook in de Nederlandse filmwereld werd geïntroduceerd. Maar hieruit ontstonden twijfels of het choreograferen van seksscènes een actrice niet des te meer objectieveert, en of de nood van een intimiteitscoach niet symptomatisch is aan slechte communicatie met een regisseur. Het concept komt echter meer overeen met de taak van een stuntcoördinator die een vechtsceïne zou begeleiden, waarbij een intimiteitscoördinator zorgt dat afspraken nageleefd worden, dat enkel afgesproken

lichaamsdelen gezien worden, en iedereen zich veilig voelt. De attitude tegenover een intimiteitscoach bleef terughoudend onder deelnemers.

Velen bevestigden dat een dramaturg (één van) deze taken zou kunnen vervullen omdat een dramaturg vaak aanwezig is in een creatieproces en een zekere autoriteit heeft in het team. Een dramaturg is bovendien vaak aanwezig en heeft de taak met een objectieve blik het proces te volgen, dus kan een dramaturg uit zichzelf handelen als die denkt dat iemand zich niet comfortabel voelt. De keerzijde aan een dramaturg deze functie te geven, is dat die dicht bij een regisseur staat en hierdoor misschien, net als een vertrouwenspersoon in een instituut, niet vertrouwd wordt.

Veel deelnemers hamerden op communicatie als belangrijkste tool, al dan niet bewaakt door een extern persoon. Dit betreft bijvoorbeeld in- en uitchecken op repetities door te bevragen hoe artiesten repetities ervaren, alsook door te communiceren dat iedereen elkaars gedrag kan aanspreken als dat nodig is, zonder repercussies. De rol van de omstaander is cruciaal in het bevechten van seksisme en grensoverschrijdend gedrag. Dit is een collectieve inspanning, en er wordt aangeraden dat *anciens* in de sector hun verworven stem gebruiken om ook nieuwkomers te beschermen zodat zij voor zichzelf kunnen opkomen. Als instituut is het essentieel om actief in te zetten op het bestraffen van ongewenst gedrag, en niet de slachtoffers wiens getuigenis de identiteit van het instituut kan besmeuren. Er wordt verzocht het welzijn van werknemer boven het imago van het instituut te plaatsen. Daarenboven zouden instituten er baat aan hebben standpunten in te nemen tegen laakbaar gedrag en machtsmisbruik, en is het af te raden om enkel aan performatief activisme te doen terwijl er intern niet actief wordt gewerkt om een duurzame omgeving te creëren.

Volgens twee vrijwilligers bij Engagement Arts die zich bezighouden met kunsteducatie, bleek dit een reële valkuil te zijn van veel instituten. Zij gaven dan ook de raad mee om instituten mee te veranderen met de tijdsgeest, en minder vast te houden aan klassieke identiteiten die bij de start van dat instituut werd opgebouwd. Zo is het ook wenselijk in te zetten op diversiteit maar, en dit klinkt paradoxaal, dit niet louter voor het label “Diversiteit” te doen. Wie een divers en multiculturele kunstwereld wilt, moet daar tijdens de opleidingen ook op inzetten. Quota’s kunnen een tijdelijke oplossing zijn, maar best voorkomt men dat vrouwen aangenomen worden louter omdat ze vrouw zijn. Gastdocenten lijken ook een goede oplossing, maar houden eigenlijk machtsongelijkheid in stand. Het grote verlangen is om de instituten steeds te modelleren naar de huidige tijdgeest en om de gecentreerde macht van de instituten terug te verdelen over het brede spectrum van deze veelzijdige podiumkunstensector. Te veel macht op één plek, zijnde een instituut of één persoon, is een zichtbare risicofactor voor machtsmisbruik.

Er zijn ook enkele externe hulplijnen opgekomen die zich specifiek bezighouden met (seksueel) grensoverschrijdend gedrag, zoals Engagement Arts, Mores online, 1712, de Genderkamer, Sensoa, en de Fair Practice Code. Een duidelijke en laagdrempelige verwijzing naar deze instanties door werkplekken wordt geadviseerd.

Voorstel voor verder onderzoek

Deze scriptie heeft zich afgebakend tot onderzoek van gendergerelateerd machtsmisbruik en (seksueel) grensoverschrijdend gedrag in de podiumkunsten. Tijdens het onderzoek waren er nog enkele interessante sporen waar ik niet kon op ingaan, maar mogelijk inspiratie kunnen bieden voor verder onderzoek.

1. Door te focussen op gendergerelateerd machtsmisbruik, specifiek met vrouwen als ondergeschikte, sloot ik situaties uit waarbij machtsmisbruik voorkomt tussen mannen onderling, tussen vrouwen onderling, of met een vrouwelijke dader en een mannelijk slachtoffer. Dit was niet uit ontkenning van het bestaan van mannelijke slachtoffers, noch het bestaan van vrouwelijke daders. Hoe krijgt machtsmisbruik vorm bij deze verhoudingen die minder aandacht in academische beschouwingen krijgen?
2. Bijgevolg kan onderzocht worden of seksueel grensoverschrijdend gedrag, seksuele intimidatie en machtsmisbruik überhaupt een gegenderde kwestie is, al dan niet een universeler dominant-ondergeschiktekwestie. Gender is namelijk maar één aspect van machtsmisbruik.
3. Er is ook een verontrustende hoeveelheid aan misbruik van non-binaire, person-of-colour, queer, en transseksuele artiesten in de kunstensector. Worden hun problemen erkend? Is er specifiekere hulp nodig voor deze slachtoffers?
4. Hoe is kunst zelf veranderd na #MeToo? Ondertussen komen theaterstukken op die specifiek gaan over seksuele intimidatie in de kunstensector. Neem bijvoorbeeld de recente voorstellingen *Libération* (2019) van Tabitha Cholet, *Let Me Tell You Something You Already Know* (2020) van Merel Severs, of *Casting "The Pass"* (2020) van Het Zuidelijk Toneel die allen #MeToo als thematiek hebben, al dan niet gebaseerd op persoonlijke getuigenissen.¹ Dit zou eerder aansluiten op voorstellingsanalyse.
5. Dit onderzoek begrenste de zoektocht naar deelnemers in artiesten die in een gezelschap werk(t)en met een hiërarchie. Onlangs ontstaan echter steeds meer collectieven; gezelschappen van vaste acteurs en/of dansers die zonder vaste regisseur werken. Dit zijn speler-makers die de kern van het gezelschap vormen, en af en toe gastregisseurs uitnodigen om samen te werken. Kan dit ook een oplossing zijn voor de risicofactor van gecentreerde macht? Is grensoverschrijdend gedrag en seksuele intimidatie ook aanwezig bij gezelschappen waar artiesten (in theorie) gelijkwaardig zijn?

Om af te sluiten, wens ik nog te benadrukken dat er veel veranderde op relatief korte tijd, en dat er op zijn minst een bewustwording is gecreëerd op veel plekken in de sector. Plekken waar macht bewust misbruikt wordt zijn in de minderheid; er zijn vele andere gezelschappen waar de Fair Practice Code op meerdere domeinen nageleefd wordt. Er is nog een lange weg te gaan, maar de verwezenlijkte verandering is in ieder geval ook voelbaar.

er is een lange feministisch strijd geweest, en, ja, die feministische strijd is nog niet gestreden. [...] Ja, ik ben zo één van de mensen die hoopvol is. [...] Dat is tegenwoordig niet zo populair in de activistische... (*lacht*) *realms*. [...] voor mij, hoopvol is als je ziet dat er dingen bewegen en... Ja, ergens sta ik er ook in met een soort optimisme van "oké! Gewoon blijven gaan."²

¹ Voor *Libération*, cfr. Fox; voor *Let Me Tell You*, cfr. "Let Me Tell You"; voor *Casting "The Pass"*, cfr. "Casting 'The Pass'."

² Ilse Ghekiere 9 juni 2020.

Dankwoord

Deze scriptie was een oefening in geduld en reflectie. Om een zo complex mogelijk beeld te krijgen van wat zich afspeelt in de MeToo-discussie, werden ook veel bronnen geraadpleegd waar ik me door moest wurmen met enkele adempauzes, veel gefrons en gezocht, en pogingen om tot de kern van soms impliciet of expliciet seksistische denkwijzen te komen om het te begrijpen. Dit in tijden van een uitzonderlijke lockdown, had ik in het begin van dit scriptietraject niet kunnen inbeelden. Deze scriptie was zeer persoonlijk voor me, en ik kwam vaak mezelf en mijn eigen principes tegen. Ik wil mijn geweldige moeder bedanken, die me gered heeft van bitterheid door haar emotionele steun en afleiding met heerlijk beschamende TV-shows. Mijn zussen wil ik ook bedanken voor hun eeuwige aanmoediging in alles wat ik doe.

Aan mijn begeleidster Kati Röttger: bedankt om in mijn associatieve interesses een rode draad te vinden die leidde tot een haalbare academische studie. Ook toen ik in een situatie terecht kwam waar het onderwerp een persoonlijk probleem werd, nam je me onder je vleugel en voelde ik me gesterkt *to practice what I preach*. Danke schön.

Aan alle sterke vrouwen en man die me vertrouwden met hun persoonlijke verhalen en perspectieven; zonder jullie was deze scriptie letterlijk niet gelukt. Lize, Sarah, Anke, Giulio, Melissa, Emilie, Geneviève Lagravière, Ilse Ghekier, Amelie en Helena, ik hoop oprecht dat ik jullie correct en voldoende kon representeren in dit onderzoek. Ik stond elke keer opnieuw versteld van hoe open iedereen naar me toe was, en daar ben ik enorm dankbaar voor.

Aan Emma, Heleen, Merel, Maeva, Marit en Aus; bedankt voor alle goede raad, al het sparren op café en coronaproof online, en voor het aanmoedigen wanneer ik het nodig had. Jullie zorgden ervoor dat het proces van een scriptie schrijven tijdens een maandenlange lockdown minder eenzaam was.

Bijlage

Verklarende woordenlijst

Aangezien de MeToo-beweging de katalysator was voor een wereldwijde herdefiniëring van termen en gedragingen zoals we ze kenden, is deze woordenlijst uitgebreider dan ik ze een paar jaren geleden zou gemaakt hebben. Basistermen zijn hierin ook opgenomen (zoals bijvoorbeeld Gender, Seksueel Misbruik, en dergelijke) om vanuit een tabula rasa opnieuw te bouwen aan een inclusiever en genuanceerdere (her)definiëring van sociale, maatschappelijke en strafrechtelijke termen.

Agency	De mogelijkheid om autonoom te leven en vrij keuzes te maken. (Zie ook <i>voice</i> .)
Bechdel test	Een maatstaf voor vrouwenrepresentatie in fictie. De enige vereiste om te slagen voor de Bechdel test is dat er ten minste twee vrouwelijke personages met een naam tegen elkaar spreken zonder dat het gesprek over mannen gaat. Deze test heeft geen betrekking op hoe vrouwen gerepresenteerd worden; enkel aanwezigheid wordt getoetst.
Bystander indifference	In psychologie wordt gesteld dat de aanwezigheid van omstaanders ontmoedigt en persoon in nood te helpen. Hoe meer omstanders, hoe kleiner de kans dat iemand hulp biedt. Ook bekend als <i>bystander effect</i> of <i>bystander apathy</i> .
 Casting couch	de praktijk waarbij een machtige producer of regisseur hun macht misbruikt om aankomend kunstenaars seksuele diensten te laten uitvoeren in ruil voor een rol. Deze seksuele gunsten hebben niets met kunstenaarschap te maken, en zijn puur machts-misbruik. Wie er niet aan meedoet, krijgt geen job aangeboden.
Catcalling	De handeling van het roepen van intimiderende, vaak seksueel suggestieve, bedreigende, of spottende opmerkingen naar iemand in publieke sfeer.
Cisgender	Een persoon wiens genderidentiteit overeenstemt met het biologische geslacht. Niet transgender.
Dark number	Het geschatte aantal slachtoffers dat geen melding maakt van verkrachting. Volgens Liesbet Stevens is het dark number 90%, en meldt slechts 10%. Cijfers die vertellen over de hoeveelheid verkrachtingsslachtoffers houdt best dit <i>dark number</i> in rekening.
Gatekeeping	Een <i>gatekeeper</i> is een persoon die de toegang bewaakt tot iets. Letterlijk is dit een <i>bouncer</i> , maar kan ook abstracter zijn zoals een regisseur die nieuwkomers “maakt of breekt.” Deze <i>gatekeeper</i> beslist wie status of geld kan vergaren.
Gaslighting	Een manipulatietechniek waarin de <i>gaslighter</i> (al dan niet bewust) tracht een ander ervan te overtuigen dat “zijn/haar/hun reacties, percepties, herinneringen of overtuigingen niet alleen verkeerd, maar ongegrond zijn.” ¹ Dit gebeurt bijvoorbeeld door te zeggen dat het maar een compliment of grapje is, dat het niet zo erg is, dat überhaupt niet gebeurt, of zelfs dat de persoon het zelf wil.
Date rape	Een verkrachting die plaatsvindt tussen twee (of meerdere) mensen waar een potentiële romantische en/of seksuele verhouding ontstond, en één persoon de andere verkracht. Dit omvat vaak alcohol of een andere <i>date rape drug</i> (i.e. Rohypnol, Zolpidem). Term gemunt door Susan Brownmiller in 1975.

¹ Abramson, 2. Eigen vertaling.

Gender	Een term die met de jaren complexer wordt om te definiëren. Gender, anders dan sekse, is een sociaal construct eerder dan biologisch bepaald. Waar een geslacht bij de geboorte wordt toegekend als eender “man” of “vrouw”, is de genderconstructie “mannelijk” en “vrouwelijk” complexer en gelinkt aan sociale en culturele verschillen van een maatschappij. Recent wordt gender als een spectrum voorgesteld, niet meer als binair systeem, waarbij mannelijk en vrouwelijk als twee uitersten worden gezien. De nieuwe genderidentiteiten hebben <i>an sich</i> niets te maken hebben met de gevestigde ideeën over mannelijk en vrouwelijk, en bevatten nu ook non-binair, genderfluïde, transgender, <i>genderqueer</i> , <i>gender nonconforming</i> , etc. Ook wordt er meer aandacht gespendeerd aan genderidentiteit en genderexpressie, dat losstaat van het biologische geslacht.
Generatie X	Mensen die geboren zijn in de jaren 1960 en 1970. (Zie ook <i>generatie Y</i> .)
Generatie Y	Mensen die geboren zijn in de jaren 1980 en 1990. (Zie ook <i>generatie X</i> .)
Grooming	Wordt grotendeels gebruikt om <i>child grooming</i> aan te duiden. Dat is de handeling om een emotionele connectie en vertrouwensband met een kind (en vaak diens ouders) op te bouwen met het doel van kindermisbruik. Dit komt ook onder volwassenen voor, vaak met emotioneel beschadigde en/of verstandelijk beperkte mensen.
Implicit bias	Onbewuste, cognitieve vooroordelen die beïnvloeden hoe we mensen uit een bepaalde groep percipiëren. Deze cognitieve schema’s bepalen onze verwachtingen voor vrouwen en mannen, en kunnen beïnvloeden hoe we hun werk beoordelen, hun kwaliteiten en talenten, alsook de aspiraties die mannen en vrouwen ontwikkelen. (Bron: “Waarom vrouwen”. ²)
Intersectioneel denken	<i>Zie kruispuntdenken.</i>
Kruispuntdenken	Bij kruispuntdenken wordt rekening gehouden met de invloed van de volledige complexiteit van <i>nature</i> en <i>nurture</i> , en stapt dus verder dan een eenzijdig verklaringsmodel. Zo gaat feminisme bijvoorbeeld niet enkel over vrouw-zijn, maar er wordt ook rekening gehouden met de complexiteit van plaats, genderidentiteit, etniciteit, seksuele voorkeur, religie, etc. Een persoon wordt geconstrueerd door invloed van al deze invalshoeken, en op basis van die complexiteit wordt ons een maatschappelijke positie toegewezen die wederom bepalend is voor onze identiteit. Op basis van die kenmerken te onderzoeken is men in staat een machtsanalyse te maken en is men zich bewust (aan het worden) van geprivilegieerde kenmerken. (Zie ook <i>intersectioneel denken</i> .)
Patriarchaat	Oorspronkelijk verwijst een patriarchaat naar een maatschappelijk systeem waar de vader, of oudste man, hoofd van de familie is. Aan de hand van machtsanalyse (zie <i>kruispuntdenken</i>) zien we dat de witte cisgender heteroseksuele man aan het hoofd staat van de maatschappij, en alle andere complexe individuen minderwaardig zijn. Bovendien verwijst patriarchaat ook naar de strikte controle over de vrouwelijke seksualiteit om mannelijke dominantie te bevorderen. (Zie ook <i>rape culture</i> .)
Pornificatie	De methode waarmee kenmerken of cinematografische elementen uit pornografie worden overgenomen in een niet-pornografisch mediaproduct. Kenmerkend is de objectivering van de vrouw. (Zie ook <i>Seksualisering</i> .)
Meme	Een medium om bepaalde culturele ideeën, praktijken, of symbolen te verspreiden door middel van imitatie binnenin een cultuur. Soms is deze cultuur simpelweg “sociale

² Robeyns.

media”, waarin mensen wereldwijd tot deze zelfde cultuur behoren en dezelfde symbolen herkennen. Memes worden tegenwoordig alsmaar politieker en zetten aan tot nadenken aan de hand van genuanceerde humor of antihumor. (Zie ook *viraal*.)

Micro-agressie	Een dagelijkse, subtiele, al dan niet intentionele interactie of gedraging die uit een bepaald vooroordeel of (<i>implicit</i>) <i>bias</i> voortkomt, grotendeels tegenover gemarginaliseerde groepen. Bvb.: zeggen dat een zwart persoon goed Nederlands spreekt, dat een homofiele man netjes is, het extra in de gaten houden van een buitenlands persoon in een winkel. Het verschil met bot racisme, seksisme of homofobie is dat de pleger zich er vaak niet bewust van is dat deze <i>bias</i> gedrag beïnvloedt.
Sekse	Biologisch aangewezen geslacht. (Zie ook <i>Gender</i> .)
Seksisme	Seksisme is (1) een “geheel van overtuigingen over de geslachten” en de relatie daartussen, waardoor een “objectieve hiërarchische verhouding tussen beide geslachten” ontstaat die ook wenselijk wordt geacht. ³ (2) Een handeling in het openbaar die is gebaseerd op dat “ongerechtvaardigd onderscheid tussen de geslachten en die nadelige gevolgen heeft voor één of meerdere leden voor één van beide geslachten.” ⁴ Het verwijst voornamelijk naar de benadeling van vrouwen als minderwaardigen.
Seksualisering	Verwijst naar het mechanisme waarbij alles tot een seksueel ‘iets’ wordt herleid. ⁵ (Zie ook <i>Pornificatie</i> .)
Seksueel misbruik	Het gebruik maken van de seksuele lichaamsdelen van een mens, zonder diens toestemming of zelfs weten. De persoon geeft hiervoor geen toestemming of is niet in staat toestemming te geven. Er is fysiek contact, maar geen penetratie. Het is steeds machtsmisbruik, en de grenzen tussen acceptabel en seksueel misbruik kunnen afhangen van personen en de omstandigheden. ⁶ (Zie ook <i>seksuele intimidatie</i> en <i>verkrachting</i> . Deel van seksueel geweld.)
Seksueel grensoverschrijdend gedrag	Overkoepelende term voor elk soort (fysiek of verbaal) gedrag dat seksueel van aard is en de grenzen van een persoon overschrijdt. De term impliceert een “grens” als hoofdindicator, wat een uiterst persoonlijk gegeven is. Een strafbare vorm van seksueel grensoverschrijdend gedrag is een zedendelict, maar ook elke niet-strafbare vorm van overschrijdend gedrag valt hier onder (i.e. seksuele opmerkingen, seksuele aanrakingen, etc.). Men spreekt van grensoverschrijdend gedrag indien minstens één van volgende kenmerken niet vervuld is: (1) alle partijen geven toestemming; (2) alle partijen participeren vrijwillig in het gedrag, niemand is onder druk gezet; (3) alle partijen zijn gelijkwaardig, hebben een gelijke machtspositie; (4) betrokken partijen zijn voldoende ver in hun ontwikkeling om autonome keuzes te maken; (5) het gedrag vindt plaats binnen een toegestane context (i.e. niet in een park, niet op een trein, etc.); (6) niemand stelt gedrag dat kan schaden op fysiek, emotioneel of psychisch vlak. Wanneer aan de eerste drie kenmerken niet voldaan wordt, is er sprake van <i>seksueel misbruik</i> . ⁷
Seksuele intimidatie	Bij seksuele intimidatie is er geen sprake van fysiek contact. Seksuele intimidatie omvat elke ongewenste, vaak herhaalde en onbeantwoorde of afgewezen seksuele uitnodiging of vraag naar seksueel contact, ongewenste seksuele aandacht, verbale seksuele insinuaties of opmerkingen, of dreiging met of tot een seksuele daad. Voorbeelden zijn

³ Uit het rapport van Magda Michielsens, Definiëring van het concept ‘seksisme’, Onderzoekshuis. Rapport in opdracht van het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, Brussel, 2009.

⁴ Ongenaë, 9.

⁵ Van Bauwel, 95.

⁶ Naar Carlier, 25-26; “Seksueel Geweld.”

⁷ “Seksueel grensoverschrijdend gedrag.”

het gebruik van “hoer” of “slet”, persoonlijke intieme vragen stellen, *catcalling*, ongevraagd naaktfoto’s tonen of sturen, ostentatief staren naar intieme lichaamsdelen, ongewenste aanrakingen, iemand verplichten zich uit te kleden of je zelf uitkleden terwijl je iemand verplicht te kijken, te dicht tegen iemand staan, een doorgang versperren, aanranding, verkrachting.⁸ Seksuele intimidatie is ook geen “hofmakerij,” maar een machtsuitoefening die vrouwen ondermijnt, isoleert, en degradeert.⁹ Zie ook *seksueel misbruik* en *verkrachting*. Deel van seksueel geweld.

- Silencing** Iemand mond dood maken door middel van onderdrukking of bedreiging. Verscheidene processen veroorzaken *silencing*, zoals schaamte, bedreigingen van de dader of de maatschappij, angst voor repercussies op het werk, etc.
- Stalking** Het fenomeen waarbij iemand een andere persoon op een zodanige wijze lastigvalt dat dit tot een ernstige verstoring van de rust van die laatste persoon leidt. Dit betreft meerdere of herhaalde gedragingen die samen de rust van de persoon verstoren. De dader moet ook weten, of had redelijkerwijze moeten weten dat dat gedrag ernstig verontrustend zou zijn.¹⁰
- Structureel / institutioneel seksisme** Verwijst naar de manieren waarop instellingen, jurisdictie of de overheid individuen en groepen op basis van hun geslacht als ondergeschikt classificeren, wat leidt tot aanzienlijke verschillen tussen vrouwen en mannen.¹¹ Het zit geworteld in de structuren van de maatschappij en wordt daardoor als “normaal” ervaren.
- Toestemming** Toestemming is er met name niet wanneer de daad is opgedrongen door middel van geweld, dwang, bedreiging, verrassing of list of mogelijk is gemaakt door een onvolwaardigheid of een lichamelijke of een geestelijke gebrek van het slachtoffer.¹² Er zijn dus ook toestanden waarin nooit sprake kan zijn van toestemming, zoals wanneer iemand die zo vast slaapt dat die niet wakker wordt, iemand die zo dronken is dat die niet meer in staat is te oordelen over wat er precies gebeurt, of verrassing. En toestemming geldt voor elke stap: als je toestemming hebt voor een kus, heb je dat niet per se om ermee in bed te duiken. Toestemming kan verbaal of non-verbaal.¹³
- Verkrachting** Het opzettelijk penetreren met een lichaamsdeel of object van gelijk welk lichaamsdeel of lichaamsopening van een persoon die hier geen toestemming voor geeft of niet in staat is toestemming te geven, noch te weigeren.¹⁴ In het Belgische Strafwetboek wordt genuanceerd dat het elke vorm van penetratie zonder wederzijdse toestemming is; in het Nederlandse Strafwetboek gaat het over penetratie met geweld of dreiging van geweld.¹⁵
- Verkrachtingscultuur** In een verkrachtingscultuur is verkrachting een veelvoorkomend fenomeen dat genormaliseerd en geminimaliseerd wordt in de media, populaire cultuur en de alledaagse omgang tussen mensen. Er heerst (zowel bij mannen als bij vrouwen) het idee dat seksueel geweld tegenover vrouwen onvermijdelijk bij het leven hoort.¹⁶ Dit

⁸ “Seksueel Geweld”; “Wat Is Seksuele Intimidatie?”

⁹ Goosen, 78.

¹⁰ Stevens, 44-45. Definitie vrij naar artikel 442bis van het Strafwetboek: “Hij die een persoon heeft belaagd terwijl hij wist of had moeten weten dat hij door zijn gedrag de rust van die bewuste persoon ernstig zou verstoren, wordt gestraft met gevangenisstraf van vijftien dagen tot twee jaar en met geldboete van vijftig [euro] tot driehonderd [euro] of met een van die straffen alleen.”

¹¹ Topolski & Konijnendijk, 134-135.

¹² Artikel 375, alinea 2 van het Belgisch Strafwetboek.

¹³ Stevens, 37-38.

¹⁴ “Seksueel geweld.”

¹⁵ Belgisch Strafwetboek Artikel 375; Nederlands Strafwetboek Artikel 242.

¹⁶ Kennes, 24.

veroorzaakt een passieve houding tegenover daders, en legt verantwoordelijkheid bij vrouwen: zij waren immers gewaarschuwd over de gevaren van alleen in het donker op straat wandelen, zich “uitdagend” kleden, en dergelijke. (Zie ook *patriarchaat*.)

Viraal Een beeld, foto, video, geluidsfragment, feit, etc. dat snel en wijd verspreid wordt op het internet. (Zie ook *meme*.)

Voice De mogelijkheid om te spreken, te participeren, zichzelf te ervaren en ervaren worden als een vrij persoon met rechten.¹⁷ Dit houdt ook het recht in al dan niet te spreken wanneer zelf gewenst. (Zie ook *Agency*.)

¹⁷ Solnit, 20.

Bibliografie

- Abramson, Kate. "Turning Up The Lights On Gaslighting." *Philosophical Perspectives* 28 (2014): pg 1-30. Print.
- ACN. "Protest In Festival Against Belgian Theater Director Accused Of Sexual Harassment." *Catalan News*, 26 november 2018, www.catalannews.com/culture/item/protest-in-festival-against-belgian-theater-director-accused-of-sexual-harassment. Web. Geraadpleegd 13 september 2020.
- "Acteurs Over Gosschalk: 'Hij Wilde Dat Ik Met Mijn Erectie Ging Spelen'." *YouTube*, geüpload door RTL Nieuws, 7 november 2017, www.youtube.com/watch?v=hQ8DD9wezjM. Web. Geraadpleegd 8 mei 2020.
- @Alyssa_Milano. "Dear Matt Damon, It's the micro that makes the macro. (Thread)." *Twitter*, 16 december 2017, twitter.com/Alyssa_Milano/status/941840663087218689. Web. Geraadpleegd 28 juli 2020.
- . "If you've been sexually harassed or assaulted writ 'me too' as a reply to this tweet." *Twitter*, 15 Oktober 2017, twitter.com/Alyssa_Milano/status/919659438700670976. Web. Geraadpleegd 12 maart 2020.
- "Amnesty: 'Eén Op De Vijf Belgische Vrouwen Zegt Ooit Verkracht Te Zijn Geweest.'" *De Standaard*, 5 maart 2020, www.standaard.be/cnt/dmf20200305_04877171. Web. Geraadpleegd 5 maart 2020.
- Amnesty International. "Vrijheid Van Meningsuiting." *Amnesty International*, s.d., www.amnesty.nl/encyclopedie/vrijheid-van-meningsuiting. Web. Geraadpleegd 21 september 2020.
- At The Heart Of Gold*. Geregisseerd door Erin Lee Carr. S.J. Gibson Films, 2019. Documentaire.
- Athlete A*. Geregisseerd door Bonni Cohen & Jon Shenk. Actual Films, Afterimage Public Media, Netflix, 2020. Documentaire.
- Baker, Katie. "Barbara Bowman Speaks About Bill Cosby Sexual Abuse Allegations." *Newsweek*, 12 februari 2014, www.newsweek.com/another-woman-accuses-bill-cosby-sexual-abuse-228837. Web. Geraadpleegd 4 april 2020.
- . "Tamara Green Talks About Bill Cosby." *Newsweek*, 7 februari 2014, www.newsweek.com/taking-bill-cosby-228495. Web. Geraadpleegd 4 april 2020.
- Bakker, F., H. De Graaf, S. De Haas, H. Kedde, H. Kruijer & C. Wijsen. *Seksuele Gezondheid in Nederland 2009*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep, 2009.
- Barbaro, Michael en Megan Twohey. "Crossing The Line: How Donald Trump Behaved With Women in Private." *The New York Times*, 14 mei 2016, www.nytimes.com/2016/05/15/us/politics/donald-trump-women.html. Weg. Geraadpleegd 14 april 2020.
- Beauchamp, Zack. "Our Incel Problem." *Vox.com*, 23 april 2019, www.vox.com/the-highlight/2019/4/16/18287446/incel-definition-reddit. Web. Geraadpleegd 23 maart 2020.
- "Beeldrubriek: seksisme voor het voetlicht (intro)." *Etcetera* 152 (2018): s.p. Beschikbaar op e-etcetera.be/beeldrubriek-seksisme-voetlicht/. Geraadpleegd 5 juli 2020.
- Bezemer, W. "Mediation Na Pesten en Seksuele Intimidatie." *Tijdschrift Voor Mediation* 2004.3 (2004): s.p. Print.

- Bicanic, Iva & Richard Korver. “Volgende #MeToo-campagne moet gaan over reactie maatschappij op misbruik.” *NPoradio1*, 14 maart 2020, www.nporadio1.nl/achtergrond/22328-volgende-metoo-campagne-moet-gaan-over-reactie-op-misbruik. Web. Geraadpleegd 3 juni 2020.
- Bielby, D. D. “Gender Inequality In Culture Industries: Women And Men Writers In Film And Television.” *Sociologie Du Travail* 51.2 (2009): pg 237–252.
- Brafman, Benjamin. “Defending ‘Brilliant’ Harvey Weinstein.” *BBC Radio*, 15 juni 2018, www.bbc.co.uk/programmes/p06b4pjp. Web. Geraadpleegd 16 september 2019.
- Bultinck, Bert. “De zaak-De Pauw is bedreigend voor de Vlaamse identiteit.” *Knack*, 14 november 2017, www.knack.be/nieuws/belgie/de-zaak-de-pauw-is-bedreigend-voor-de-vlaamse-identiteit/article-opinion-925695.html. Web. Geraadpleegd 5 september 2019.
- Buruma, Ian. “Moeten Verderfelijke Kunstenaars het Magazijn in?” *De Standaard*, 10 februari 2018, www.standaard.be/cnt/dmf20180209_03349507. Web. Geraadpleegd 25 september 2020.
- Butler, Judith. *Gender Trouble: feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge, 2006. Print.
- Carlier, J.G. *MeToo en YouToo? Een kritische steunbetuiging*. Antwerpen: Polemos, 2018. Print.
- “Casting ‘The Pass’.” *Het Zuidelijk Toneel*, 2020, hzt.nl/speelt/casting-the-pass. Web. Geraadpleegd 2 oktober 2020.
- Chidgoy, Red. “DIY Feminist Networks in Europe: Personal And Collective Acts of Resistance.” *Transform Europe*, 22 oktober 2009, www.transform-network.net/en/publications/yearbook/overview/article/journal-052009/diy-feminist-networks-in-europe-personal-and-collective-acts-of-resistance/#:~:text=DIY%20feminism%20disrupts%20complacent%20beliefs,consumer%20capitalism%20and%20state%20authority. Web. Geraadpleegd 5 juli 2020.
- Clarke, Bryony. “Women Like Being Sexually Harassed According To a Survey of Men.” *Indy100*, 21 juni 2017, www.indy100.com/article/women-like-being-sexually-harassed-survey-of-men-united-nations-un-promundo-7800726. Web. Geraadpleegd 21 september 2019.
- Codrea-Rado, Anna. “Catherine Deneuve Apologizes to Victims After Denouncing #MeToo.” *The New York Times*, 15 januari 2018, www.nytimes.com/2018/01/15/arts/catherine-deneuve-metoo.html. Web. Geraadpleegd 14 juli 2020.
- Craven, Samantha, Sarah Brown & Elizabeth Gilchrist. “Sexual Grooming For Children: Review of literature and theoretical considerations.” *Journal of Sexual Aggression* 12.3 (2006): pg 287–299. Print.
- “Culturele Vrouwen Getuigen.” *Rekto:Verso*, 8 oktober 2016, www.rektoverso.be/artikel/culturele-vrouwen-getuigen. Web. Geraadpleegd 20 september 2019.
- De Cauter, Frederiekje. *Gendergelijkheid, ja dat zou ik wel tof vinden*. 2019. Vrije Universiteit Brussel, Masterthesis.
- De Coninck, Kaatje. “Partnergeweld Negeren Is Het Ergste Wat Je Kunt Doen.” *De Morgen*, 20 maart 2020, pg 18–19.
- De Haas, S., G. Timmerman & M. Höing. “Sexual Harassment And Health Among Male and Female Police Officers.” *Journal of Occupational Health Psychology* 14.4 (2009): pg 390–401.
- De Pauw, Bart. “Mededeling Bart De Pauw.” *YouTube*, geüpload door Bart De Pauw, 9 november 2017, www.youtube.com/watch?v=4_tQct5mbC4. Web. Geraadpleegd 2 juni 2020.
- De Rek, Wilma. “Hoe Zit Het Nou Echt Met Die M/V-Verschillen?” *De Volkskrant*, www.volkskrant.nl/wetenschap/hoe-zit-het-nou-echt-met-die-m-v-verschillen-bcce56a5/. Web. Geraadpleegd 13 oktober 2019.
- Dean, D. *Age, gender and performance employment in Europe*. Warwick: University of Warwick, 2008.

- Den Boer, Jan en Caroline Van Wijngaarden. *#MeToo: over seks, macht en verandering*. Bodegraven: London Books, 2018. Print.
- Den Hartog, Tobias. “Wet tegen wraakporno ‘gaat tegenvallen’.” *AD.nl*, 2 juli 2018, www.ad.nl/politiek/wet-tegen-wraakporno-gaat-tegenvallen~a658e046/. Web. Geraadpleegd 1 april 2020.
- Deneuve, Catherine. “#MeToo Controversy: Read Catherine Deneuve’s Letter Published in ‘Libération’.” *Liberation*, 15 januari 2018, www.liberation.fr/debats/2018/01/15/metoo-controversy-read-catherine-deneuve-s-letter-published-in-liberation_1622561. Web. Geraadpleegd 14 juli 2020.
- Didden, Marc. “R-E-S-P-E-C-T.” *De Morgen*, 14 maart 2015, www.demorgen.be/nieuws/r-e-s-p-e-c-t~bf9c8bb9/. Web. Geraadpleegd 2 april 2020.
- “Do-It-Together (D.I.T.) – Engagement.” *Kunstenpunt*, www.kunsten.be/video/do-it-together-engagement/. Web. Geraadpleegd 15 september 2020.
- “Do-It-Together (D.I.T.) – Thierry Mortier (51%).” *Kunstenpunt*, www.kunsten.be/video/do-it-together-thierry-mortier-51/. Web. Geraadpleegd 15 september 2020.
- “Docenten Theaterschool Hadden Seksuele Relaties Met Tientallen Leerlingen.” *RTL Nieuws*, 16 juli 2015, www.rtlnieuws.nl/entertainment/artikel/1072491/docenten-theaterschool-hadden-seksuele-relaties-met-tientallen. Web. Geraadpleegd 3 mei 2020.
- “Drie Actrices Over Het Machtsmisbruik Door Hun Leraar.” *Pauw*, 24 oktober 2017, www.bnnvara.nl/pauw/videos/295148. Web video. Geraadpleegd 3 juni 2020.
- Dwyer, Colin. “The Harvey Weinstein Trial: A Brief Timeline Of How We Got Here.” *NPR.org*, 22 januari 2020, www.npr.org/2020/01/22/798222176/the-harvey-weinstein-trial-a-brief-timeline-of-how-we-got-here. Web. Geraadpleegd 15 mei 2020.
- Eckert, Penelope. “The Whole Woman: Sex And Gender Differences In Variation.” *Language Variation and Change* 1 (1989): pg 245-267.
- Effting, Maud & Willem Feenstra. “Twee Docenten Theaterschool Beschuldigd Van Relaties Met Studentes.” *De Volkskrant*, 16 juli 2015, www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/twee-docenten-theaterschool-beschuldigd-van-relaties-met-studentes~b03c2d7d/. Web. Geraadpleegd 2 februari 2020.
- Eikhof, D. R. & C. Warhurst. “The promised land? Why social inequalities are systemic in the creative industries.” *Employee Relations* 35.5 (2013): pg 495-508.
- Ekker, Jan Pieter. “De Kwestie’ Rond Roman Polanski Speelt Weer Een Rol in Tijden Van #MeToo.” *Het Parool*, 15 april 2020, www.parool.nl/kunst-media/de-kwestie-rond-roman-polanski-speelt-weer-een-rol-in-tijden-van-metoo~bc4445ff/. Web. Geraadpleegd 15 april 2020.
- Ellemers, Naomi. “Seksistische Grappen Zijn Niet Onschuldig.” *De Volkskrant*, 16 juni 2017, www.volkskrant.nl/columns-opinie/seksistische-grappen-zijn-niet-onschuldig~bfcd1200/. Web. Geraadpleegd 24 oktober 2019.
- Engagement Arts. “De Scheve Genderbalans In De besturen Van Kunstorganisaties.” *Rekto:verso*, 16 mei 2019, www.rektoverso.be/artikel/scheve-genderbalans-in-de-besturen-van-artistieke-organisaties. Web. Geraadpleegd 3 juli 2020.
- Farrow, Ronan. *Catch And Kill: Lies Spies, and a Conspiracy to Protect Predators*. Boston: Little, Brown and Company, 2019.
- . “Harvey Weinstein’s Army Of Spies.” *The New Yorker*, 6 november 2017, www.newyorker.com/news/news-desk/harvey-weinsteins-army-of-spies. Geraadpleegd 4 mei 2020.

- Felsenthal, Edward. "Time's Editor-In-Chief On Why The Silence Breakers Are The Person Of The Year." *Time*, 2017, time.com/time-person-of-the-year-2017-silence-breakers-choice/. Web. Geraadpleegd 13 april 2020.
- Feys, Sam. "Hollywood Walgt Na Onthulling Over Verkrachtingsscène 'Last Tango In Paris'." *De Morgen*, 4 december 2016, www.demorgen.be/nieuws/hollywood-walgt-na-onthulling-over-verkrachtingsscene-last-tango-in-paris-b12adeb1/. Web. Geraadpleegd 17 november 2019.
- Fogteloo, Margreet. "Erbij Staan en Ernaar Kijken." *De Groene Amsterdammer*, 20 december 2017, www.groene.nl/artikel/erbij-staan-en-ernaar-kijken. Web. Geraadpleegd 29 maart 2020.
- Ford, Liz. "Nine out of 10 people found to be biased against women." *The Guardian*, 5 Maart 2020, www.theguardian.com/global-development/2020/mar/05/nine-out-of-10-people-found-to-be-biased-against-women. Web. Geraadpleegd 5 Maart 2020.
- Foucault, Michel. *Geschiedenis Van De Seksualiteit*. Vol. 1. Vertaald door Jeanne Holierhoek. Amsterdam: Boom Uitgevers, 2018 (1976). Print.
- . *Geschiedenis Van De Seksualiteit*. Vol. 2. Vertaald door Jeanne Holierhoek. Amsterdam: Boom Uitgevers, 2018 (1976). Print.
- Fox, Joanna. "Libération, een #MeToo-danssolo." *Dansmagazine*, 2019, dansmagazine.nl/review/lib%C3%A9ration-eeen-metoo-danssolo. Web. Geraadpleegd 2 oktober 2020.
- Fuhrmans, Vanessa. "Where Are All The Women CEOs?" *The Wall Street Journal*, 6 februari 2020, www.wsj.com/articles/why-so-few-ceos-are-women-you-can-have-a-seat-at-the-table-and-not-be-a-player-11581003276. Web. Geraadpleegd 3 maart 2020.
- Gay, Roxanne. *Bad Feminist: essays*. New York: Harper Perennial, 2014. Print.
- Gender Equality: Gender Balance in the Cultural and Creative Sectors*. Verslag van gesprekken op Voices Of Culture, Praag. PDF. Beschikbaar op voicesofculture.eu/wp-content/uploads/2020/02/VoC-Brainstorming-Report-Gender-Balance-in-the-Cultural-and-Creative-Sectors.pdf. Geraadpleegd 1 september 2020.
- "Gendergerelateerd geweld." *Vrouw & Maatschappij*, 2015, www.vrouwenmaatschappij.be/gender-gerelateerd-geweld. Web. Geraadpleegd 8 januari 2020.
- Genderkamer. *1 Jaar bijzondere #MeToo-opdracht*. Vlaamse Ombudsdienst. Jaarverslag 2019. Pdf. Beschikbaar op www.vlaamseombudsdienst.be/ombs/nl/nieuws/pdf/jvgenderpublicatie.pdf. Web. Geraadpleegd 18 september 2020.
- Ghekiere, Ilse. "#WeToo: Waar Dansers Over Spreken Wanneer Ze Spreken Over Seksisme." *Rekto:Verso*, 10 november 2017, www.rektoverso.be/artikel/wetoo-waar-dansers-over-spreken-wanneer-ze-spreken-over-seksisme-. Web. Geraadpleegd 12 maart 2020.
- . "How Do We Work Together (With Conflict) – A Report By Ilse Ghekiere." *MovingNovember*, 30 juli 2020, movinginnovember.fi/how-do-we-work-together-with-conflict-a-report-by-ilse-ghekiere/. Web. Geraadpleegd 16 september 2020.
- . "Racisme en seksisme in het kunstonderwijs: een subjectieve mapping." *Rekto:Verso*, 22 oktober 2019, www.rektoverso.be/artikel/racisme-en-seksisme-in-het-kunstonderwijs-eeen-subjectieve-mapping. Web. Geraadpleegd 2 maart 2020.
- Glick, P. & S.T. Fiske. "An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality." *American Psychologist* 56.2 (2001): pg 109–118. Print.
- Goosen, Carla. *In Vertrouwen... Een onderzoek naar de professionaliteit van de vertrouwenspersoon seksuele intimidatie*. Antwerpen & Apeldoorn: Garant, 2013. Print.
- Gruber, James E. & Phoebe Morgan. *In The Company Of men: Male Dominance and Sexual Harassment*. Boston: Northeastern University Press, 2005. Print.

- Hans-Thies Lehmann. *Postdramatic Theatre*. Vertaald door Karen Jürs-Munby. Londen en New York: Routledge, 2006. Print.
- Hayes, Dade. "Harvey Weinstein's Use Of Black Cube To Spy On Accusers Becomes Topic At Trial." *Deadline*, 30 januari 2020, deadline.com/2020/01/harvey-weinstein-black-cube-to-spy-on-accusers-rape-trial-1202846724/. Web. Geraadpleegd 4 mei 2020.
- Hennekam, Sophie, & Dawn Benne. "Sexual Harassment in the Creative Industries: Tolerance, Culture and the Need for Change." *Gender, Work & organization* 24.4 (2017): pg 417-434. Print.
- Herman, Judith L. *Trauma And Recovery: Aftermath of Violence – From Domestic Abuse to Political Terror*. New York: Basic Books, 2015 (1992). Print.
- Hesters, Delphine & Wouter Hillaert. "No Women's Land?" *Rekto:Verso*, november 2016, 18.197.1.103/artikel/no-women%E2%80%99s-land. Web. Geraadpleegd 16 september 2020.
- Hill, Rose. "Rose McGowan Feared Serial Rapist Harvey Weinstein Would Hire Hitman To Kill Her." *Mirror*, 25 februari 2020, www.mirror.co.uk/tv/tv-news/breaking-rose-mcgowan-harvey-weinstein-21571054. Web. Geraadpleegd 25 februari 2020.
- Hoet, Ciska. "Hij Keek Ostentatief Naar Het bed En Vertelde Me Dat Ik Wist Wat Me Te Doen Stond': 3 Getuigenissen Over Machtsmisbruik Jan Fabre." *De Morgen*, 13 september 2018, www.demorgen.be/nieuws/hij-keek-ostentatief-naar-het-bed-en-vertelde-me-dat-ik-wist-wat-me-te-doen-stond-3-getuigenissen-over-machtsmisbruik-jan-fabre~b3cc5e59/. Web. Geraadpleegd 8 mei 2020.
- Hunt, Elle. "'20 Minutes Of Action': Father Defends Stanford Student Son Convicted Of Sexual Assault." *The Guardian*, 6 juni 2016, www.theguardian.com/us-news/2016/jun/06/father-stanford-university-student-brock-turner-sexual-assault-statement. Web. Geraadpleegd 5 april 2020.
- Hutse, Inke. "De intimiteit voorbij: seksuele intimidatie gebeurt elke dag." *Charlie Magazine*, 18 maart 2015, www.charliemag.be/wereld/de-intimiteit-voorbij/#0. Web. Geraadpleegd 2 april 2020.
- "Ilse Ghekiere." *Delving Into Dance*, 28 mei 2018, www.delvingintodance.com/podcast/ilse-ghekiere. Podcast.
- @ImNotFloyd. "Oh man, these are making my day! #CosbyMeme." *Twitter*, 11 november 2014, twitter.com/ImNotFloyd/status/531946772860370944. Web. Geraadpleegd 9 februari 2020.
- "Incels (Involuntary Celibates)." *Anti-Defamation League*, 30 juli 2020, www.adl.org/resources/backgrounders/incels-involuntary-celibates. Web. Geraadpleegd 20 september 2020.
- Instituut Voor De Gelijkheid Van Vrouwen En Mannen. *De Loonkloof Tussen vrouwen en Mannen: cijfers en wijzigingen in de methodologie 2019*. PDF. Beschikbaar op igvm-iefh.belgium.be/sites/default/files/loonkloofrapport_2019.pdf. Geraadpleegd 14 september 2020.
- Jacobs, Peter. "The Columbia Student Who's Carrying A Mattress Until Her Alleged Rapist Leaves Campus Says She's Getting A Ton Of Support." *Business Insider*, 11 september 2014, www.businessinsider.com/columbia-student-emma-sulkowicz-still-carrying-mattress-around-campus-2014-9?international=true&r=US&IR=T. Web. Geraadpleegd 28 juli 2020.
- "Jan Fabre Krijgt Subsidie En Maakt Danssolo." *De Standaard*, 26 november 2019, www.standaard.be/cnt/dmf20191125_04737072. Web. Geraadpleegd 19 september 2020.
- Jeffrey Epstein: Filthy Rich*. Geregisseerd door Lisa Bryant. Geproduceerd door RadicalMedia, James Patterson Entertainment & Third Eye Motion Picture Company, 2020. Documentaire.
- Jeurussen, Elke. "Samen zijn we sterker." In: *#Seksisme: Nee, wij overdrijven niet!* Onder redactie van Liesbeth Kennes. Kalmthout: Uitgeverij Polis, 2015, pg 61-75. Print.

- Kantor, Jodi en Megan Twohey. "Harvey Weinstein Paid Off Sexual Harassment Accusers for Decades." *The New York Times*, 5 oktober 2017, www.nytimes.com/2017/10/05/us/harvey-weinstein-harassment-allegations.html. Web. Geraadpleegd 12 december 2019.
- . *She Said. Breaking the Sexual Harassment Story That Helped Ignite a Movement*. New York: Penguin Press, 2019. Vertaald door Annemie De Vries & Nannie de Nijs Bik-Plasman. Print.
- Kennes, Liesbet. "Het verhaal van de negentig procent. Waarom zoveel slachtoffers van seksueel geweld zwijgen." In: Liesbeth Kennes, Jamilia Channouf, Cathérine Ongenae et.al. *#Seksisme: Nee, wij overdrijven niet!* Kalmthout: Uitgeverij Polis, 2015, pg 17-31. Print.
- Kim, Eun Kyung. "Bill O'Reilly Speaks out in First TV Interview Since Firing: 'This was a hit job'." *Today.com*, 19 september 2017, www.today.com/news/bill-o-reilly-sexual-harassment-allegations-against-him-was-hit-t116460. Web. Geraadpleegd 10 februari 2020.
- Kleppe, Bard, en Sigrid Royseng. "Sexual Harassment in the Norwegian Theatre World". *The Journal of Arts Management, Law, and Society* 46.5 (2016): pg 282-96.
- Knockaert, Dorien. "Het probleem met geile blikken? Je weet nooit of het daarbij blijft." *De Standaard*, 21 maart 2015, www.standaard.be/cnt/dmf20150320_01590468. Web. Geraadpleegd 2 april 2020.
- Koenis, Chris. "Operazanger Plácido Domingo (78) Beschuldigd Van Seksueel Wangedrag." *NRC*, 13 augustus 2019, www.nrc.nl/nieuws/2019/08/13/operazanger-placido-domingo-78-beschuldigd-van-seksueel-wangedrag-a3969907. Web. Geraadpleegd 15 mei 2020.
- Koss, M.P. & K.E. Leonard. "Sexually Aggressive Men: Empirical Findings and Theoretical Implications." In: N. Malamuth & E. Donnerstein (eds.). *Pornography and Sexual Aggression*. New York: Academic Press, 1984, pg 213-232. Print.
- Kunstenpunt. *Landschapstekening kunsten: ontwikkelingsperspectieven voor de kunsten 2019*. PDF. Beschikbaar op wp.assets.sh/uploads/sites/4718/2020/05/Landschapstekening_Kunsten_2019Kunstenpunt_1.1.pdf. Geraadpleegd 24 september 2020.
- Lazar, Michelle M. "Feminist Critical Discourse Analysis." *Critical Discourse Studies* 4.2 (2007): pg 141-164. Print.
- Leaper, C. & D.M. Arias. "College Women's Feminist Identity: A Multidimensional Analysis with Implications for Coping with Sexism." *Sex Roles* 64.7- 8 (2011): pg 475-490. Print.
- "Let Me Tell You Something You Already Know." *Het Nationale Theater*, s.d., www.hnt.nl/voorstellingen/3981/Merel_Severs/Let_me_tell_you_something_you_already_know/. Web. Geraadpleegd 2 oktober 2020.
- London, B., G. Downey, R. Romero-Canyas, A. Rattan & D. Tyson. "Gender-based Rejection Sensitivity And Academic Self-silencing In Women." *Journal of Personality and Social Psychology* 102.5 (2012): pg 961-979.
- Lovett, J. & L. Kelly. *Different Systems, similar outcomes? Tracing attrition in reported rape cases across Europe*. CWASU, London 2009. PDF-bestand.
- Lynskey, Dorian. "Blurred Lines: the most controversial song of the decade." *The Guardian*, 13 november 2013, www.theguardian.com/music/2013/nov/13/blurred-lines-most-controversial-song-decade. Web. Geraadpleegd 3 augustus 2019.
- Macguill, Dan. "Do People In Sweden Have To Sign a 'Consent Form' Before Having Sex?" *Snopes.com*, 26 januari 2018, www.snopes.com/fact-check/sweden-consent-sex/. Web. Geraadpleegd 5 augustus 2020.
- Maervoet, Ellen. "1 op de 4 vrouwen in cultuursector slachtoffer van seksueel of fysiek grensoverschrijdend gedrag." *VRT Nieuws*, 26 juni 2018, www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/06/26/gatz-actieplan-grensoverschrijdend-gedrag/. Web. Geraadpleegd 7 september 2020.

- “Margaret Atwood: ‘The Handmaid’s Tale Is Being Read Very Divferently Now’.” *Penguin Random House*, 6 april 2018, www.penguin.co.uk/articles/2018/margaret-atwood-interview/. Web. Geraadpleegd 7 april 2020.
- Martin, Michiel. “#Kijknietweg Moet Zwijgcultuur In Topsport Doorbreken.” *De Morgen*, 5 oktober 2020, www.demorgen.be/nieuws/kijknietweg-moet-zwijgcultuur-in-topsport-doorbreken~bd8108e7/. Web. Geraadpleegd 5 oktober 2020.ensu
- Mastari, L., B. Spruyt, & J. Siongers. “Sociale verschillen in genderidentiteit en seksistische houdingen bij jongeren in Vlaanderen.” *Welwijs* 31.2 (2020): pg 14-17. Print.
- Mayer, Jane. “Documenting Trump’s Abuse Of Women.” *The New Yorker*, 24 oktober 2016, www.newyorker.com/magazine/2016/10/24/documenting-trumps-abuse-of-women. Web. Geraadpleegd 20 februari 2020.
- McKinley, James C. Jr. “Vicious Assault Shakes Texas Town.” *The New York Times*, 8 maart 2011, www.nytimes.com/2011/03/09/us/09assault.html. Web. Geraadpleegd 3 oktober 2019.
- McKinsey Global Institute. *Het Potentieel Pakken: De Waarde van Meer Gelijkheid Tussen Mannen en Vrouwen op de Nederlandse Arbeidsmarkt*. Verslag september 2018. Pdf-bestand. Beschikbaar op www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Featured%20Insights/Europe/The%20power%20of%20parity%20Advancing%20gender%20equality%20in%20the%20Dutch%20labor%20market/MGI-Power-of-Parity-Nederland-September-2018-DUTCH.ashx. Geraadpleegd 21 maart 2020.
- Mensura. “Luisteren, Adviseren, Bemiddelen: Vertrouwenspersonen Over Hun Job.” *Mensura*, 31 januari 2018, www.mensura.be/nl/blog/luisteren-adviseren-bemiddelen-vertrouwenspersonen-over-hun-job. Web. Geraadpleegd 7 oktober 2020.
- Michielsens, Magda. “Definiëring van het concept ‘seksisme’.” Rapport in opdracht van het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, Brussel, 2009. Print.
- Miller, Alice. *De Muur Van Zwijgen – de waarheid van de feiten*. Houten: Het Wereldvenster, 1990. Print.
- Miller, D. L. “Gender and the Artist Archetype: Understanding Gender Inequality in Artistic Careers: Gender and the Artist Archetype.” *Sociology Compass* 10.2 (2016): pg 119–131. Print.
- @MissLesieG. “Brock Turner’s victim has lit a fire. It is up to all of us to fan the flames.” *Twitter*, 5 juni 2016, twitter.com/MissLeslieG/status/739505799987265536. Web. Geraadpleegd 3 april 2020.
- Mores. “Zo Werkt Het!” *Mores Online*, 2018, mores.online/zo-werkt-het/. Web. Geraadpleegd 13 maart 2020.
- Morrison, Z., M. Bourke & C. Kelley. “‘Stop making it such a big issue’: Perceptions and experiences of gender inequality by undergraduates at a British University.” *Women’s Studies International Forum* 28.2–3 (2005): pg 150–162.
- Mosher, D.L. & R.D. Anderson. “Macho Personality, Sexual Aggression, and Reactions to Guided Imagery Of Realistic Rape.” *Journal of Research in Personality* 20.2 (1986): pg 77-94. Print.
- Nagourney, Adam, Michael Cieply, Alan Feuer en Ian Lovett. “Before Brief, Deadly Spree, Trouble Since Age 8.” *The New York Times*, 1 juni 2014, www.nytimes.com/2014/06/02/us/elliott-rodger-killings-in-california-followed-years-of-withdrawal.html. Web. Geraadpleegd 23 maart 2020.
- “Nous Défendons Une Liberté d’Importuner, Indispensable à La Liberté Sexuelle.” *Le Monde*, 9 januari 2018, www.lemonde.fr/idees/article/2018/01/09/nous-defendons-une-liberte-d-importuner-indispensable-a-la-liberte-sexuelle_5239134_3232.html. Web. Geraadpleegd 14 juli 2020.

- “Onderwijs- en Examenreglement.” *LUCA School Of Arts*, www.luca-arts.be/nl/onderwijs-en-examenreglement. Web. Geraadpleegd 29 september 2020.
- Ongenaë, Cathérine. “Inleiding: Excuses Voor Een Taboe.” In: *#Seksisme: Nee, Wij Overdrijven Niet!* Onder redactie van Liesbeth Kennes. Kalmthout: Uitgeverij Polis, 2015, pg 7-16.
- Ortiz, Barbara, Liesbet Stevens en Eline Verhoeven. “Goed voor vrouwen én mannen.” In: *#Seksisme: Nee, wij overdrijven niet!* Onder redactie van Liesbeth Kennes. Kalmthout: Uitgeverij Polis, 2015, pg 149-162. Print.
- “Open Brief: #MeToo En Troubleyn/Jan Fabre.” *Rekto:verso*, 12 september 2018, www.rektoverso.be/artikel/open-brief-metoo-en-troubleynjan-fabre. Web. Geraadpleegd 8 mei 2020.
- “Open Brief Van 600+ Kunstprofessionals: Wij Zien Jullie, Witte Kunst- En Cultuursector.” *Theaterkrant*, 15 juni 2020, www.theaterkrant.nl/nieuws/open-brief-wij-zien-jullie-witte-kunst-en-cultuursector/. Web. Geraadpleegd 15 juni 2020.
- “Overzicht: Deze personen beschuldigen Job Gosschalk van ongepast gedrag.” *Nu.nl*, 8 november 2017, www.nu.nl/film/4998011/overzicht-personen-beschuldigen-job-gosschalk-van-ongepast-gedrag.html. Web. Geraadpleegd 7 augustus 2020.
- Ovid. *Metamorphoses*. Vol 1, boeken I-VIII. Vertaald door Frank Justus Miller. Londen: William Heinemann Ltd., 1971.
- Page, Julie en Chad Day. “For Many Trump Employees, Keeping Quiet Is Legally Required.” *Business Insider*, 21 juni 2016, www.businessinsider.com/ap-for-many-trump-employees-keeping-quiet-is-legally-required-2016-6?international=true&r=US&IR=T. Web. Geraadpleegd 15 april 2020.
- “Perpetrators of Sexual Violence.” *RAINN*, s.d., www.rainn.org/statistics/perpetrators-sexual-violence. Web. Geraadpleegd 3 juni 2020.
- Pickert, Kate. “Here’s Everything We Know (and Don’t Know) About the Bill Cosby Rape Allegations.” *Time*, 21 november 2014, time.com/3592547/bill-cosby-rape-allegations-timeline/. Web. Geraadpleegd 24 juli 2020.
- Rabaey, Maarten. “Zoek Geen Alternatieve Besparingen op Cultuursubsidies, Zoek Alternatieve Financiering.” *De Morgen*, 15 november 2019, www.demorgen.be/nieuws/zoek-geen-alternatieve-besparingen-op-cultuursubsidies-zoek-alternatieve-financiering~b3e8d2ec/. Web. Geraadpleegd 16 september 2020.
- Ratcliffe, Rebecca. “US Women’s Rights Campaigner Accused of Sexual Harassment.” *The Guardian*, 15 augustus 2018, www.theguardian.com/global-development/2018/aug/15/us-womens-rights-campaigner-accused-of-sexual-harassment. Web. Geraadpleegd 9 september 2020.
- Reed, Sam. “John Legend Rewrote The Lyric To ‘Baby, It’s Cold Outside’ To Make It Less Sexist.” *Instyle*, 28 oktober 2019, www.instyle.com/news/john-legend-baby-its-cold-outside-lyrics. Web. Geraadpleegd 3 augustus 2019.
- Reinhard, Beth en Alice Crites. “Former Campaign Staffer Alleges in Lawsuit That Trump Kissed Her Without Her Consent. The White House Denies the Charge.” *The Washington Post*, 25 februari 2019, www.washingtonpost.com/investigations/former-campaign-staffer-alleges-in-lawsuit-that-trump-kissed-her-without-her-consent-the-white-house-denies-the-charge/2019/02/25/fe1869a4-3498-11e9-946a-115a5932c45b_story.html. Web. Geraadpleegd 15 maart 2020.
- Relman, Eliza. “The 25 Women Who Have Accused Trump of Sexual Misconduct.” *Business Insider*, 9 oktober 2019, www.businessinsider.nl/women-accused-trump-sexual-misconduct-list-2017-12?international=true&r=US. Web. Geraadpleegd 20 februari 2020.

- RITCS Brussel. *Code m.b.t. omgangsvormen Erasmushogeschool Brussel*. PDF, beschikbaar op www.ritcs.be/sites/ritcs/files/inline-files/Code%20m.b.t.%20omgangsvormen%20EhB.pdf. Web. Geraadpleegd 2 oktober 2020.
- Robeys, Ingrid. "Waarom Vrouwen In De Wetenschap Geen Gelijke Kansen Krijgen." *Samenleving & Politiek* 20.8 (2013): pg 50-55.
- Roig-Franzia, Manuel. "Bill Cosby's Legacy, Recast: Accusers Speak In Detail About Sexual-Assault Allegations." *The Washington Post*, 22 november 2014, www.washingtonpost.com/lifestyle/style/bill-cosbys-legacy-recast-accusers-speak-in-detail-about-sexual-assault-allegations/2014/11/22/d7074938-718e-11e4-8808-afaa1e3a33ef_story.html. Web. Geraadpleegd 24 juli 2020.
- Ross, Loretta J. "I'm A Black Feminist. I Think Call-Out Culture Is Toxic." *New York Times*, 17 augustus 2019, www.nytimes.com/2019/08/17/opinion/sunday/cancel-culture-call-out.html. Web. Geraadpleegd 14 juli 2020.
- . "Speaking Up Without Tearing Down." *Teaching Tolerance* 61 (2019). Beschikbaar op www.tolerance.org/magazine/spring-2019/speaking-up-without-tearing-down. Web. Geraadpleegd 14 juli 2020.
- Royal Court Theatre. "Code of Behaviour." *Royal Court Theatre*, 28 oktober 2017, royalcourttheatre.com/code-of-behaviour/?fbclid=IwAR2Jdo3ve7IIYceRxiXKFUb3-HM7EmVj4hVuPU8Q5KjP0HWJbV1NXyv-ggU. Web. Geraadpleegd 4 september 2020.
- Rupar, Aaron. "Trump Faces a New Allegation of Sexually Assaulting a Woman at Mar-a-Lago." *Vox.com*, 9 oktober 2019, www.vox.com/policy-and-politics/2019/10/9/20906567/trump-karen-johnson-sexual-assault-mar-a-lago-barry-levine-monique-el-faizy-book. Web. Geraadpleegd 13 april 2020.
- "Sarah Paulson Breaks Down Her Most Iconic Characters." *YouTube*, geüpload door CQ, 20 september 2019, www.youtube.com/watch?v=DIabKFjzajs. Web. Geraadpleegd 28 augustus 2020.
- Schillebeeckx, Yasmine. "Mijn naam is niet Hey Sexy." *De Morgen*, 7 maart 2015, www.demorgen.be/nieuws/mijn-naam-is-niet-hey-sexy~b4beff0a/. Web. Geraadpleegd 2 april 2020.
- "Seksueel Geweld." *Vzw Zijn*, s.d. www.vzwzijn.be/wat-is-geweld/themas/seksueel-geweld. Web. Geraadpleegd 24 juli 2020.
- "Seksueel Grensoverschrijdend gedrag." *AllesOverSeks.be*, s.d., www.allesoverseks.be/seksueel-grensoverschrijdend-gedrag. Web. Geraadpleegd 16 september 2020.
- Sels, Geert. "Queen Elizabeth Neemt Eretitel Weinstein Af." *De Standaard*, 19 september 2020, www.standaard.be/cnt/dmf20200918_97499617. Web. Geraadpleegd 19 september 2020.
- Setoodeh, Ramin. "Ashley Judd Reveals Sexual Harassment by Studio Mogul (EXCLUSIVE)." *Variety*, 6 oktober 2015, hvariety.com/2015/film/news/ashley-judd-sexual-harassment-studio-mogul-shower-1201610666/. Web. Geraadpleegd 5 januari 2020.
- Siongers, Jessy, A. Van Steen & John Lievens. *Loont passie? Een onderzoek naar de sociaaleconomische positie van professionele kunstenaars in Vlaanderen*. UGent, 2016. Print.
- Siongers, Jessy, Lucas Pissens, John Lievens & Mart Willekens. *Zo man, zo vrouw? Gender en de creatieve sector in Vlaanderen*. Universiteit Gent, 2018. Beschikbaar op cjsm.be/cultuur/sites/cjsm.cultuur/files/public/180607_gender_rapport_ugent_2018_0604.pdf.
- Smeaton, George & Donn Byrne. "The Effect of R-Rated Violence and Erotica, Individual Differences, and Victim Characteristics on Acquaintance Rape Proclivity." *Journal of Research in Personality* 21 (1987): pg 171-184.

- Smith-Kimble, Courtney. "The Realities of Sexual Assault On Campus." *Best Colleges*, www.bestcolleges.com/resources/sexual-assault-on-campus/. Web. Geraadpleegd 28 juli 2020.
- Soldani, Bianca. "You don't know me, but you've been inside me': A rape survivor confronts her attacker." *SBS News*, www.sbs.com.au/news/you-don-t-know-me-but-you-ve-been-inside-me-a-rape-survivor-confronts-her-attacker. Web. Geraadpleegd 3 april 2020.
- Solnit, Rebecca. *The Mother Of All Questions: further feminisms*. London: Granta Books, 2017. Print.
- Stamarski, C. S. & L. S. Son Hing. "Gender inequalities in the workplace: the effects of organizational structures, processes, practices, and decision makers' sexism." *Frontiers in Psychology* 6 (2015): s.p.
- Stevens, Liesbet. *Hoe Legaal Te Flirten? Een gids voor vrouwen en mannen over seksueel geweld en #MeToo*. Gent: Borgerhoff & Lambrichts, 2019. Print.
- "Studenten Conservatorium Willen Stem Van Jan Fabre Claimen Om Hem 'Sorry' Te Laten Zeggen." *ATV*, 21 februari 2020, atv.be/nieuws/studenten-conservatorium-willen-stem-van-jan-fabre-claimen-om-hem-sorry-te-laten-zeggen. Web. Geraadpleegd 21 februari 2020.
- "Studenten Hangen Vlag Met 'Sorry' Aan Beeld Van Jan Fabre." *PZC*, 21 februari 2020, www.pzc.nl/antwerpen/studenten-hangen-vlag-met-sorry-aan-beeld-van-jan-fabre~a458ba70/. Web. Geraadpleegd 21 februari 2020.
- Sussman, Anna Louie. "The Challenges Female Artists Face Mid-Career". *Artsy*, 11 januari 2019, www.artsy.net/article/artsy-editorial-women-artists-survive-challenges-mid-career-stagnation. Web. Geraadpleegd 29 april 2020.
- "Tackling Social Norms: a game changer for gender inequalities." *United Nations Development Programme*, 2020. PDF bestand. Beschikbaar op hdr.undp.org/sites/default/files/hd_perspectives_gсни.pdf. Geraadpleegd 5 Maart 2020.
- The Hunting Ground*. Geregisseerd door Kirby Dick. Gedistribueerd door The Harvey Weinstein Company, 2015.
- The View. "Melania Trump Weighs In On #MeToo Movement." *Youtube*, 11 okt. 2018, https://www.youtube.com/watch?v=6SzvT_Pdfbg. Web. Geraadpleegd 25 september 2020.
- "Timeline: Bill Cosby: A 50-Year Chronicle of Accusations and Accomplishments." *Los Angeles Times*, 25 september 2018, www.latimes.com/entertainment/la-et-bill-cosby-timeline-htmlstory.html. Web. Geraadpleegd 17 juli 2020.
- Timmerman, Greetje. *Werkrelaties Tussen Vrouwen en Mannen: een onderzoek naar ongewenste intimiteiten in arbeidssituaties*. Amsterdam: SUA, 1990. Print.
- "Tools & Links." *Engagement Arts*, s.d., www.engagementarts.be/en/tools. Web. Geraadpleegd 5 januari 2020.
- Topolski, Anya en Nellie Konijnendijk. "Seksisme in de ivoren toren." In: Liesbeth Kennes, Jamilia Channouf, Cathérine Ongenae et.al. *#Seksisme: Nee, wij overdrijven niet!* Kalmthout: Uitgeverij Polis, 2015, pg 131-147. Print.
- "Transcript: Donald Trump's Taped Comments About Women." *The New York Times*, 8 Oktober 2016, www.nytimes.com/2016/10/08/us/donald-trump-tape-transcript.html. Web. Geraadpleegd 20 maart 2020.
- Tresniowski, Alex. "Bill Cosby Under Fire." *People Magazine*, 18 december 2006, people.com/archive/bill-cosby-under-fire-vol-66-no-25/. Web. Geraadpleegd 24 juli 2020.
- Trio, Lieven. "Het Is Gedaan Met De Rol Van Het Geile Wijf Of De Minnares." *De Morgen*, 13 september 2020, www.demorgen.be/tv-cultuur/het-is-gedaan-met-de-rol-van-het-geile-wijf-of-de-minnares~bb4ff04b/. Web. Geraadpleegd 13 september 2020.

- “Twintig meldingen van wraakporno in amper twee maanden tijd: ‘Vaak zeer ernstige dossiers.’” *HLN*, 12 september 2020, www.hln.be/nieuws/vtm-nieuws/twintig-meldingen-van-wraakporno-in-amper-twee-maanden-tijd-vaak-zeer-ernstige-dossiers~af35f6b9/. Web. Geraadpleegd 12 september 2020.
- Twohey, Megan, Jodi Kantor, Susan Dominus, Jim Rutenberg & Steve Eder. “Weinstein’s Complicity Machine.” *The New York Times*, 5 oktober 2017, www.nytimes.com/interactive/2017/12/05/us/harvey-weinstein-complicity.html. Web. Geraadpleegd 8 september 2019.
- Untouchable*. Geregisseerd door Ursula Macfarlane. Geproduceerd door BBC Television, 2019. Documentaire.
- “Vakbonden reageren op zaak Fabre: “Gaat niet over een individueel geval, maar een toxische cultuur.” *Het Nieuwsblad*, 13 september 2018, www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20180913_03741060. Web. Geraadpleegd 4 maart 2020.
- Valiente, Alexa & Angela Williams. “Matt Damon Opens Up About Harvey Weinstein, Sexual Harassment And Confidentiality Agreements.” *ABC news*, 14 december 2017, abcnews.go.com/Entertainment/matt-damon-opens-harvey-weinstein-sexual-harassment-confidentiality/story?id=51792548. Web. Geraadpleegd 28 juli 2020.
- Van Bauwel, Sofie. “Seksisme, Ironie of Empowerment?” In: *#Seksisme: Nee, Wij Overdrijven Niet!* Onder redactie van Liesbeth Kennes. Kalmthout: Uitgeverij Polis, 2015, pg 91-104. Print.
- Van Kampen, Gelein. “Welkom in de wereld van de Intimacy Director.” *Telenet Magazine* 7 (2019): pg 14-17. Print.
- Van Laarhoven, Kasper. “Plácido Domingo Opnieuw Beschuldigd Van Seksueel Wangedrag.” *NRC*, 5 september 2019, www.nrc.nl/nieuws/2019/09/05/placido-domingo-opnieuw-beschuldigd-van-seksueel-wangedrag-a3972295. Web. Geraadpleegd 15 mei 2020.
- Van Langendonck, K., B. Magnus, M. Bresseleers & L. De Graeve. *Vrouw/Man-verhouding in het Vlaams podiumkunstenlandschap. Een genderstudie van 1993 tot 2012*. Brussel: Kaaitheater, VTi, Sociaal Fonds Voor De Podiumkunsten, 2014, kaaitheater.be/sites/default/files/14_03_10_wowmen_onderzoek.pdf. PDF. Geraadpleegd 5 augustus 2020.
- Van Vliet, Lisette & Jeroen Kester. “Vrijwel Geen Gedragsverandering Na Een Jaar #MeToo.” *Eenvandaag*, 6 oktober 2018, eenvandaag.avrotros.nl/panels/opiniepanel/alle-uitslagen/item/vrijwel-geen-gedragsverandering-na-een-jaar-metoo/. Web. Geraadpleegd 29 mei 2020.
- Vandekerckhove, Sara. “Eén op de vijf Belgische vrouwen werd ooit verkracht.” *De Morgen*, 5 maart 2020, www.demorgen.be/nieuws/een-op-de-vijf-belgische-vrouwen-werd-ooit-verkracht~b8c91048/. Web. Geraadpleegd 6 maart 2020.
- Vanderbeeken, Robrecht. “#MeToo met de ‘m’ van macht.” *De Standaard*, 20 september 2019, www.standaard.be/cnt/dmf20190919_04617490. Web. Geraadpleegd 7 februari 2020.
- Vandermassen, Griet. “Hoor je feministen ooit pleiten voor meer vrouwen bij de vuilkar?” *De Morgen*, 4 juli 2020, pg 28-35. Print.
- Vanderstappen, Sara. *Should I Stay Or Should I Go: onderzoek naar de motivatoren voor een duurzame loopbaan voor vrouwelijke podiumkunstenaren in de mid-career*. Universiteit Antwerpen, 2020. Masterthesis.
- Vanhaverbeke, Gaëlle. 2014. “Een verkennend onderzoek naar genderdispariteit in de muziekindustrie bij niet-performers in Nederlandstalig België”. Universiteit Gent, 2014. Masterproef. Beschikbaar op lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/217/571/RUG01-002217571_2015_0001_AC.pdf.

- Vanity Fair. "Cover Exclusive: Jennifer Lawrence Calls Photo Hacking a 'Sex Crime'." *VanityFair*, 7 november 2014, www.vanityfair.com/hollywood/2014/10/jennifer-lawrence-cover. Web. Geraadpleegd 1 april 2020.
- Verstraete, Alexander. "Oud-Studentes Getuigen: Jappe Claes Manipuleerde Meisjes Om Mee Te Gaan Naar Een Hotel." *VRT Nieuws*, 24 oktober 2017, www.vrt.be/vrtnws/nl/2017/10/24/oud-studentes-getuigen---jappe-claes-manipuleerde-meisjes-om-mee/. Web. Geraadpleegd 3 juni 2020.
- "Victim Or Survivor: Terminology From Investigation Through Prosecution." *Sexual Assault Kit Initiative*, s.d., sakitta.org/toolkit/docs/Victim-or-Survivor-Terminology-from-Investigation-Through-Prosecution.pdf. Pdf-bestand. Geraadpleegd 5 september 2020.
- Vlaamse Interuniversitaire Raad. *Gelijke Kansen en Diversiteit 2011-2013*. Februari 2015, PDF, www.kuleuven.be/diversiteit/publicaties/VLIR_gelijke%20kansen_2015_web.pdf. Geraadpleegd 23 mei 2020.
- . *Gelijke Kansen en Diversiteit 2014-2018*. December 2018, PDF, vlir.be/wp-content/uploads/2019/10/Publicaties-GK-VLIR_gelijke-kansen_2018_corr-DEF.pdf. Geraadpleegd 23 mei 2020.
- "Voyeurisme en wraakporno voortaan strafbaar." *De Standaard*, 21 januari 2016, www.standaard.be/cnt/dmf20160121_02082043. Web. Geraadpleegd 1 april 2020.
- Waals, Frank. "Job Gosschalk beschuldigd van seksuele intimidatie en machtsmisbruik." *Revu.nl*, 7 november 2017, revu.nl/artikel/2223/kemna-baas-job-gosschalk-beschuldigd-van-seksuele-intimidatie-en-machtsmisbruik. Web. Geraadpleegd 7 augustus 2020.
- "Waals meisje (14) pleegt zelfmoord nadat medeleerling vier filmpjes met naaktbeelden van haar verspreide: 'Hij heeft nu spijt'." *HLN.be*, 6 maart 2020, www.hln.be/nieuws/binnenland/waals-meisje-14-pleegt-zelfmoord-nadat-medeleerling-vier-filmpjes-met-naaktbeelden-van-haar-verspreide-hij-heeft-nu-spijt~a4458877/. Web. Geraadpleegd 16 maart 2020.
- "Wat Is Seksuele Intimidatie? Voorbeelden van wat (net) te ver gaat." *Gratisdatingtips*, 21 januari 2020, www.gratisdatingtips.nl/seksuele-intimidatie-voorbeelden/. Web. Geraadpleegd 16 september 2020.
- Weinstein, Harvey. "Statement from Harvey Weinstein." *The New York Times*, 5 oktober 2017. PDF-bestand. Beschikbaar op www.nytimes.com/interactive/2017/10/05/us/statement-from-harvey-weinstein.html. Geraadpleegd 13 december 2019.
- Wellens, Nikol. "Grenscorrectie." *Kunstenpunt*, 13 juli 2020, www.kunsten.be/nu-in-de-kunsten/grenscorrectie/. Geraadpleegd 5 augustus 2020.
- Wilde, Oscar. *The Decay of Lying*. PDF, beschikbaar op virgil.org/dswo/courses/novel/wilde-lying.pdf. Web. Geraadpleegd 2 september 2020.
- Willekens, Mart, Jessy Siongers, Lucas Pissens & John Lievens. *Zo man, zo vrouw? Gender en de creatieve sector in Vlaanderen*. Gent: Onderzoeksgroep CuDOS, 2018. Print.
- Woolf, Nicky. "'PUA'hate' and 'ForeverAlone': inside Elliot Rodger's Online Life." *The Guardian*, 30 mei 2014, www.theguardian.com/world/2014/may/30/elliott-rodger-puahate-forever-alone-reddit-forums. Web. Geraadpleegd 5 april 2020.
- Worrall, Madeleine. "Casual Sexism Is Entrenched in Theatre – It Must Change." *The Stage*, 2 november 2017, pg 10-11. Print.
- "Yes Means Yes' & Affirmative Consent." *End Rape On Campus*, s.d., endrapeoncampus.org/yes-means-yes. Web. Geraadpleegd 18 maart 2020.
- "YouTube Video: Retribution." *The New York Times*, 24 mei 2014, www.nytimes.com/video/us/10000002900707/youtube-video-retribution.html. Web. Geraadpleegd 1 februari 2020.